

Van de laatste kasteelvrouwe van Gaasbeek naar de Belgische Staat

De schenking van het Kasteel van
Gaasbeek (1899-1924)

Wouters Emma

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
Master in de geschiedenis

Promotor: prof. dr. Verschaffel Tom
Co-promotor: dr. Langhendries Maarten

Academiejaar 2023-2024

207 879 (incl. spaties) tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

Abstract

Dit onderzoek gaat na hoe het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek door markiezin Arconati Visconti aan de Belgische Staat verliep aan het begin van de twintigste eeuw. De schenking hield naast het kasteel ook het park, de gronden, de collecties en een bijkomende som van 200 000 frank in. In dit onderzoek wordt bestudeerd welke motieven ze had om het landgoed aan verschillende mogelijke ontvangstpartijen aan te bieden.

Het karakter van de markiezin werd getekend door haar antiklerikale, patriottische en republikeinse waarden. Een groot deel van haar tijd spendeerde ze aan corresponderen, salons organiseren en het bevorderen van wetenschappen en kunsten, met bijzondere aandacht voor historische wetenschappen. Ze stond bekend als gulle weldoenster door haar uitgebreide verzamel- en schenkingspolitiek. Dit was mogelijk door de aanzienlijke erfenis, waaronder het Kasteel van Gaasbeek, die ze in bezit had gekregen na de dood van haar echtgenoot markies Giammartino Arconati Visconti in februari 1876. Vooral vanaf de jaren 1890 hield ze zich hier frequent mee bezig. Tijdens het Brusselse burgemeesterschap van Émile De Mot (1899-1909), kreeg de markiezin voor het eerst het idee om haar geliefde Kasteel van Gaasbeek weg te schenken. Het schenkingsproces stuitte echter op enkele obstakels. Pas na drie mislukte schenkingspogingen aan respectievelijk de stad Brussel onder De Mot, de Belgische Staat en koning Albert I, kon de werkelijke schenking kon plaatsvinden. Toen de markiezin de Belgische Staat voor een tweede keer benaderde om het kasteel aan te bieden, had ze namelijk meer succes. Uiteindelijk kon de schenkingsakte op 30 augustus 1921 ondertekend worden.

De schenking en haar motieven daartoe passen binnen de bredere schenkingspolitiek van de markiezin. Ten eerste waren haar kinderloze status als weduwe, haar fysieke verzwakking en haar confrontatie met vergankelijkheid door de dood van enkelen van haar dierbaren, drijfveren om bij haar schenkingspolitiek een versnelling hoger te schakelen. Daardoor paste haar schenking eveneens binnen de algemene schenkingspolitiek uit die tijdsgeschiedenis. Meer specifiek voor de schenking van het Kasteel van Gaasbeek was een eerste motief haar bewondering voor België door de dappere bescherming van Frankrijk tijdens de Eerste Wereldoorlog die ze daaraan toeschreef. Door bij te dragen aan de opbouw van het Belgisch nationaal patrimonium wilde ze haar sympathie uiten, hoewel ze België bleef bekijken met haar Franse blik. Ten tweede wilde ze het behoud van het kasteel op lange termijn verzekeren. Verder wilde ze bijdragen aan de bevordering van kunsten en wetenschappen. Daarnaast wilde ze de herinnering aan overleden geliefden eren, en hoopte ze ook dat het museum voor haarzelf attent bleef. Omwille van dit alles wenste ze dat de schenking zou leiden tot de creatie van een publiek museum, waar alle objecten van de collectie tentoongesteld zouden blijven.

De schenking leverde de markiezin veel dankbaarheid op. Tot op de dag van vandaag wordt ze herinnerd omwille van haar vrijgevigheid. Na de afronding van het proces doken er toch nog enkele problemen op. Zo maakten er nog enkele nazaten van de Arconati Visconti's aanspraak op een deel van de schenking. De uitkomst daarvan is echter onduidelijk. Daarenboven vormde de benoeming van de eerste conservator ook voor discussies binnen de Ministerraad. Vooral een machtsstrijd tussen twee betrokken ministers lagen aan de basis van die spanningen. Ondanks die discussies was het uiteindelijk Georges Lockem die de eerste conservator werd en die functie dan ook bekleedde bij de opening van het kasteel-museum voor het publiek op 11 februari 1924.

Dankwoord

Het afsluitende werk van mijn masterjaar kon niet compleet zijn zonder alle mensen rondom mij die dit mogelijk maakten te bedanken. Mijn promotor professor Tom Verschaffel en co-promotor doctor Maarten Langhendries verdienen het om als eerste bedankt te worden voor hun behulpzame begeleiding. Als ik vastliep, zetten zij me telkens terug op het juiste spoor en stelden ze de gestresseerde ik telkens weer gerust. Doctor Langhendries wil ik daarbovenop nog eens extra bedanken om mijn passie voor mijn masterproefonderwerp aan te wakkeren. Net zoals de markiezin werd ik verliefd op het Kasteel van Gaasbeek. Ik ben enorm dankbaar dat mijn masterproef aanleiding gaf om bij de opening van het kasteel-museum met de volledige scenografie een scherm te plaatsen met daarop informatie over de schenking van het kasteel.

In mijn dankwoord kunnen ook mijn ouders zeker niet ontbreken, aan wie ik de mogelijkheid tot studeren te danken heb. Ook ben ik heel dankbaar voor de talrijke keren dat ze mijn papers nalazen. Daarbij wil ik in het bijzonder mijn mama nog even in de bloemetjes zetten, van wie ik de liefde voor geschiedenis met de paplepel meekreeg. Mijn eigen geschiedenisverhaal begon allemaal door samen met haar het gezelschapspelletje Pompeii te spelen. Later liet ze mij toe mijn interesse in kastelen verder te ontdekken dankzij een onvergetelijke kastelenreis in de Loire-streek, met elke dag minstens één kasteel op de planning. Dankzij mijn ouders kon ik bij mijn studiekeuze mijn hart volgen en voor de opleiding geschiedenis kiezen. De rest van mijn gezin wil ik ook een welverdiende dankjewel geven om steeds voor mij klaar te staan en zo geduldig met mijn gestreste buien om te gaan. Gelukkig kan ik op het einde van mijn opleiding geschiedenis eindelijk met trots stellen dat ik mijzelf doorheen de jaren enorm heb zien groeien en mijn diepgewortelde faalangst het tegendeel heb kunnen bewijzen.

Toen ik in mijn tweede bachelor besloot om bij Kring Historia te gaan, leerde ik fantastische mensen kennen en beleefde ik zowel de meest chaotische als meest waardevolle twee levensjaren. Zonder Historia en mijn mede-kringgenoten was mijn studententijd nooit compleet geweest. Dankzij een foutje van de studentenkring kreeg ik in het eerste jaar twee peters toegeschreven in de plaats van één, die beiden een speciaal plaatsje verdienen in dit dankwoord. Nu kan ik namelijk Alexander Hilkens en Ivan Kinsabil vrienden voor het leven kan noemen. Vooral Alexander wist mij doorheen de jaren en vele papers te loodsen. Dankjewel om steeds met veel geduld mijn oneindige stroom aan vragen te beantwoorden.

Last but not least, kunnen mijn vrienden waarmee ik de mooiste jaren van mijn leven beleefde niet onvermeld blijven. Daarom wil ik nog een laatste en welgemeende dankjewel geven aan Anna Derwael, Eline Vranken, Jakob De Wilde, Jari Uva, Thomas Van Daele en Simon Tibo voor onze wekelijkse Almadates en alle andere onvergetelijke herinneringen. Ook aan Jani Lambrechts, Jolan Sprengers en Jonas Claes, drie vrienden die ik al het langste slijt, maar nooit beu zal worden, verdienen het om nog even in het zonnetje gezet te worden. Zij zagen mij opgroeien vanaf de kleuterklas, en ik sluit dan ook mijn opleiding geschiedenis af met hen aan mijn zijde.

Inhoud

Abstract	2
Dankwoord	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1: Markiezin Marie Peyrat Arconati Visconti.....	11
Clio, de muze van de geschiedenis	11
Het geliefde Kasteel van Gaasbeek van markiezin Arconati Visconti	13
Haar salon, verzamelen en vrijgevigheid als bezigheid	15
Franz Cumont, haar rechterhand in het schenkingsproces.....	17
Hoofdstuk 2: Mogelijke ontvangers van het Kasteel van Gaasbeek.....	19
De stad Brussel weigerde “cet éléphant”	19
De Belgische Staat loopt het kasteel mis.....	22
Soldaat-Koning Albert I als hoofd van het dappere België	28
Hoofdstuk 3: Tweede keer goede keer: De schenking van het Kasteel van Gaasbeek aan de Belgische Staat.....	31
In contact met de Belgische Staat	31
De moeizame onderhandelingen	37
De kansen keren: de aanloop naar de ondertekening van de schenkingsakte	40
30 augustus 1921: de officiële ondertekening van de schenkingsakte	42
Hoofdstuk 4: Na de ondertekening van de schenkingsakte	48
“Bienfaitrice professionnelle”	48
Georges Lockem als eerste conservator	49
Conclusie	53
Bibliografie.....	55
Onuitgegeven bronnen.....	55
Uitgegeven bronnen	59
Gedrukte bronnen	59
Werken	60
Digitale informatie.....	64

Inleiding

“De toutes les donations que la Marquise Arconati fit de son vivant, la plus considérable fut celle du domaine de Gaesbeek et l’on sera surpris des difficultés qu’elle rencontra à pouvoir réaliser ses intentions généreuses. Ce fut une histoire pleine de péripéties qui faillirent se terminer par une catastrophe.”¹

Zo beschreef historicus Franz Cumont het verloop van de schenking van het Kasteel van Gaasbeek door markiezin Arconati Visconti in *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*. Cumont was een goede vriend en tevens de rechterhand van de markiezin in de loop van het schenkingsproces. Die herinneringen aan de markiezin schreef hij na haar dood, waarna hij ze bezorgde aan het Gaasbeekse kasteel-museum.² Waarom Cumont het schenkingsproces beschreef als een verhaal vol wendingen dat bijna in een ramp eindigde, zal dit onderzoek uitwijzen. Hoe verliep het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek door markiezin Arconati Visconti? Hoe verliepen de schenkingspogingen aan de verschillende mogelijke ontvangende partijen die ze op het oog had en welke motieven had ze om het kasteel te willen schenken? Hoe verliepen de onderhandelingen met de Belgische Staat, die uiteindelijk het kasteel ontving?

Dit onderzoek neemt als startpunt het jaar 1899, de aanvang van het burgemeesterschap van Émile De Mot in Brussel. De stad Brussel onder diens burgemeesterschap was de eerste mogelijke ontvanger van het kasteel. Hoewel er geen specifieke datering achterhaald kan worden, is wel met zekerheid geweten dat de markiezin hem hiervoor contacteerde gedurende zijn burgemeestersambt. Toen deze schenkingspoging geen resultaat had, trachtte ze het kasteel aan de Belgische Staat en vervolgens aan koning Albert I te schenken. Nadat ook deze twee pogingen niet eindigden zoals ze had gehoopt, benaderde ze voor een tweede keer de Belgische Staat. Dit keer wel met succes. De eindafbakening van dit onderzoek is daarom het jaar van de opening van het publiek kasteel-museum te Gaasbeek in 1924 naar wens van de markiezin.³

Markiezin Marie Arconati Visconti had een enorm fortuin en landgoederen geërfd van haar overleden echtgenoot Giammartino Arconati Visconti, waaronder het Kasteel van Gaasbeek. Na zijn overlijden bracht ze haar tijd voornamelijk door in haar geboortestad Parijs, maar tijdens het jachtseizoen was ze te vinden in haar geliefde Gaasbeekse kasteel, waar ze graag een historische sfeer nabootste. De markiezin was overtuigd patriottisch, republikeins en antiklerikaal. Daarnaast was ze een liefhebber van politiek, kunst en geschiedenis, waarbij ze zich voornamelijk interesseerde in de renaissance. Na een uitvoerige restauratie van het kasteel tussen 1887 en 1898 in haar opdracht, richtte ze het kasteel

¹ Franz Cumont en Gaston Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs* (Gaasbeek: Rijksdomein Gaasbeek, 1977), 35.

² Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*; Herman Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, *Musea Nostra* 9 (Brussel: Gemeentekrediet van België, 1988), 48; Lucile Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire: Culture historique et mécénat de Marie Peyrat, marquise Arconati-Visconti (1840-1923)*, (Parijs: Sorbonne Université, 2019), 80; Martine Poulain, *Marie Arconati-Visconti: La Passion de la République* (Parijs: Puf, 2023), 11.

³ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 35; Jean Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, in *Mélanges offerts à Claire Dickstein-Bernard* (Brussel: Bibliothèque royale Albert Ier, 1999), 404–413; Liane Ranieri, ‘De Mot’, in *Nouvelle Biographie Nationale* (Brussel: Académie Royale de Belgique, 2010), 138; Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, 48.

dan ook in naar die interesses.⁴ Doorheen haar leven toonde ze zich als vrijgevege weldoenster door de vele schenkingen aan instellingen voor hoger onderwijs en de museum- en kunstwereld die ze op haar naam had.⁵

Rond de Mots burgemeesterschap kreeg de markiezin dus voor het eerst het idee om het Kasteel van Gaasbeek te schenken. Toch botste ze op heel wat obstakels alvorens in 1921 de uiteindelijke schenking aan de Belgische Staat kon plaatsvinden. Ze koos voor de vorm van een schenking.⁶ Om het proces ten volle te kunnen begrijpen is het daarom van belang te weten wat een 'schenking' exact betekent. Juridisch gezien moet een schenking aan vier criteria voldoen. Een eerste criterium bepaalt dat een schenker zich dadelijk, onherroepelijk en definitief van de geschonken zaak ontdoet. Ten tweede moet de begiftigde de zaak aanvaarden. Een volgend criterium is dat de schenking moet gebeuren onder de levenden, wat wil zeggen dat zowel de schenker als de begiftigden op het moment van de schenking in leven moeten zijn. Ten slotte moet de schenking gratis zijn en mag het dus bijvoorbeeld niet gaan om de terugbetaling van een schuld.⁷

Historicus Jean-Luc Marais schreef in *Histoire du don en France de 1800 à 1939: dons et legs charitables, pieux et philanthropiques* over een meer algemene evolutie van schenkingen in Frankrijk. Dit is ook het land waarin de markiezin het meeste van haar schenkingen heeft volbracht. Hij onderzocht onder andere welke karakteristieke donoren vaak hadden, welke ontvangende partijen vaak voorkwamen en ging enkele veelvoorkomende motieven van donateurs na.⁸ Zo laat dit boek toe om de markiezin in een bredere context van schenkingspolitiek te plaatsen. Een specifiek werk gericht op datzelfde thema is Véronique Longs artikel 'Les collectionneurs d'oeuvres d'art et la donation au musée à la fin du XIXe siècle: l'exemple du musée du Louvre'. De schenkingsontwikkelingen en -karakteristieke uit dit werk zijn toepasbaar op de markiezin aangezien zij tot die schenkers aan het Louvre behoorde.⁹

De negentiende eeuw staat ook wel bekend als het gouden tijdperk van musea in Europa. Die bloei werd gevoed door geloof in wetenschap en vooruitgang. De instellingen wilden kunstwerken bewaren en verzamelen en de ontwikkeling van kunstgeschiedenis en historische kennis ondersteunen en vergroten. De afgelopen decennia nam onderzoek naar het museumwezen vanuit verschillende disciplines op internationaal vlak een vlucht. De onderwerpen liepen van collectievorming, museumarchitectuur, presentatietechnieken en evaluatieprocessen tot onderzoek naar de museumbezoeker. Terwijl lang het beeld heerste van een museum als instrument voor ideologische manipulatie, opteerde de Franse historicus Dominique Poulot in de jaren 1980 eerder voor de historische ontwikkeling van het museumbezoek als culturele praktijk. Daarnaast kwam er steeds meer

⁴ Herman Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd: Charle-Albert en de restauratie van het kasteel van Gaasbeek (1889-1898)* (Gaasbeek: Kasteel van Gaasbeek, 1999), 7, 67; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 8, 47-48, 58-60, 67, 71; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 9, 12, 63-64, 243, 254.

⁵ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 170-246.

⁶ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 27: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 21 maart 1911; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Transcripties Lockem interbellum: 1911: Marie Peyrat Arconati Visconti, Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911].

⁷ Leen De Jong, *1818-2018, Schenkingen aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (Tielt: Lannoo, 2020), 13.

⁸ Jean-Luc Marais, *Histoire du don en France de 1800 à 1939. Dons et legs charitables, pieux et philanthropiques* (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1999); Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*.

⁹ Véronique Long, 'Les collectionneurs d'oeuvres d'art et la donation au musée à la fin du XIXe siècle: l'exemple du musée du Louvre', *Romantisme* 112 (2001): 45-54.

aandacht voor de complexiteit van musea en de agency van het publiek, contrasterend met het voorgaande dominerende idee van de passieve museumbezoeker.¹⁰

Binnen deze ontwikkelingen situeerde zich ook het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek.¹¹ Een onmisbaar basiswerk op vlak van de Belgische casus is *De intrede van het publiek: Museumbezoek in België 1830-1914* van historica Liesbet Nys.¹² Musea namen in sneltempo toe in aantal, er ontstonden steeds meer diverse musea maar ook het publiek werd gevarieerder. De groei ging gepaard met meer stemmen die pleitten voor de democratisering van museumbezoeken. Dit was verbonden met het opkomende socialisme en toenemende belang van liberale volksontwikkeling. Museumbezoeken moesten dienen voor volksondericht, ontspanning, esthetische en intellectuele ontwikkeling en vervulden dus een moraliserende en disciplinerende rol. Daarom werd er gestreefd naar steeds laagdrempeligere toegang, bijvoorbeeld door vergemakkelijkte bereikbaarheid en de vermindering of zelfs afschaffing van toegangsprijzen. De evolutie zette zich nog meer verder in het interbellum. Zijn deze ontwikkelingen ook herkenbaar in het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek? De voorbije jaren toonde het museumonderzoeksveld meer aandacht voor ideeën die het ontstaan van musea stimuleerde, de institutionele ontwikkeling en de vorming van het museumpubliek, maar ook voor het eigentijdse museumpubliek.¹³

Belangrijker wat betreft deze masterproef was de bloei van studies naar de geschiedenis van specifieke Belgische musea die ook thema's zoals collectievorming en museuminrichting aansneden.¹⁴ Deze masterproef is geenszins een geïsoleerd onderzoek. Verschillende van zulke Belgische specifieke casussen die focusten op dezelfde onderzoeksperiode met gelijkaardige onderzoeksonderwerpen. Zo benaderde bestaand onderzoek al het ontstaan van Museum Mayer van den Bergh, het Kasteel van Beauvoorde en het Koninklijk Museum van Mariemont.¹⁵ Die casussen vormen een kapstok voor deze masterproef, met in het bijzonder *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée: l'histoire du musée de Mariemont (1917-1960)* van Daphné Parrée. Hierin onderzocht ze het legaat van de industrieel en filantroop Raoul Warocqué. Haar boek toont het ontstaansproces van het historisch museum in Mariemont vanuit Warocqués privécollectie. Hij liet zijn collectie en domein na aan de Belgische Staat met als doel de creatie van een publiek museum, in dezelfde periode als de markiezin dat deed. De gelijkenis is niet verwonderlijk, aangezien zij Warocqués keuze had geïnspireerd. Ze hadden daarom overeenkomstige schenkingsmotieven en kregen te maken met gelijkaardige moeilijkheden.¹⁶

De oprichting van musea uit privécollecties, geschonken door welvarende verzamelaars, paste binnen de opmerkelijke groei van dit soort musea tussen de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw.¹⁷ Reeds in de negentiende eeuw bestonden er talrijke privéverzamelingen in Belgische steden. Die collecties waren in regel echter niet toegankelijk voor het grote publiek, maar slechts voor een bevoorrecht publiek zoals de burgerij, geleerden, kunstenaars en

¹⁰ Liesbet Nys, *De intrede van het publiek: Museumbezoek in België 1830-1914* (Leuven: Universitaire pers Leuven, 2012), 11-16.

¹¹ Nys, *De intrede van het publiek*, 4; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 172.

¹² Nys, *De intrede van het publiek*.

¹³ Nys, *De intrede van het publiek*, 4, 19-21, 70, 253, 272, 289, 428.

¹⁴ Nys, *De intrede van het publiek*, 18.

¹⁵ Daphné Parrée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée: l'histoire du musée de Mariemont (1917-1960)* (Brussel: Universitaire pers Brussel, 2017); Johan Tollebeek, 'Het verleden in de negentiende eeuw Arthur Merghelynck en het Kasteel van Beauvoorde', *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1999, 107-147; Ulrike Müller, *Thuis in een museum: het verhaal van Henriëtte en Fritz Mayer van den Bergh* (Veurne: Hannibal Books, 2021).

¹⁶ Parrée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 9, 39-40, 43-44, 60.

¹⁷ Parrée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 48-50.

intellectuelen.¹⁸ Bovendien zijn de twee kwesties verbonden via Cumont, die in beide gevallen als spilfiguur optrad. Daarnaast behandelt Parées boek de opening en de eerste jaren van het museum, wat in dit onderzoek over het Kasteel van Gaasbeek buiten beschouwing zal worden laten.¹⁹

Historici deden eerder al onderzoek naar de geschiedenis van kunstcollecties, verzamelaars en de verwerving van museumcollecties, onder wie historicus en filosoof Krzysztof Pomian een vooraanstaand onderzoeker was. Hij definieerde verzamelingen als volgt: “Groepen van voorwerpen uit de natuur of door de mensen gemaakt die tijdelijk of definitief buiten het circuit van economische activiteiten worden bijeengehouden, aan een bijzondere bescherming worden onderworpen en worden tentoongesteld.”²⁰ Verzamelen was een fundamenteel deel van het ordenen van de wereld in het post-Verlichtingsproject. *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (2005) van Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mieke Rijnders, is een overzichtswerk over de geschiedenis van het verzamelen en behandelt een brede periode.²¹ In de jaren 1880 en de jaren 1890 nam het fenomeen verzamelen een hoge vlucht. De laatste jaren kwam er in verzamelingsonderzoek meer aandacht voor de historische, intellectuele, esthetische en artistieke context van musea en privéverzamelaars. Daarbij werd vooral gekeken naar drijfveren bij verzamelen en waarom verzamelaars beschermheren werden. Meer recent groeide de interesse voor vrouwelijke privéverzamelaars in de negentiende en twintigste eeuw. Bovendien wordt verzamelen minder als individueel gezien en verschoof de aandacht naar de maatschappelijke positie, de familiale achtergrond, vriendschappen, ideologie en brede sociale, economische en politieke tendensen.²² Het werk van Ulrike Müller is bij deze recentere tendensen van grote betekenis.²³

Tussen grote privéverzamelaars en musea bestaat een lange traditie van verstandhouding, al geraakte die rol in de twintigste eeuw overschaduwd door de rol van de overheid. Publieke musea waren aangewezen op materiële en financiële steun van private kunstverzamelaars en schenkers. Verzamelaars werden gedreven door uiteenlopende motieven gaande van verwantschappen tot onvervulde verlangens. Wel hadden ze allemaal gemeen dat ze zich zorgen maakten over de bestemming van hun verzameling, wat een fenomeen op internationale schaal was. In Groot-Brittannië waren individuele aspiraties bijvoorbeeld van onmiskenbaar belang, maar had de overheid eerder een terughoudende rol in de omgang met erfgoed.²⁴ Frankrijk kende een gelijkaardige ontwikkeling, waarbij de Staat echter een grotere rol speelde, al bleven de bijdragen van privéverzamelaars toch beduidend.²⁵ Markiezin Arconati Visconti was een schoolvoorbeeld van zo’n vrouwelijke private partner: een fervent privéverzamelaar die betekenisvol was voor schenkingen en bijdragen aan bestaande musea zoals het Louvre. Het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek week hier

¹⁸ Dominique Allard en Iris De Feijter, *Privéverzamelaars: passie en overdracht* (Brussel: Koning Bouwdewijnstichting, 2015), 14.

¹⁹ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*.

²⁰ Krzysztof Pomian, *Collectionneurs, amateurs et curieux* (Parijs: Gallimard, 1987), 20.

²¹ Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mieke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea. Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle: Waanders, 2005); Tom Stammers, *The purchase of the past: collecting culture in post-Revolutionary Paris, c.1790-1890* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 4.

²² De Jong, 1818-2018, *Schenkingen aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, 16–17; Müller, *Thuis in een museum*, 25.

²³ "Onderzoek Ulrike Müller", Universiteit Antwerpen, geraadpleegd 14 mei 2024, <https://www.uantwerpen.be/nl/personen/ulrike-muller/onderzoek/>.

²⁴ Allard en De Feijter, *Privéverzamelaars*, 3; Jonah Siegel, *The emergence of the modern museum: an anthology of nineteenth-century sources* (New York: Oxford university press, 2008), 13.

²⁵ Astrid Swenson, *The rise of heritage: preserving the past in France, Germany and England, 1789-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 2; Stammers, *The purchase of the past*, 1-26.

echter van af aangezien ze hiermee geen bestaande instelling steunde, maar het fundament legde voor een geheel nieuw museum.²⁶

Over het Kasteel van Gaasbeek verscheen in de loop der jaren reeds heel wat literatuur, al had die voornamelijk betrekking op de eind negentiende-eeuwse restauratie van het kasteel onder de markiezin. *Het verleden herbouwd: Charle-Albert en de restauratie van het kasteel van Gaasbeek (1889-1898)* van de voormalige Gaasbeekse conservator Herman Vandormael in samenwerking met enkele andere auteurs vormt bijvoorbeeld een basiswerk over dit onderwerp.²⁷ Over de markiezin verschenen recent nog enkele studies zoals Martine Poulains biografie *Marie Arconati-Visconti: La Passion de la République*.²⁸ Naast dit algemenere werk schreef Lucile Natali haar masterproef aan de Sorbonne over de markiezin met de focus op haar bredere schenkingspolitiek, die voornamelijk in Frankrijk plaatsvond: *Clio au Siècle de l'Histoire: Culture historique et mécénat de Marie Peyrat, marquise Arconati-Visconti (1840-1923)*.²⁹ Met die studie trachtte ze het patronaat van de markiezin in zijn sociale, culturele en politieke context te plaatsen om zo de invloed ervan te kunnen achterhalen³⁰. De twee genoemde werken leggen zich toe op haar interesses, ideologie en vrijgevigheid en haalden de Gaasbeekse schenkingskwestie beknopt aan, maar ze gingen er niet dieper op in. Ook in Vandormael's werk wordt het Gaasbeekse schenkingsproces slechts kort aangestipt.

Ondanks het feit dat er dus al wel wat werken gepubliceerd zijn over de markiezin, haar schenkingspolitiek en het Kasteel van Gaasbeek, heeft bestaande literatuur opvallend weinig aandacht voor de schenkingskwestie van het kasteel. Stengers' artikel 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles' vormt hierop een uitzondering.³¹ Zoals de titel aangeeft, legde Stengers de nadruk op de eerste schenkingspoging van het kasteel aan de stad Brussel onder burgemeester De Mot. Daarna behandelde hij ook het vervolg van het schenkingsproces, al bleef hij daarin toch beknopt en meer aan de oppervlakte. Zo schonk hij bijvoorbeeld weinig aandacht aan de dynamiek met de verantwoordelijke socialistische minister van Kunsten en Wetenschappen Jules Destrée.³² Dit onderzoek zal daarom de historiografische lacune opvullen.

Deze masterproef verloopt volgens een chronologische opbouw aan de hand van drie hoofdstukken. Een eerste daarvan beslaat de context, waarbij de aandacht zal gaan naar de band van de markiezin met het Kasteel van Gaasbeek, haar geschiedkundige en wetenschappelijke interesse en haar bredere schenkingspolitiek. Daarbinnen zal ook kort Cumont besproken worden omwille van zijn onmiskenbare rol in het schenkingsproces.³³ Een tweede hoofdstuk bespreekt de schenkingspogingen aan de stad Brussel onder burgemeester De Mot, de Belgische Staat en koning Albert I, die om verschillende redenen niet doorgingen, waarna een derde hoofdstuk ingaat op de uiteindelijke schenking aan de Belgische Staat in 1921.³⁴ Ten slotte behandelt het vierde hoofdstuk de periode vlak na de schenking waarbij dankbaarheid ten aanzien van de markiezin besproken wordt, maar ook nog enkele

²⁶ "Geschiedenis", Kasteel van Gaasbeek, geraadpleegd 7 oktober 2023, <https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/nl/geschiedenis>; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 9; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 71.

²⁷ Herman Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*; "Herman Vandormael – Een historicus verovert Gaasbeek", Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, geraadpleegd 15 april 2024, <https://www.okv.be/artikel/herman-vandormael-een-historicus-verovert-gaasbeek>.

²⁸ Poulain, *Marie Arconati-Visconti*.

²⁹ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*.

³⁰ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 251–252.

³¹ Stengers, 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles'.

³² Stengers, 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles'.

³³ Stengers, 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles', 408.

³⁴ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 35.

complicaties in de aanloop naar de opening van het publiek museum aan bod komen. Zo leverde de benoeming van de eerste conservator nog heel wat discussies op binnen de toenmalige Ministerraad. Verder maakten nog enkele erfgenamen aanspraak op het kasteel en gingen zij daarom in tegen de schenking.³⁵

Het bronnencorpus bestaat uit verschillende categorieën die elk benaderd worden met behulp van *close-reading*. De grootste en meest omvangrijke categorie bronnen zijn correspondenties daterend vanaf de eerste vermelding van het schenkingsidee. Hierbij gaat het zowel om het briefverkeer van de markiezin zelf, als van Cumont, die een groot deel van de onderhandelingen op zich nam. Hierbij moet uiteraard rekening gehouden worden met de beperking dat niet alle brieven bewaard zijn gebleven en dat ook veel mondeling besproken werd.³⁶ Bovendien moet dit onderzoek rekening houden met het feit dat brieven steeds een subjectief karakter hebben. De positieve keerzijde daarvan is dat daardoor juist ook de standpunten en perspectieven van de betrokken actoren geanalyseerd kunnen worden. Daarnaast maakt dit onderzoek gebruik van notariële bronnen, waaronder de schenkingsakte, om de officiële uitvoering te bestuderen. Een derde belangrijke categorie is die van de officiële overheidsdocumenten, die gehanteerd worden om het perspectief van de mogelijke ontvangende partijen te kunnen analyseren. Helaas vond er in 1947 een brand plaats in het ministerie van Kunsten en Wetenschappen, waardoor heel wat relevant materiaal in vlammen is opgegaan.³⁷ Ten slotte maakt het onderzoek occasioneel gebruik van ander uiteenlopend materiaal, zoals de berichtgeving in kranten.

³⁵ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 31: *Correspondance échange entre Ministre Theunis et Ministre Hubert au sujet de la nomination d'un conservateur au château – la nomination est admise par Ministre Theunis*, 30 augustus 1922; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 24: Familie Taverne, *Brief aan Koning Albert I*, 1 september 1921. Dankbaarheid zie bijvoorbeeld: Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 18: Koning Albert I, *Telegram aan markiezin Arconati Visconti*, 30 augustus 1921.

³⁶ Brief die bewijst dat heel wat zaken met betrekking tot de schenking mondeling besproken werden zie bijvoorbeeld: Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

³⁷ 'Inventaris van de personeelsdossiers van diverse wetenschappelijke instellingen, beheerd door de POD Federaal Wetenschapsbeleid en diens rechtsvoorgangers, 1902-2003' (Het Rijksarchief in België), 10.

Hoofdstuk 1: Markiezin Marie Peyrat Arconati Visconti

Dit contextuele hoofdstuk schetst de figuur van markiezin Marie Peyrat Arconati Visconti. Eerst worden haar jeugdijaren en de significante invloed van haar vader op haar overtuigingen en interesses besproken. Daarna gaat dit hoofdstuk in op haar band met het Kasteel van Gaasbeek, waarna haar salon, verzamelingen en schenkingspolitiek aan bod komen. Ten slotte verdient ook historicus Franz Cumont en haar vriendschap met hem aandacht door zijn onmisbare rol in het schenkingsproces.

Clio, de muze van de geschiedenis

Tijdens de periode van de Franse julimonarchie kwam Marie Louise Jeanne Peyrat op 26 december 1840 in Parijs ter wereld in een gezin met beperkte financiële middelen. Over haar jeugdijaren is weinig geweten. Ook haar twee jongere broers Georges en Théodore werden in de jaren 1840 geboren. Samen met hun ouders groeiden ze op in de Franse hoofdstad. Doorheen die jaren verhuisde het gezin respectievelijk van de rue Meslay 59, naar een onbekend adres in het derde arrondissement en vervolgens naar rue Grétry 5. Hun vader Alphonse Peyrat, was een overtuigde republikeinse en antiklerikale historicus en journalist, die zich ingezet had voor de Republiek. Later richtte hij een eigen krant op en werd hij senator bij het ontstaan van de Derde Republiek. Vanaf het moment dat hij die functie bekleedde, kreeg het gezin wat meer geld in het laatje.³⁸

Toen Marie Peyrat de leeftijd van zeven jaar bereikt had, ontstond de Tweede Republiek die bestond tot haar twaalfde, toen het Tweede Keizerrijk werd opgericht. Haar vaders doordrongen overtuiging liet zijn sporen na op haar educatie en persoonlijkheid. Net als hem was ze overtuigd antiklerikaal, patriottisch en republikeins. Beiden zagen ze de macht van de Kerk als groot gevaar voor de Republiek. Haar antiklerikalisme leverde haar zelfs de bijnaam "l'ange d'athéisme" op bij Léon Gambetta, een Franse republikeinse staatsman en tevens goede vriend van haar vader en later ook van haarzelf. Als republikeinse geloofde ze in de ideeën van de revolutie en zette ze zich af tegen de dogma's van de Kerk. Ook de invloed van haar moeder Emma Rish moet bepalend geweest zijn voor haar identiteitsvorming doordat moeders de educatie en opvoeding van meisjes toen voornamelijk verzorgden, al is er weinig specifieke informatie bewaard over haar opleiding. Verder gaf haar jeugd haar enkele van haar basiswaarden mee: vrijheid, rechtvaardigheid en waarheid. Ook haar kenmerkende interesseveld bestaande uit geschiedenis, kunst, politiek en wetenschappen, ging terug naar die periode uit haar leven.³⁹

Marie Peyrats passie voor geschiedenis kwam bijvoorbeeld tot uiting doordat ze begaan was met de bewondering van helden uit de oude geschiedenis en de cultus van Verlichte denkers en humanisten onder wie Voltaire, Robespierre en Machiavelli. Haar geschiedkundige interesse ging voornamelijk uit naar de middeleeuwen en de Italiaanse en Franse renaissance. Deze twee periodes waren beslissend

³⁸ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 9, 17, 37-39, 69, 254-255; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 9, 17, 69; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 29, 52.

³⁹ Gérard Baal, 'Un salon dreyfusard, des lendemains de l'affaire à la grande guerre: La marquise arconati-visconti et ses amis', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 28 (1981): 434-443; "La marquise Arconati Visconti et la bibliothèque du château de Gaesbeek", École Normale Supérieure, geraadpleegd 13 oktober 2023, <https://bib-expositions-virtuelles.ens.psl.eu/exhibits/show/la-marquise-arconati-visconti>; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 43, 244; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 9, 12, 35, 39-40, 59, 156, 247; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 31-32, 39.

in haar leven op vlak van haar opleiding en esthetische keuzes. Toch ging haar aandacht ook uit naar de Franse Revolutie en de Verlichting. Haar belangstelling voor deze domeinen kwam overeen met haar ideologie, meer bepaald met het vrijheidsideaal waarbij het individu zich bevrijdt van dogma's en van de invloed van de rol van de Kerk. Die geschiedkundige interesse leverde haar zelfs de bijnaam "Clio" op, naar de muze van de geschiedenis. In haar latere privéleven kleepte ze zich regelmatig in renaissancekostuums, waarmee ze haar historische verbeelding wilde stimuleren. In het publieke leven was ze erg bekommerd om de ontwikkeling en professionalisering van de historische wetenschappen, waardoor ze als markiezin bijvoorbeeld werken, manuscripten en bronnen ter beschikking stelde van onderzoekers. Historische wetenschappen omvatte in haar termen geschiedenis, filologie, paleografie, archeologie en kunstgeschiedenis. Maar liefst 24 van haar 43 schenkingen aan hoger onderwijs hadden betrekking op historische wetenschappen. Een concreet voorbeeld van zo'n schenking was de bibliotheek van Gaston Pâris die ze aankocht en vervolgens schonk aan de *École Pratique des Hautes Etudes*. Haar steun kende daarnaast ook een financiële dimensie, bijvoorbeeld met de creatie van prijzen, beurzen, leerstoelen en zelfs instituten.⁴⁰

De wetenschapsinteresse van Marie Peyrat als markiezin toonde zich in het feit dat ze streefde naar de bevordering van hoger onderwijs dat de grootsheid van de Republiek ondersteunde. Zijzelf en haar entourage wilden strijden voor een nieuwe vorm van wetenschap, die los stond van religieuze autoriteit. Daarbij ging haar belangstelling dus voornamelijk uit naar de historische wetenschappen. Op vlak van kunst hield zij het meest van vijftiende- en zestiende-eeuwse kunst met geschiedkundige onderwerpen. In Parijs volgde ze als vrije leerling een aantal cursussen over kunst, zoals aan de *École des Chartes*, de *École pratique des hautes études* en de *École du Louvre*. Verder was ze lid van talrijke verenigingen van museumvrienden, bezocht ze regelmatig musea en assisteerde ze ook bij exposities van enkele kunstcollecties.⁴¹ Daarnaast toonde haar kunstinteresse zich in haar omvangrijke private kunstverzamelingen. Historica Ulrike Müller toonde aan dat er invloed van persoonlijke smaak, opvoeding, economische mogelijkheden, netwerken en historische en culturele context schuilde achter de verzamelingen, zoals ook het geval was bij de voorkeur van de markiezin voor renaissance.⁴²

Alphonse Peyrats overtuigingen hadden de politieke passie van zijn dochter gevoed. Ze deed een tijdlang secretariaatswerk voor haar vader en kwam zo in contact met vooraanstaande republikeinse politici. Ze behoorden beide tot een deel van de kleine burgerlijke intellectuele elite van de Derde Republiek.⁴³ Op basis van haar interesses, haar fortuin, haar vaders connecties en haar persoonlijkheid bouwde Marie Peyrat een omvangrijk netwerk uit. Daartoe behoorden bijvoorbeeld Léon Gambetta en Victor Hugo, respectievelijk een Franse republikeinse staatsman en een Franse romantische schrijver. Ze trad daarbij op als schakel tussen belangrijke netwerken van de Derde Republiek, die ontstaan was in 1870. Haar brede netwerk bestond naast politici uit historici, geleerden, onderwijzers, museumconservators en verzamelaars, die allen uit hetzelfde geleerde milieu kwamen: een elite met een diploma hoger onderwijs. Met de meesten onder hen onderhield ze een regelmatige briefwisseling waarin ze haar politieke opvattingen, interessante teksten die ze had gelezen en historische kennis deelde. De milieus waarin ze zich begaf waren gedomineerd door mannen waardoor ze door weinig

⁴⁰ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 12, 35, 48, 54-57, 62, 89, 111, 189-190, 201-202, 213-214, 247, 272; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 13, 112-113; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 16.

⁴¹ "La marquise Arconati Visconti et la bibliothèque du château de Gaesbeek", <https://bib-expositions-virtuelles.ens.psl.eu/exhibits/show/la-marquise-arconati-visconti>; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 12-13, 64-67, 175; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 197, 273.

⁴² Müller, *Thuis in een museum*, 24.

⁴³ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 247; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 11; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 34.

vrouwelijke kennissen omringd was.⁴⁴ Sommige van haar vrienden, waaronder Franz Cumont, en historici zoals Jean Stengers, bestempelden haar daarom als een vrouwenhater.⁴⁵ Die perceptie moet echter genuanceerd worden. Hoewel ze geen feministe was en niet streefde naar de emancipatie van vrouwen, had ze wel contact met enkele vrouwelijke figuren zoals Laure Lorthioir. Het waren dus eerder haar interesses die haar entourage bepaalden.⁴⁶

Het geliefde Kasteel van Gaasbeek van markiezin Arconati Visconti

Marie Peyrat leerde Giammartino Arconati Visconti kennen rond de jaren 1870. Als derde en enige overlevende zoon van markies Guiseppe Arconati Visconti en Constanza Trotti Bentivoligo was hij van adellijke afkomst. Giammartino Arconati Visconti was een geleerd reiziger. Over hoe de twee elkaar hadden ontmoet, bestaan twee hypothesen. Een eerste stelt dat ze elkaar ontmoetten in de collegezalen van de *École des Chartes*. Een tweede hypothese houdt in dat ze elkaar ontmoetten via hun vaders. Guiseppe Arconati Visconti was senator van het jonge koninkrijk Italië en een voormalig strijder van het *Risorgimento*, de Italiaanse eenwordingscampagnes die plaatsvonden tussen 1820 en de verovering van Rome in 1870. Ook Alphonse Peyrat was toegewijd aan de ideeën van het *Risorgimento* en had daarom contact met Italiaanse ballingen ten gevolge van hun toegewijde aan die strijd. Zo reisde hij meermaals naar Italië om contact te leggen met politiek gelijkgezinden. Doordat Peyrat vermoedelijk mee de sociale kringen van haar vader frequenteerde is het mogelijk dat ze op die manier in contact kwam met Giammartino Arconati Visconti.⁴⁷

Intussen was Marie Peyrats moeder in 1868 overleden aan een tot nog toe onbekende doodsoorzaak. Marie Peyrat en Giammartino Arconati Visconti waren verplicht hun huwelijk uit te stellen doordat de markies' adellijke en katholieke ouders de antiklerikale republikeinse Peyrat ongeschikt achtten als huwelijkspartner. Maar ook Alphonse Peyrat toonde zich aanvankelijk niet enthousiast over het toekomstige huwelijk. Na de dood van de ouders van Giammartino Arconati Visconti kon hun huwelijk eind november 1873 toch plaatsvinden, waardoor Marie Peyrat zichzelf vanaf dan markiezin Arconati Visconti kon noemen. Hun huwelijk creëerde spanning binnen haar persoonlijkheid doordat ze als overtuigd republikeinse een adellijke titel kreeg. De connotatie verbonden aan die titel probeerde ze regelmatig tegen te gaan door nog steeds actief gebruik te maken van de naam Peyrat, bijvoorbeeld bij de ondertekening van haar brieven. Hoewel ze door haar huwelijk haar Franse nationaliteit verloor, bleef haar liefde voor haar geboorteland het grootst. Volgens haar bezat Frankrijk een superieure cultuur en vooraanstaand wetenschappelijk erfgoed. Het kersverse koppel vestigde zich in Italië waar de Arconati Visconti's veel bezittingen hadden. Toen ze in Italië woonde, bouwde de nieuwe markiezin daar een netwerk van vriendschappen op.⁴⁸ Ondanks het feit dat ze beiden in Italië verbleven, leefde

⁴⁴ Jacques Chastenot de Castaing, "Léon Gambetta", Britannica Academic, geraadpleegd 15 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/L%C3%A9on-Gambetta/35954>; Jean-Bertrand Barrère, "Victor Hugo", Britannica Academic, geraadpleegd 15 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/Victor-Hugo/41435>; "La marquise Arconati Visconti et la bibliothèque du château de Gaesbeek", <https://bib-expositions-virtuelles.ens.psl.eu/exhibits/show/la-marquise-arconati-visconti>; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 12, 70-73, 85, 90, 247; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 70.

⁴⁵ Jean Stengers, 'Une intellectuelle misogyne la marquise Arconati-Visconti', *Sextant* 13 (2000): 211–225; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 89.

⁴⁶ Stengers, 'Une intellectuelle misogyne la marquise Arconati-Visconti': 211–225; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 89-90.

⁴⁷ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 44-46; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 35, 36.

⁴⁸ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 13, 59, 120, 254; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 48-50, 68, 70; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 37.

het paar toch grotendeels apart. De markiezin verkoos om vooral in Padua te verblijven, waar ze lessen over de humanistische denkers Dante en Machiavelli volgde aan de universiteit, terwijl de markies in Milaan bleef om aan sociale verplichtingen te voldoen. Door hun afzonderlijke levens suggereren onderzoekers wel eens dat hun liefde toch niet zo wederzijds was.⁴⁹

De markies overleed op 36-jarige leeftijd, vermoedelijk als gevolg van buiktyfus, slechts enkele jaren na de voltrekking van hun huwelijk, op 23 februari 1876. Bij zijn overlijden was het echtpaar kinderloos en erfde de markiezin heel wat financiële middelen en eigendommen. Na zijn dood vestigde ze zich opnieuw in Parijs, ditmaal op het adres rue Barbet-de Jouy 16 of 17.⁵⁰ Volgens Cumont was de markiezin niet enorm aangedaan door zijn dood, al kende hij haar nog niet op het moment van het overlijden. Wel was ze hem volgens Cumont dankbaar voor haar materiële welstand. Daartoe behoorde bijvoorbeeld Villa Balbianello aan het Comomeer in Italië, maar het meest relevante geërfde landgoed voor dit onderzoek was het Kasteel van Gaasbeek. Ze kwam pas in 1884, enkele jaren na de dood van haar echtgenoot, voor het eerst in het kasteel. Ze voelde meteen een bijzondere band met het domein. Het was haar favoriete verblijfsplaats omdat ze haar passie voor geschiedenis via middeleeuwse en renaissancefantasieën daar tot uiting kon laten komen. Regelmatig ondertekende ze haar brieven dan ook met “Baronne de Gaesbeek” of andere dergelijke verwijzingen naar het kasteel. Ze wilde het gebruiken als buitenverblijf waar ze haar vele vrienden uit de culturele, wetenschappelijke en politieke wereld kon ontvangen.⁵¹ Volgens het werk van historicus Carlo Bronne over de markiezin als laatste kasteelvrouw van Gaasbeek, probeerde de hertog van Aumale het kasteel van haar te kopen in 1886. De markiezin wees die vraag van de vierde zoon van koning Louis-Philippe af.⁵² Zij had immers andere plannen met het landgoed.

Enkele jaren na dat aanbod, vond tussen 1887 en 1898 in opdracht van de markiezin een grootschalige restauratie plaats waarmee ze het kasteel in volle glorie wilde herstellen en aanpassen aan het nodige comfort. Guiseppe Arconati Visconti en Constanza Trotti Bentivoglio hadden namelijk al jaren niet meer naar hun Gaasbeekse landgoed omgekeken. Nadat hun zoon Carlo Arconati Visconti daar overleden was in 1839, deed het hen te veel pijn om er te vertoeven. Daardoor was er nood aan werkzaamheden. In de restauratie toonde zich de bewondering van de markiezin voor middeleeuwse en Franse en

Opmerking: In 1912 verkreeg ze opnieuw de Franse nationaliteit. (Zie: Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 13.)

⁴⁹ Ricardo Quinones, “Dante”, Britannica Academic, geraadpleegd 9 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/Dante/109641>; Harvey Mansfield, “Niccolò Machiavelli”, Britannica Academic, geraadpleegd 9 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/Niccol%C3%B2-Machiavelli/49739>; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 37–38.

⁵⁰ Opmerking: Over de exacte huisnummer van het appartement op de rue Barbet-de Jouy bestaat echter discussie. Volgens Lucile Natali bevond het appartement van markiezin Arconati Visconti zich op het huisnummer 16, terwijl het volgens Martine Poulain om het nummer 17 gaat. Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 254-255, 262; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 51; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 37-39.

⁵¹ Bijvoorbeeld ondertekening: Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Transcripties Lockem interbellum: 1905-1910*: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 44, 58, 90, 254-255, 262; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 51, 55, 231; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 7, 37-39, 73.

⁵² “Carlo Bronne”, Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique, geraadpleegd 2 mei 2024, <https://www.arlfb.be/composition/membres/bronne.html>; Carlo Bronne, *La marquise Arconati, dernière châtelaine de Gaasbeek* (Tervuren: Cahier historiques, 1970), 167; Jacques Willequet, ‘Aumale’, in *Biographie Nationale* (Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1956).

Italiaanse renaissancekunst.⁵³ De werken vonden plaats onder leiding van de Brusselse architect Charle-Albert die gespecialiseerd was in historische reconstructies en die de neo-Vlaamse renaissancestijl uitdroeg in België en het buitenland. Architect Viollet-le-Duc was de inspiratiebron voor zijn stijl. Specifiek voor het Kasteel van Gaasbeek was diens prestatie in Pierrefonds tekenend.⁵⁴

Door die inspiratie kan “herstel” niet begrepen worden zoals we dit vandaag de dag doen. Viollet-le-Duc stond immers voor een maximalistische restauratiepraktijk waarbij fantasie-elementen toegevoegd konden worden op basis van wetenschappelijk onderzoek. Bij het Kasteel van Gaasbeek voegde Charle-Albert ook elementen toe die er in werkelijkheid nooit waren geweest. Na zijn dood, nam Edmond Bonnaffé de taak van hem over. Het resultaat was een renaissance-kasteel dat de bezoeker de illusie moest geven in een tijdsmachine te stappen. Door historische kledij aan te trekken, kon de markiezin zich geheel inleven in haar “rêve historique”. Het kasteel was een echt *Gesamtkunstwerk*, een ensemble waarin architectuur, beeldhouwkunst, meubilair én decoratieve kunsten geïntegreerd zijn. Het renaissancekarakter komt zowel overeen met de voorliefde van de bewoonster voor die periode, als met haar politieke standpunt.⁵⁵

Haar salon, verzamelen en vrijgevigheid als bezigheid

Na de dood van haar echtgenoot startte de markiezin met de organisatie van een salon in haar Parijse woning in de rue Barbet-de Jouy. Ze was *salonnière* van een gezelschap bestaande uit antiklerikale mannen die verschillende bezigheden hadden maar samengebracht werden door hun culturele affiniteiten. Op advies van Gambetta waren vrouwen niet welkom. Ze organiseerde zowel op dinsdag als op donderdag een salon, al was er geen sprake van een strakke afbakening tussen beide salons en waren sommige gasten aanwezig op beide ontmoetingen. Op dinsdag vond haar salon gewijd aan artistieke en culturele onderwerpen plaats, waar er bijvoorbeeld museumconservatoren aanwezig waren. Dit gegeven droeg bij aan het beeld over de markiezin als kunstliefhebber en deskundig verzamelaar. Kunstenaars waren niet aanwezig aangezien de markiezin geen interesse had in hedendaagse kunst.⁵⁶ Op donderdag verwelkomde ze politici, waardoor het gezelschap de naam ‘donderdagisten’ kreeg. Het gezelschap bouwde een echte vriendschapsband op.⁵⁷ De aanwezigen op die bijeenkomsten spraken voornamelijk over actuele maatschappelijke en politieke kwesties, bijvoorbeeld over keuzes gemaakt door de Republiek. De markiezin vervulde hier als vrouw geen actieve rol maar moedigde de gasten aan om actief hun gedachten en meningen te delen. Met de

⁵³ Jan De Maeyer e.a., *Droomburchten en luchtkastelen: van Gaasbeek tot Neuschwanstein, een Europees fenomeen* (Leuven: Davidsfonds, 2009), 70; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 262; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 47, 197; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 7-8, 23, 69.

⁵⁴ De Maeyer e.a., *Droomburchten en luchtkastelen*, 69-91; “Park van het Kasteel van Gaasbeek met omgeving”, Inventaris onroerend erfgoed, geraadpleegd 1 augustus 2023, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/134745>; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 16.

⁵⁵ De Maeyer e.a., *Droomburchten en luchtkastelen*, 70-79; Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, 46; Michel Dumoulin, *Les Stoclets: Microcosme d'ambitions et de passions* (Brussel: Le Cri, 2011), 185; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 8, 74-77.

⁵⁶ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 23; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 12, 71, 201.

⁵⁷ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 12, 69; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 11-12, 155; Ruth Harris, ‘Two Salonnières during the Dreyfus Affair: The Marquise Arconati Visconti and Gyp’, in *Confronting Modernity in Fin-de-Siècle France: Bodies, Minds and Gender*, 2010, 41.

meerderheid van de donderdagisten onderhield ze een briefwisseling, in tegenstelling tot de dinsdagse gasten. Echter niet al haar correspondenten waren noodzakelijk salongenodigden.⁵⁸

Toen de markiezin zich aan het begin van de jaren 1890 opnieuw in Parijs had gevestigd, maakte ze kennis met de protestantse Raoul Duseigneur tijdens de Spitzerverkoop, een verkoop van belangrijke collecties. Duseigneur nam deel aan de dinsdagbijeenkomsten en was een kunstverzamelaar en -handelaar. Hun ontmoeting wakkerde haar belangstelling voor kunst nog verder aan. Hij had niet alleen een grote rol in het samenstellen van haar collecties, maar werd ook haar levenspartner. Naast kunst had hij een passie voor fotografie. Ze leefden in aparte kamers maar wel zij aan zij. Samen brachten ze de zomer en herfst door in het Kasteel van Gaasbeek waar ze een soort intimiteit deelden doordat ze een gezamenlijk appartement deelden. De rest van het jaar verbleven ze in Parijs waar dit niet mogelijk was.⁵⁹ Duseigneur adviseerde de markiezin in het kopen van antiek waardoor ze een rijke collectie bestaande uit vijftiende- en zestiende-eeuwse kunstvoorwerpen opbouwde. Hij was gespecialiseerd in middeleeuwse Iberische kunsten en oudheidkunst. Zijn impact op de inrichting van het kasteel was bepalend bij de restauratie. Samen verzamelden ze zowel authentieke antiek als kopieën. Doordat ze vooral belang hechtten aan de decoratie en de sfeer vulden ze lacunes in de collectie aan met reproducties. Het uiteindelijke resultaat was een organisch historisch geheel bestaande uit eigen aankopen, kunst van de Arconati Visconti erfenis en kunst die zich al in het kasteel bevond toen ze het erfde. Naast deze kunstbijdragen beheerde hij ook het fortuin van de markiezin en adviseerde hij haar op financieel vlak in haar overweldigende hoeveelheid schenkingen.⁶⁰

Rond diezelfde periode ging de markiezin zich in toenemende mate actief focussen op haar mecenaat waarmee ze wetenschaps- en museumontwikkelingen en hoger onderwijs steunde. Ze verwierf bijvoorbeeld kunstwerken om die vervolgens aan musea aan te bieden, financierde de wetenschappelijke uitgaves van boeken of kocht bibliotheken, zeldzame boeken of archieven die ze daarna schonk. Die generositeit leverde haar veel bewondering op. Ze schonk in die periode vooral aan het Louvre en enkele andere musea. In juni 1892 schonk ze bijvoorbeeld een zestiende-eeuwse ivoren harp aan het Louvre.⁶¹

Herinneringsmotieven kenmerkten haar mecenaat en schenkingspolitiek. Er is een opmerkelijk verband tussen de dood van dierbaren die ze bewonderde en de vermenigvuldiging van haar herdenkingsgeschenken waarmee ze hun herinnering wilde verzekeren. Dit gold bijvoorbeeld voor de herdenking van haar geliefde vader die eind december 1890 overleden was. Zo vernoemde ze een door haar opgerichte prijs en een leerstoel naar hem. De prijs werd toegereikt aan de Universiteit van Parijs aan de beste historische publicatie in contemporaine geschiedenis. De leerstoel naar hem vernoemd was die van literatuurgeschiedenis van de achttiende eeuw.⁶² Niet alleen het schenken op zich, maar ook de ontvangende partijen koos ze uit op basis van het herdenkingsidee. Na Duseigneurs dood zou ze aanzienlijk meer bijdragen aan de ontwikkeling van kunstgeschiedenis als zelfstandige discipline. Bovendien uitte dit herdenkingsidee zich eveneens geografisch. Zo schonk de markiezin kunstvoorwerpen aan het *Musée de Lyon* ter nagedachtenis aan Duseigneur. Het ging onder andere

⁵⁸ Christopher E. Forth en Elinor Accampo, *Confronting modernity in fin-de-siècle France: bodies, minds and gender* (Londen: Palgrave Macmillan, 2009), 31; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 10, 66-67, 158.

⁵⁹ Cumont en Renon, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 17-18, 23; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 61; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 12, 60-63, 69, 71, 201, 228; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 41, 50.

⁶⁰ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 59, 61, 176; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 57, 63, 176; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 41, 85.

⁶¹ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 12, 171-174, 206, 271; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 13, 71, 273.

⁶² Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 12, 20, 171-174, 206, 217, 220, 273, 282; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 13, 41, 71, 273, 276; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 33-34.

om middeleeuwse en oosterse kunst. Verder betroffen ook haar eervolle leeftijd, geërfde fortuin en kinderloze staat als weduwe enkele van haar schenkingsmotieven. Deze karakteristieken waren volgens Jean-Luc Marais typerend voor de meerderheid van de schenkers in die periode. De aard van haar schenkingen waren echter wel anders dan het overgrote deel van toenmalige schenkingen. Algemeen gezien waren schenkingen aan armen, hulpverlening of de Kerk immers het vaakst voorkomend. Bovendien hoopte de markiezin via haar schenkingspolitiek invloed te verkrijgen en een gevoel van erkenning te ontvangen.⁶³

Na 1903 vergrootte de markiezin haar vrijgevigheid ten gunste van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. De bevordering van Franse geleerden en kennis stonden volgens haar garant voor een betere toekomst op menselijk, moreel en politiek vlak. Eén van haar drijfveren was dat ze wilde bijdragen aan meer autonomie van instellingen tegenover de Staat. Lucile Natali suggereerde bovendien dat de markiezin misschien zelfs haar eigen ideale wereld probeerde te bekomen. Meer specifiek ging haar belangstelling voornamelijk uit naar de ontwikkeling van historische wetenschappen in seculiere wetenschappelijke instellingen, zoals het Collège de France en de Universiteit van Parijs. Boeken en manuscripten vormden een belangrijke categorie ter ontwikkeling van de historische wetenschappen. Dit bleef echter niet beperkt tot de verwerving van wetenschappelijke bibliotheken. Ze gaf alle boeken weg die ze zelf bezat en verspreidde die over historische onderwijs- en onderzoeksinstellingen. Zo schonk ze het grootste deel van haar boeken uit de bibliotheek van het Kasteel van Gaasbeek aan de *Archives Nationales de France*. Een aanzienlijk deel belandde ook bij de *École Normale Supérieure* en de *Bibliothèque du Protestantisme français*.⁶⁴ De boeken rekende ze dus niet tot het *Gesamtkunstwerk*-karakter van het kasteel.

Franz Cumont, haar rechterhand in het schenkingsproces

Cumont was een man van vele talenten en een overtuigd liberaal. Hij was zowel historicus als archeoloog en epigraaf. Zijn specialisaties waren niet-christelijke religies in de antieke wereld en in het bijzonder het Mithraïsme, een mysteriecultus rond de Perzische godheid Mithras. Verder had hij talrijke publicaties op zijn naam. Na zijn opleiding aan de Rijksuniversiteit te Gent was hij als onderzoeker en docent verbonden aan diezelfde instelling. Daar doceerde hij Politieke geschiedenis van het Oosten en Griekenland, Encyclopedie van de Oude Geschiedenis, Historische Kritiek toegepast op de Oudheid, Vertaling van Griekse schrijvers en Romeinse Politieke Instellingen. Op het eind van de negentiende eeuw ontving hij de titel van gewoon hoogleraar. Daarnaast was hij lid van talloze buitenlandse academies en geleerde genootschappen, waaronder de *Académie Royale de Belgique* en was hij een buitenlandse medewerker van de *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* in Parijs. Ook kreeg hij eredoctoraten aan verschillende universiteiten, waaronder die van de Leuvense. Verder fungeerde hij als conservator in klassieke oudheden voor het Jubelparkmuseum in Brussel en was hij als conservator betrokken bij de oudheidkundige privécollectie van de industrieel en verzamelaar Raoul Warocqué. Daardoor was Cumont betrokken als adviseur bij Warocqué's nalatenschap van het domein van Mariemont, nu bekend als het *Musée Royal de Mariemont*.⁶⁵

⁶³ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 20, 171-177, 206, 217, 220; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 41; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 33-34.

⁶⁴ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 94, 188-189, 198-200.

⁶⁵ Danny Praet, "Cumont, Franz (1868-1947)", UGentMemorie, 16 augustus 2010, <https://www.ugentmemorie.be/personen/cumont-franz-1868-1947>; Franz De Ruyt, 'Notice sur Franz Cumont, membre de l'Académie', in *Annuaire* (Brussel: Académie Royale de Belgique, 1980), 102; "Mariemont", Musée

Cumont had de markiezin leren kennen in 1905 in de woning van kunstverzamelaar Edmond Foulc. Hun eerste ontmoeting liet weldegelijk een sterke indruk bij hem na: “Cette créature mystérieuse sur laquelle couraient à Bruxelles tant de légendes.”⁶⁶ Een hechte vriendschap tussen hen bleef echter uit tot de Cumont-affaire in 1910. In die periode stond de minister van Kunsten en Wetenschappen in België ervoor in om professoren te benoemen. De toenmalige zeer katholieke minister van Kunsten en Wetenschappen Edouard Descamps, had Cumont de leerstoel Romeinse geschiedenis geweigerd ondanks een unaniem gunstige mening van de faculteit dat hij de leerstoel verdiende. De beslissing van desbetreffende minister had een puur politieke inslag en was gebaseerd op Cumonts liberale ideologie. Die tegenslag veroorzaakte verbittering bij Cumont omdat zijn wetenschappelijke belangstelling en expertise ondergeschikt bleken te zijn aan een partijkleur en ideologie. Uiteindelijk zorgde de affaire er zelfs voor dat hij zijn ontslag indiende aan de universiteit. Ondanks hevige nationale en internationale protesten werd zijn ontslag begin mei 1911 aanvaard. Vervolgens diende hij zijn ontslag in bij het Jubelparkmuseum. Daarop verliet hij België en verdeelde hij als privégeleerde zijn tijd voornamelijk tussen Rome en Parijs, twee grote wetenschappelijke centra. Occasioneel verbleef hij in Brussel. Daarnaast reisde hij meermaals naar grote Amerikaanse universiteiten waar hij lezingen gaf.⁶⁷

De affaire bracht bij de markiezin veel sympathie en bewondering teweeg voor Cumont. Die gebeurtenis markeerde dan ook de start van hun overvloedige en ononderbroken briefwisseling. Ze ontwikkelden een levenslange band en ze gaf hem de bijnaam “Sylvio”. In 1912 wilde ze ter ere van hem zelfs een prijs oprichten die het beste werk over geschiedenis van religies of wetenschap in de oudheid zou bekronen, al voerde ze die plannen nooit echt uit. Vanaf de totstandkoming van hun hechtere vriendschapsband, trad hij op als haar rechterhand in het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek, zoals uit deze studie zal blijken.⁶⁸

royal de Mariemont, geraadpleegd 8 april 2024, <http://www.musee-mariemont.be/index.php?id=4008>; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 9, 39-40; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 231–232; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 405.

⁶⁶ Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 231.

⁶⁷ Annelies Lannoy en Danny Praet, *The Christian Mystery: Early Christianity and the Ancient Mystery Cults in the Work of Franz Cumont and in the History of Scholarship* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2023), 75; Praet, “Cumont, Franz (1868-1947)”, <https://www.ugentmemorie.be/personen/cumont-franz-1868-1947>; De Ruyt, ‘Notice sur Franz Cumont’, 106; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 161; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 231–232; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 405–408.

⁶⁸ Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 204–206; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 231–232; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 405–408.

Hoofdstuk 2: Mogelijke ontvangers van het Kasteel van Gaasbeek

Dit hoofdstuk behandelt de verschillende schenkingspogingen die telkens door verschillende redenen niet doorgingen. Het onderzoek gaat in op hoe de pogingen verliepen, de drijfveren die markiezin Arconati Visconti had om die mogelijke schenkingspartners op het oog te hebben en waarom de pogingen misliepen. Achtereenvolgens komen de stad Brussel, de Belgische Staat en koning Albert I aan bod. Daarnaast heeft het onderzoek aandacht voor hoe deze schenkingskwestie zich verhoudt tot haar bredere schenkingspolitiek en toenmalige schenkingspolitiek in het algemeen.

De stad Brussel weigerde “cet éléphant”⁶⁹

Aan het begin van de twintigste eeuw groeide de politieke wanorde in Frankrijk, die de geliefde Republiek van de markiezin dreigde omver te werpen. Die chaos had te maken met de instabiliteit van de kabinetten, een moeilijke economische conjunctuur en de opkomst van een steeds krachtiger revanchistisch nationalisme.⁷⁰ Een eerste crisis waarmee de Republiek te maken kreeg was het eind negentiende-eeuwse boulangisme dat de parlementaire basis van de Derde Republiek bedreigde met de bundeling van onvrede van verschillende aard. Het boulangisme was ontstaan nadat generaal Georges Boulanger in 1887 de Franse regering verliet en ontslag nam als militair. Doorheen de jaren had hij aan populariteit gewonnen en bond hij een uiteenlopende groep van ontevreden aan hem. Aan de hand van hun programma wilden ze een einde maken aan het republikeinse regime door de ontbinding van de Kamer, een herziening van de grondwet en een versterking van de uitvoerende macht. Bij de tussentijdse verkiezingen behaalde hij een grote overwinning. Toch weigerde hij een staatsgreep te plegen, waardoor de zetelende regering de situatie meester kon blijven. Verder werd de regering geconfronteerd met het Panamaschandaal in 1892. Een aantal corrupte parlementariërs waren betrokken bij het faillissement van de Panama-Kanaal-Maatschappij doordat hen geld toe was geschoven in ruil voor welwillendheid en steun om leningen af te sluiten. Dit schandaal woog op het morele imago van de Republiek. Verder wekten de golf van anarchistische aanslagen aan het begin van de jaren 1890 fysieke wanorde op. Daarenboven bouwde de socialistische stroming een steeds grotere achterban op en kwamen steeds meer militante vakbonden op.⁷¹

Ten slotte leidde het wijd verspreid antisemitisme en de Dreyfus-affaire die startte in december 1894 eveneens tot opschudding. Die diplomatieke en militaire kwestie was uitgelokt doordat de joodse kapitein Alfred Dreyfus ten onrechte beschuldigd werd van landsverraad. Hij werd veroordeeld tot degradatie en deportatie voor het leven nadat commandant Ferdinand Walsin Esterhazy hem valselijk had beschuldigd. De affaire bracht het woedende antisemitisme en de scherpe verdeling van de maatschappij en politieke stromingen aan het oppervlak en veroorzaakte verdeeldheid tussen Dreyfusards en anti-Dreyfusards. Markiezin Arconati Visconti maakte deel uit van die eerste groep en was overtuigd van zijn onschuld. Ze correspondeerde met hem, lobbyde voor hem en bekritiseerde bovendien de antisemitische sfeer in Frankrijk. De affaire liet een tekenende impact op haar na. De affaire verstevigde haar netwerk met de mede-Dreyfusards. Na een twaalf jaar durend woelig proces kreeg hij gratie van de president. Haar betrokkenheid leverde haar een nauwe band met Dreyfus op.

⁶⁹ Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 404.

⁷⁰ Pascal Balmand, Serge Bernstein, en Pierre Milza, *Geschiedenis van Frankrijk* (Utrecht: Het Spectrum, 1996), 194.

⁷¹ Balmand, Bernstein, en Milza, *Geschiedenis van Frankrijk*, 194-196.

Het gevaar van deze crises was des te groter omdat het zich afspeelde tegen een achtergrond van zware politieke en sociale spanningen: arbeidersopstanden, gewelddadige acties van politieke partijen en botsingen tussen klerikalen en antiklerikalen.⁷²

Op politiek vlak voelde de markiezin ergernis en angst voor de groeiende wanorde die haar dierbare Republiek bedreigde.⁷³ De Dreyfus-affaire veroorzaakte een pauze in haar schenkingsbeleid vanaf 1895, dat ze vervolgens toch hernam in 1902. Vanaf dan ging haar aandacht uit naar hoger onderwijs en wetenschappelijke en kunstinstellingen, zoals de Universiteit van Parijs en het Louvre.⁷⁴ Intussen was de scheiding tussen Kerk en Staat in 1905 officieel gemaakt, een echte overwinning, waar de antiklerikale markiezin al lange tijd op zat te wachten. Daarmee was de strijd echter nog niet gestreden. Wetenschap werd immers nog altijd religieus beïnvloed, waardoor ze zich inzette voor onafhankelijke wetenschapsvoering. Ze steunde wetenschappelijke instellingen financieel om op te treden tegen de invloed van de Kerk en onderzoek te ondersteunen over thema's en periodes die haar het meest interesseerden. Daarnaast bood ze strategische steun door haar vrienden te helpen toelating te krijgen tot de hoogste niveaus van onderwijs en onderzoek, zoals aan het *Collège de France*.⁷⁵

Doordat de markiezin merkte dat ze ouder werd, zocht ze des te meer haar toevlucht tot de herinnering aan een geïdealiseerd verleden. Ze spendeerde graag tijd in haar bibliotheek waar ze zich inlas in geschiedenis en consulteerde regelmatig de archieven om zich volledig in te leven en kleepte zich in historische kledij.⁷⁶ Sinds haar ontmoeting met Raoul Duseigneur groeide haar verzameling uit tot een indrukwekkend ensemble van meer dan 200 stuks. Een deel van die collectie kwam in het Kasteel van Gaasbeek terecht, maar het grootste en meest waardevolle deel bewaarde ze in haar Parijse appartement in de rue Barbet-de-Jouy. Ook blikte ze vol heimwee terug op haar vaders leven, wat zich uitte doordat ze aan het begin van de twintigste eeuw nog actief bezig was met herdenkingsprojecten ter ere van hem.⁷⁷

Doordat ze regelmatig vertoefde in haar geërfde Gaasbeeke kasteel, bouwde ze een Belgische kring van liberale politici en historici op, met wie ze op geregelde basis samenkwam en correspondeerde. Zo sloot ze vriendschappen met Charles Buls, Émile De Mot, diens dochter Laure Lorthioir en zoon Jean De Mot.⁷⁸ Tijdens Émile De Mots burgemeesterschap van Brussel vanaf december 1889 tot aan zijn dood in 1909, trachtte de markiezin voor het eerst haar wens voor de bestemming van haar Gaasbeekse kasteel waar te maken. Ze hoopte haar dierbare domein te schenken aan de Belgische hoofdstad toen één van haar goede vrienden aan het hoofd stond.⁷⁹ De twee correspondeerden overvloedig over hun persoonlijke leven, reizen en de Belgische, Franse en internationale politiek. De

⁷² Forth en Accampo, *Confronting modernity in fin-de-siècle France*, 2, 10, 217; Harris, 'Two Salonnières during the Dreyfus Affair', 235–237; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 13–14; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 9, 70–86; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 29.

⁷³ "De geschiedenis van Frankrijk", [https://nl.ambafrance.org/De-geschiedenis-van-Frankrijk-19218#:~:text=In%20juli%201794%20wordt%20Robespierre,daarna%20keizer%20van%20de%20Fransen](https://nl.ambafrance.org/De-geschiedenis-van-Frankrijk-19218#:~:text=In%20juli%201794%20wordt%20Robespierre,daarna%20keizer%20van%20de%20Fransen;); Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 69–78.

⁷⁴ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 14; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 9, 13, 73.

Voor meer informatie over de Dreyfus-affaire zie bijvoorbeeld: Michel Lagrée en Michel Denis, *L'affaire Dreyfus et l'opinion publique, en France et à l'étranger*, (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1995).

⁷⁵ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 9, 12–13, 110, 231.

⁷⁶ Baal, 'Un salon dreyfusard: 19–22'; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 254; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 60.

⁷⁷ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 206; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 321–322; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 33–34, 44–45.

⁷⁸ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 13; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 57, 63.

⁷⁹ Cumont en Renon, *La marquise Arconati-Visconti (1840–1923) quelques souvenirs*, 35; Ranieri, 'De Mot', 138; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 237.

Mot kwam geregeld jagen of dineren op haar Gaasbeekse landgoed. Naast hun liberaal gedachtegoed deelden de twee ook een aversie tegenover de katholieke ideologie en hun steun aan Dreyfus. Op het vlak van vrijetijdsbesteding deelden ze hun passie voor het leven, kunst en reizen.⁸⁰

Haar status als kinderloze weduwe leidde tot de keuze van de markiezin om te schenken. Zo ontving ze namelijk vrijheid om over het geërfde goed te beslissen. Daardoor paste ze binnen de algemenere trend waarbij alleenstaanden en kinderloze weduwen in die periode een groot aandeel van de schenkers omvatte. Vaak waren donateurs ook adellijk en rijk, twee elementen waaraan de markiezin eveneens beantwoordde.⁸¹ Bovendien gingen verzamelen en schenken vaak hand in hand, waardoor de schenkingsplannen dus aansloten bij haar uitvoerige collectievorming door de jaren heen. Tussen het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw waren grote schenkers doorgaans behoorlijke verzamelaars.⁸² Bij de keuze voor Brussel was niet zozeer een voorliefde voor de stad, maar wel haar goede band en ideologisch verwantschap met De Mot doorslaggevend. Een schenking aan een stad kon bovendien het behoud op lange termijn verzekeren, wat vermoedelijk ook bijdroeg aan haar keuze. Omwille van de hoge kosten die verbonden waren aan degelijk onderhoud, de verzorging en de bewaking van het kasteel, dat De Mot daarom omschreef als “cet éléphant”, moest hij het aanbod afslaan. Volgens historicus Jean Stengers legde De Mot het voorstel waarschijnlijk zelfs nooit voor op de Gemeenteraad, vermoedelijk omdat het aanbod meer verbonden was met zijn persoon, dan met zijn functie als burgemeester.⁸³ Aangezien er hierover geen bronnen bewaard zijn, is er ook geen sprake van bronnen die het tegenspreken. Als alternatief stelde De Mot voor om haar schenking aan de Belgische Staat te doen.⁸⁴

De afwijzing leidde allesbehalve tot een breuk tussen de twee. Ze bleven een uitvoerige briefwisseling onderhouden. Na De Mots dood bleef de markiezin zelfs corresponderen met zijn dochter, met wie ze een hechte vriendschapsband had opgebouwd.⁸⁵ Hun genegenheid is opmerkelijk omdat de markiezin zich amper omringde met vrouwelijke vrienden of correspondenten.⁸⁶ Met Laure Lorthioir had ze dus wel contact doordat ze een nakomeling van De Mot was en bovendien ook graag politieke en wetenschappelijke onderwerpen aansneed. Ook met Laure Lorthioirs man, dokter Jules Lorthioir, bleef ze onmiskenbaar nauwe contacten onderhouden.⁸⁷

⁸⁰ Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 402-403; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 51.

⁸¹ Marais, *Histoire du don en France de 1800 à 1939*, 289-336; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 44, 174.

⁸² “De Marie Peyrat à la marquise Arconati Visconti”, Musée des Arts Décoratifs, geraadpleegd 31 augustus 2023, <https://madparis.fr/De-Marie-Peyrat-a-la-marquise-Arconati-Visconti>; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 174; Ulrike Müller, ‘Private verzamelaars en het ontstaan van een cultuur van kunstschenken in negentiende-eeuws Antwerpen’, in *Schenken aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, 1818-2018*, 2020, 49.

⁸³ Marais, *Histoire du don en France de 1800 à 1939*, 289-336; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 404.

⁸⁴ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 35; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 404.

⁸⁵ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 89-90; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 51.

⁸⁶ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 89-90.

⁸⁷ Brussel, Rijksarchief Brussel, *Archives notariales de l'arrondissement de Bruxelles-Capitale. Accroissements 2000-2005*, Delvaux juillet-decembre 1921, 47256, nr. 228: Alfred Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 89-90; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 51.

De Belgische Staat loopt het kasteel mis

Eind maart 1911 wendde de markiezin zich tot Cumont als vertrouweling en hielden ze zich samen bezig met de zoektocht naar een nieuwe bestemming voor het kasteel.⁸⁸ Het landgoed was geen uitzondering in haar bekommernis om haar nalatenschap. In datzelfde jaar legde ze namelijk haar universele legataris vast: de Universiteit van Parijs. Hoewel de markiezin en Cumont elkaar al een aantal jaren kenden, bereikte hun vriendschap pas een tweetal jaar na De Mots overlijden een grotere intensiteit. Vanaf deze schenkingspoging bekleedde Cumont dus een sleutelpositie in het schenkingsproces als adviseur en onderhandelaar. De markiezin bepaalde zelfs dat er niet over de schenking beslist zou worden zonder hem.⁸⁹ Cumont was enthousiast over het idee met een schenking het voortbestaan van het kasteel te verzekeren. Een schenking, in tegenstelling tot een legaat, had als voordeel dat de markiezin nog in leven zou zijn tijdens de overdracht. Zo had ze nog medezeggenschap over de invulling ervan. Ten slotte zorgde de schenkingsvorm er ook voor dat haar universele legataris, de Universiteit van Parijs, geen tijd hoefde te verspillen aan het lot van het Gaasbeekse domein.⁹⁰ Mogelijks beïnvloed door Cumont en De Mot liet ze haar zinnen vallen op een schenking aan de Belgische Staat. Schenken was vooral een mannenzaak in die periode. Het is daarom opmerkelijk dat hoewel zij een vrouwelijke schenker was en als weduwe zelf beslissingsrecht over de bestemming van haar fortuin, de verantwoordelijke voor de onderhandelingen toch een man was.⁹¹

De markiezin wilde dat het park, de gronden en de collecties tot de schenking behoorden.⁹² Vooral dat laatste element is veelzeggend omdat het wijst op het *Gesamtkunstwerk*-karakter dat ze aan het kasteel toeschreef. Die gedachtegang volgde de idee waarbij ze het kasteel met al zijn collecties als ensemble zag, met bewoordingen zoals “cet ensemble si précieux”.⁹³ Cumont claimde dat hij degene was die de markiezin volgens deze filosofie had doen nadenken over de schenking.⁹⁴ Dit was geen uitzonderlijk idee voor de toenmalige tijdsgeest. Het bij elkaar houden van collecties werd gezien als een ethische verplichting. Naast het karakter van de collectie zelf, is de plaats waar die bewaard werd evenzeer cruciaal voor de historisering en herinnering van de tentoongestelde verzamelingen.⁹⁵ Zoals de inleiding al beschreef, was het ontstaan van musea uit privécollecties gedurende die periode geen uitzondering.⁹⁶ Dit keerde bijvoorbeeld terug bij de oprichting van het historisch huismuseum Mayer van den Bergh aan het begin van de twintigste eeuw, maar ook de privéverzameling die aan de basis lag van de oprichting van het Koninklijk Museum van Mariemont werd benaderd als één geheel. Datzelfde *Gesamtkunstwerk*-idee was eveneens aanwezig bij gelijkaardige kasteel-musea zoals de totstandkoming van de privécollectie in het Kasteel van Beauvoorde. Museumoprichtingen voerden in

⁸⁸ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 27: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 21 maart 1911.

⁸⁹ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Transcripties Lockem interbellum: 1911: Marie Peyrat Arconati Visconti, Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911]; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 11, 231, 273; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 405–406.

⁹⁰ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 21 maart 1911; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Transcripties Lockem interbellum: 1911: Marie Peyrat Arconati Visconti, Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911].

⁹¹ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 174.

⁹² Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 42: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 2 augustus 1911.

⁹³ Zie bijvoorbeeld: Cumont en Renon, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 37. Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

⁹⁴ Cumont en Renon, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 37.

⁹⁵ Stammers, *The purchase of the past*, 188.

⁹⁶ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 40-43, 60.

dit kader vaak de voorwaarde door dat niets toegevoegd of weggehaald mocht worden uit de collectie.⁹⁷

De markiezin bracht Cumont op de hoogte van haar beslissing over de Belgische Staat, al gaf ze aan dat te willen doen zonder te moeten onderhandelen met de Ministerraad. Het feit dat ze de ministeriële weg wilde omzeilen had waarschijnlijk te maken met de afkeer van de antiklerikale markiezin voor de katholieke regering Schollaert.⁹⁸ Daarnaast was een andere belangrijke reden de rol van de ministers in de Cumont-affaire. Ze steunde haar geleerde vriend en verafschuwde de betrokken ministers: “A qui devrais-je l’offrir? Pas à ces ignobles calottins de Minisitres, [...]!”⁹⁹ Daarom hielp Cumont haar om alternatieve manieren te bedenken om aan België te schenken en tegelijkertijd ministeriële onderhandelingen te vermijden. Een schenking aan de Koninklijke Academie van België was een mogelijke oplossing omdat deze instelling wel door liberale aanhangers werd bestuurd.¹⁰⁰ Dit idee werd echter nooit uitgevoerd en ze beslisten om toch over te gaan tot een schenking via de Ministerraad.

Zodra de ministers op de hoogte waren van de intenties van de markiezin bleken ze dankbaar en bereid om het aanbod te accepteren. Voordat ze haar bedoelingen bekend had gemaakt aan de Ministerraad had ze baron Eugène Beyens, een politicus die niet gebonden was aan een politieke partij, geïnformeerd via Cumont, hoewel ze zelf ook een beknopte briefwisseling onderhield met Beyens. Op zijn beurt bracht Beyens Henri Carton de Wiart, de toenmalige katholieke minister van Justitie, op de hoogte van het project dat ze tot hiertoe onder de radar hadden gehouden. Als minister van Justitie stond hij in voor de acceptatie van het Kasteel van Gaasbeek. Naar Cumonts mening was dat een goede zaak. Hij was er immers van overtuigd dat die minister, die veel interesse had in kunst en archeologie, de waarde van het domein zou begrijpen. Deze ontwikkelingen tonen het belang van tussenpersonen in het schenkingsproces. Veel zaken werden informeel getoetst, een rode draad die terugkeert doorheen het hele proces. In die context beschreef cultuurhistoricus Tom Stammers het belang van informele contacten in verband met schenkingen, bijvoorbeeld doordat schenkers zo konden beïnvloeden waar hun geschonken objecten exact tentoongesteld zouden staan.¹⁰¹

De onderhandelingen gingen begin juli 1911 definitief van start. Beyens hield Cumont op de hoogte van de overheidszijde. Zo kreeg Cumont nieuws over Carton de Wiart, die positief bleek over het aanbod.¹⁰² Hoewel de Ministerraad nog moest stemmen over een begroting, was Cumont al zelfzeker

⁹⁷ Tollebeek, ‘Het verleden in de negentiende eeuw Arthur Merghelynck en het Kasteel van Beauvoorde’, 1999, 127; Müller, *Thuis in een museum*, 201–202; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 9, 40.

⁹⁸ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 21 maart 1911; Emmanuel Gerard, e.a., “Nationale/Federale regering”, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Bebelite, geraadpleegd 16 januari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/bebelite/nl/gov/governmentsoverview/fed>; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 8.

⁹⁹ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911]; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 405–406.

¹⁰⁰ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 21 maart 1911; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 408.

¹⁰¹ “Dr Thomas Stammers”, Durham University, geraadpleegd 13 mei 2024, <https://www.durham.ac.uk/staff/t-e-stammers/>; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 74: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d. [1911]; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 123: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 31 maart 1911; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 127: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 29 juli 1911; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 235–236; Stammers, *The purchase of the past*, 192.

¹⁰² Emmanuel Gerard, e.a., “Eugène Beyens”, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Bebelite, geraadpleegd 25 maart 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/bebelite/nl/pers/personsid/0/43>; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 110: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 2 juli 1911.

over een goede afloop: “Il n’y aura certainement aucune difficulté à ce que vos désirs soient remplis, et le gouvernement, comme la Belgique, vous seront reconnaissants de votre cadeau royal.”¹⁰³ De markiezin hoefde de Staat enkel van genoeg middelen te voorzien om twee bewakers te kunnen aanstellen. De overige onderhoudskosten moest de Staat zelf voorzien.¹⁰⁴ Alles leek te wijzen op een veelbelovende afhandeling en de akte kon op elk moment ondertekend worden.¹⁰⁵ De markiezin gaf Cumont zelfs al de opdracht om notaris Antonin Dubost een ontwerpakte te laten opstellen. Ze had zelfs al haar eregetuigen uitgekozen om de akte te ondertekenen: Franz Cumont en Jules Lorthioir.¹⁰⁶ De keuze van die twee ondertekenaars was veelzeggend: Cumont koos ze hoogstwaarschijnlijk omwille van hun goede vriendschap en zijn nauwe betrokkenheid bij het schenkingsproces. Lorthioir koos ze ter nagedachtenis aan diens schoonvader De Mot: “Je choisirai Lorthioir en souvenir de son beau-père que j’ai beaucoup aimé.”¹⁰⁷ Net als Cumont was de markiezin dus helemaal overtuigd van een goede afloop.¹⁰⁸

Met het oog op deze positieve uitkomst nodigde de markiezin Beyens en Carton de Wiart in 1911 uit om in september langs te komen in het kasteel voor een lunch en een rondleiding. Cumont nam de nodige ceremoniële regelingen voor zijn rekening.¹⁰⁹ Hoewel Carton de Wiart tot een volledig katholieke regering behoorde, voelde ze toch onzeker voor hem, wegens zijn achtergrond als schrijver en historicus. Dit toont hoe het politieke, persoonlijke en wetenschappelijke domein met elkaar vervlochten waren.¹¹⁰ Hoewel Cumont ervan overtuigd was dat de minister van Justitie de waarde van het landgoed zou inzien beschreef Carton de Wiart zijn impressie van het bezoek in zijn mémoires toch als volgt: “Le vieux château d’allure féodale, malcontreusement restauré par l’architecture Charles-Albert dans un style approximatif de renaissance flamande, contenait quelques très belles tapisseries et des œuvres d’art à côté de meubles copiés et d’objets hétéroclites d’une valeur contestable.”¹¹¹ Hij was kritisch over het resultaat van de eind negentiende-eeuwse restauratie van het kasteel. Wel sprak hij gunstig over de collecties ondanks het feit dat een deel van de verzameling reproducties waren.¹¹² Die kritiek moet geplaatst worden binnen de context van het negentiende-eeuwse restauratiedebat. De uitvoerige restauratie van het kasteel had een organisch geheel in neorenaissancestijl als resultaat dat bestond uit originele stukken en reproducties, wat niet uitzonderlijk was in het kader van negentiende-eeuwse restauraties.¹¹³ Daarin zag Carton de Wiart echter geen probleem.

¹⁰³ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 47: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 22 juli 1911.

¹⁰⁴ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 2 augustus 1911.

¹⁰⁵ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d. [1911].

¹⁰⁶ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 32: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 14 september 1911.

¹⁰⁷ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911].

¹⁰⁸ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 14 september 1911.

¹⁰⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Inventaire des papiers Carton de Wiart*, 697: Cumont, Franz, 1911, s.d., nr. 2: Franz Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 7 september [1911]; Emmanuel Gerard, e.a., “Henry Carton de Wiart”, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite, geraadpleegd 4 maart 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/46>; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 409; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 50.

¹¹⁰ Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 7 september [1911]; Gerard, e.a., “Henry Carton de Wiart”, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/46>; Yves Schmitz, ‘Carton de Wiart’, in *Biographie Nationale* (Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1985), 167, 174.

¹¹¹ Henri Carton de Wiart, *Souvenirs politique (1918-1951)*, vol. 2, (Brussel: La Renaissance du livre, 1981), 76-77.

¹¹² Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 86.

¹¹³ Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, 46; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 75.

Wat echter wel spanning bij Carton de Wiart veroorzaakte was het architecturale aspect. In het negentiende-eeuwse restauratiedebat bestonden er twee grote strekkingen: de voorstanders van preservatie en de voorstanders van restauratie. De eerste strekking proclameerde een preventieve monumentenzorg die louter was gericht op bewaring en onderhoud, ook wel minimalistische strekking genoemd. De tweede strekking, ook bekend als de maximalistische tegenhanger, stond voor een sterk ingrijpen, gericht op herstel (of de creatie) van stijleenheid en de reconstructie van de gehele site, vaak in de geest van de zogenaamde neostijlen.¹¹⁴ De restauratie van het Kasteel van Gaasbeek was sterk geïnspireerd door het architecturale gedachtegoed van Eugène Viollet-le-Duc. Daarbij bouwden restaurateurs op basis van archeologische deskundigheid verloren gegane delen bij, zelfs met eventuele toevoeging van gefantaseerde elementen. Meteen na de voltooiing ervan werd de restauratie positief onthaald, al sloeg die sfeer snel om naar wijdverspreide negatieve reacties tegenover neostijlen waaraan ook het Kasteel van Gaasbeek niet ontsnapte. De breed gedragen kritiek op de pseudo-historische architectuur nam tijdens het interbellum nog verder toe en was te wijten aan veranderende inzichten over monumentenzorg. Op vlak van restauratiepraktijken was rond 1900 het behoud van de oorspronkelijke constructie centraal komen te staan en werden fantasie-elementen niet meer gedoogd.¹¹⁵ Carton de Wiart volgde die sceptische mening tegenover neostijlen. Desondanks toonde hij zich enthousiast over het voorstel tot schenking.¹¹⁶

Een volgend motief van de markiezin om aan de Belgische Staat te willen schenken was de historische waarde van het landgoed: "la satisfaction d'avoir offert à la Belgique un château qui a joué un si grand rôle dans notre histoire."¹¹⁷ Het kasteel was gebouwd als een versterkte burcht om Brussel, de belangrijkste stad van het hertogdom Brabant, te beschermen.¹¹⁸ Dit element kwam meermaals aan bod in het briefverkeer over het schenkingsproces.¹¹⁹ Het enthousiasme langs de kant van de Staat ging eveneens terug op die waarde. Geschiedenis en kunst fungeerden immers als getuigenis van macht en nationale grootsheid. De overheid had als doel het samenbrengen van landsgenoten rond gemeenschappelijke cultuur en de democratisering van toegang tot cultuur, waartoe het Kasteel van Gaasbeek een middel kon vormen.¹²⁰

Eén van die belangrijke historische gebeurtenissen had betrekking tot veertiende-eeuwse territoriale aanvaringen. Sweder van Abcoude, de toenmalige heer van Gaasbeek, had zijn zinnen namelijk gezet op de uitbreiding van zijn gebied naar het toenmalige Rode door te profiteren van de financieel slechte situatie van hertogin Johanna van Brabant. De Brusselse schepenen onder leiding van Everard t' Serclaes, Brussels magistraat, verzetten zich echter tegen die plannen omwille van machtspolitiek. Dit wekte verbittering op bij de heer van Gaasbeek. Sweder van Abcoudes uitbarsting leidde tot een aanval

¹¹⁴ Anne Van Loo, 'Monumentenzorg', in *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden* (Antwerpen: Mercatorfonds, 2003), 274–275; Johan Tollebeek, Eline Van Assche, en Mark Derez, *Ravage: kunst en cultuur in tijden van conflict* (Brussel: Mercatorfonds, 2014), 250; Stynen, *De onvoltooid verleden tijd*, 109.

¹¹⁵ Linda Van Santvoort, 'Restauratie en conservatie van de 19e eeuw tot 1931', in *Restauratie en conservatie* (Brussel: Crahay, 2011), 19–24; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 10, 75–78.

¹¹⁶ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 2 juli 1911.

¹¹⁷ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Inventaire des papiers Carton de Wiart*, 697: Cumont, Franz, 1911, s.d., nr. 1: Franz Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 30 augustus 1911.

¹¹⁸ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 35; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; "Geschiedenis", <https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/nl/geschiedenis>.

¹¹⁹ Bijvoorbeeld: Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 2 augustus 1911.

¹²⁰ Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 30 augustus 1911; Hugues Dumont, 'La genèse des principes directeurs du droit public belge de la culture entre 1830-1940', in *L'argent des arts: la politique artistique des pouvoirs publics en Belgique de 1830 à 1940* (Brussel: Ed. de l'Université de Bruxelles, 2001), 23; Long, 'Les collectionneurs d'oeuvres d'art et la donation au musée à la fin du XIXe siècle'.

van zijn bastaardzoon met als resultaat de dood van t' Serclaes. De Brusselaars wilden als wraak voor diens overlijden het Kasteel van Gaasbeek verwoesten en brachten een volksleger op de been. Bovendien hielden ze Sweder van Abcoudes vrouw gevangen terwijl hij er zelf in geslaagd was onder te duiken. Hertogin Johanna van Brabant maakte zich zorgen om de disputen tussen haar grootste stad en haar belangrijkste vazal waardoor ze besliste op te treden als onderhandelaarster. Ze slaagde er in de heer van Gaasbeek schuld te laten bekennen, zijn vrouw vrij te laten in ruil voor een som geld en de toestemming om het kasteel te verwoesten. Die gewelddadige historische gebeurtenissen verbonden volgens Cumont en de markiezin het verleden van het kasteel met dat van Brussel en België.¹²¹ De geschiedschrijving over het Kasteel van Gaasbeek weerspiegelt dat verband.¹²² Opvallend is echter dat een recent overzichtswerk over de Brabantse geschiedschrijving hier slechts in één zin melding van maakt.¹²³ Het lijkt dus niet zo een belangrijk deel van de Brabantse geschiedschrijving te zijn als de markiezin en Cumont beweerden. Ze schakelden de historische gebeurtenis dus vooral in als opportunistisch argument.

De bekendheid van voormalige kasteelbewoners droeg eveneens bij aan de historische waarde. Het kasteel wisselde regelmatig van eigenaar door overerving en verkopen. Zo kwam het rond het midden van de zestiende eeuw in handen van de bekende historische figuur Lamoraal Egmond.¹²⁴ De markiezin hechtte veel belang aan de historische herinneringen van het kasteel. Ze verwees bijvoorbeeld naar het kasteel als "le manoir de d'Egmont."¹²⁵ Daarnaast schreef Cumont ook hoe schilder Pieter Paul Rubens in het kasteel verbleven had, al is hiervan geen bewijs.¹²⁶ Het is dus ook niet zeker of Cumont dit zelf wel geloofde. Wel is het interessant dat hij het aanhaalde om meer belang toe te schrijven aan de historische waarde. Mogelijks zorgde een sympathisch gevoel bij de markiezin voor het idee om het erfgoed te bewaren dat grote mannen hadden nagelaten om zo bij te dragen aan de glorie van België. Het feit dat ze relatief lange periodes van haar leven in België had doorgebracht en er veel vrienden had, versterkte vermoedelijk die gevoelens, al bleef de liefde voor haar vaderland niet ongeëvenaard.¹²⁷

Cumont had de markiezin op zijn beurt aan de links liberale politicus Paul Hymans geïntroduceerd waarvoor ze een grote rol weggelegd zagen. Ze voorspelden en hoopten dat hij Eerste Minister zou worden bij de volgende verkiezingen.¹²⁸ De markiezin en Hymans konden het goed met elkaar vinden, waarop ze startten met het onderhouden van een correspondentie. Ze besliste zelfs dat ze haar donatie

¹²¹ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

¹²² Herman Vandormael, voormalig conservator van het Kasteel van Gaasbeek schreef hier bijvoorbeeld over in zijn boek: Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, 12-14.

¹²³ Raymond Van Uytven e.a., *Geschiedenis van Brabant: van hertogdom tot heden* (Zwolle: Waanders, 2011), 107.

Verder verscheen er nog één online artikel: Rudi Schrever, "De moord op volksheld Everaard t' Serclaes", *Historiek*, geraadpleegd 6 mei 2024, <https://historiek.net/moord-volksheld-everaard-t-serclaes/73451/>.

¹²⁴ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; "Geschiedenis", <https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/nl/geschiedenis>.

¹²⁵ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 19; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Transcripties Lockem interbellum: 1912: Marie Peyrat Arconati Visconti, Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

¹²⁶ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

¹²⁷ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 244; Valérie Montens, 'En guise d'introduction: finances publiques et art en Belgique (1830-1940)', in *L'argent des arts: la politique artistique des pouvoirs publics en Belgique de 1830 à 1940* (Brussel: Ed. de l'Université de Bruxelles, 2001), 13.

¹²⁸ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 22 juli 1911; "Paul Hymans – Biographie", Université Libre de Bruxelles, Bibliothèques & Information Scientifique, geraadpleegd 17 november 2023, <https://bib.ulb.be/fr/documents/digitheque/personalia/paul-hymans/biographie>; *Paul Hymans 1865-1941: sa vie, sa pensée, son action*, (S.l.: s.n., s.d.).

aan de Staat zou doen zodra hij minister werd.¹²⁹ Tegen alle verwachtingen in bleek de uitslag van de verkiezingen van begin juni 1912 echter een tegenslag te zijn: “Je sais bien que notre gouvernement n’est pas celui de nos désirs et j’ai été plus peiné encore, que vous, comme patriote et comme homme, du résultat (sic) des élections et de la défaite (...).”¹³⁰ Een absolute katholieke meerderheid leidde tot een regering gedomineerd door de Katholieke Partij ondanks het feit dat de liberalen en de socialisten hun kansen hoog hadden ingeschat.¹³¹

Door die onverwachte teleurstelling sloeg de stemming om. De markiezin besliste meteen dat ze het kasteel niet meer aan de Staat wilde schenken: “Je garde Gaesbeek. Je ne donnerai pas le manoir de d’Egmont à ceux qui continuent la politique de ses bourreaux.”¹³² Die uitspraak lag in lijn met de strijd tussen de klerikalen en liberalen over de nagedachtenis van de opstand van de zestiende eeuw. Zij was net als vele liberale tijdgenoten overtuigd van het narratief van Lamoraal Egmont als held van het vrijheidsdenken en de nationale onafhankelijkheid avant la lettre door zijn strijd tegen het Spaanse absolutisme en katholicisme.¹³³ De intrekking van het aanbod had dus te maken met het feit dat donaties vaak bedoeld waren om bepaalde instellingen te steunen in hun handelen, zoals Jean Marais aantoonde. In het geval van de markiezin was dit steun aan het liberale gedachtegoed en in het bijzonder Hymans.¹³⁴ Na de verkiezingen paste die steun niet meer in haar denkbeeld. Nadat ze de onderhandelingen had afgebroken, schreef ze aan Cumont: “Je suis navrée à l’idée que je ne pourrai pas encore faire ma donation. Ma lettre, ne sera adressée qu’à Paul Hymans, Ministre.”¹³⁵ Ze wilde de schenkingsplannen dus pas hervatten als Hymans wel in de Ministerraad zou zetelen. In een andere brief ging ze nog verder: “Vous savez certainement que je vais donner Gaesbeek à la Belgique le jour où Hymans sera Président de Conseil!”¹³⁶ Dit weerspiegelde het belang van sociale banden en netwerken voor donaties.¹³⁷ Opnieuw bevestigde dit het belang van informele relaties binnen het schenkingsproces.

Hoewel de schenkingspoging van de markiezin niet het gehoopte resultaat had gekend, hadden haar intenties wel zakenman Raoul Warocqué en zijn domein in Mariemont beïnvloed. In 1912 ontmoetten de twee elkaar via hun gemeenschappelijke vriend Cumont, die ervan overtuigd was dat ze overeen zouden komen: “son anticléricalisme très franc et l’usage très noble qu’il fait de sa fortune.”¹³⁸ Vermoedelijk bespraken ze bij hun ontmoeting schenkingsplannen voor het Kasteel van Gaasbeek. De kwestie was via Cumont verbonden met die van Mariemont. Bij Gaasbeek trad hij op als rechterhand

¹²⁹ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912]; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 236-237.

¹³⁰ Dieter Nohlen en Philippe Stöver, *Elections in Europe: a data handbook* (Baden-Baden: Nomos, 2010), 289; Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

¹³¹ Nohlen en Stöver, *Elections in Europe*, 289; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 410.

¹³² Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

Opmerking: Die uitspraak van markiezin Arconati Visconti ligt in lijn met de strijd tussen de klerikalen en liberalen met betrekking tot de nagedachtenis aan de opstand van de zestiende eeuw. Voor meer informatie hierover zie: Monique Weis, ‘De troebelen van de 16de eeuw in de Brusselse herinnering. Geschiedenis en gedachtenis van een meervoudige oorlog’, *Erfgoed Brussel* 11, nr. 2 (2014): 9–23.

¹³³ Harris, ‘Two Salonnières during the Dreyfus Affair’, 239; Weis, ‘De troebelen van de 16de eeuw in de Brusselse herinnering’, 13-14.

¹³⁴ Marais, *Histoire du don en France de 1800 à 1939*, 289-336.

¹³⁵ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

¹³⁶ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Raoul Warocqué*, 20 december 1911.

¹³⁷ De Jong, ‘Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en zijn schenkers.’, 15.

¹³⁸ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume V (MSVC 267), nr. 76: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.; Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

van de markiezin, terwijl hij bij Mariemont conservator was. In beide gevallen adviseerde hij de eigenaars over het lot van hun domeinen, wat tot heel wat gelijkenissen tussen de twee gevallen leidde.¹³⁹ Ten eerste besliste Warocqué dat hij zijn domein in Mariemont zou nalaten aan de Belgische Staat, al koos hij voor een legaat. Ten tweede was het ensemblekarakter ook bij Mariemont aanwezig, waardoor het domein als één geheel met zijn collecties zou nagelaten worden. Warocqué en Cumont wilden namelijk hun land een collectie antiquiteiten aanbieden die vergelijkbaar was met de verzamelingen van de meeste andere Europese hoofdsteden. Verder stuurde zijn kinderloze status, altruïsme, verlangen naar erkenning en herinnering en het behoud van zijn creatie hem eveneens in die richting. Bovendien toonde zijn nalatenschap gehechtheid aan de streek en de arbeiders in de omgeving. In zijn testament liet hij opnemen dat de Staat het domein en de collecties objecten moest ontsluiten en aan het publiek tentoon stellen zodat zijn werk kon verspreiden en iedereen kon bereiken. Een laatste voorwaarde was het behoud van de filantropische dimensie. Bij zijn dood in mei 1917 werd, omwille van de Eerste Wereldoorlog, de ontvangst van het domein uitgesteld tot in 1920 onder de toenmalige socialistische minister van Kunsten en Wetenschappen Jules Destrée.¹⁴⁰

De teleurstelling bracht de markiezin en Cumont er niet toe de schenkingskwestie te verwaarlozen. Slechts een maand na de ontgoochelende verkiezingsuitslag bespraken ze in juli 1912 andere mogelijke ontvangstpartners in hun briefwisseling. Opnieuw overwogen ze de Belgische Académie, alsook een nieuwe mogelijkheid: de Universiteit van Brussel. Cumont vreesde echter dat beide instellingen de kosten niet zouden kunnen dragen: “Elle hésiterait, plus encore que la ville de Bruxelles, à accepter une donation qui représenterait pour elle une charge.... L’Académie serait dans le même cas.”¹⁴¹ Daarenboven was een bijkomend probleem voor de Académie dat de ministers het aanbod namens de Académie zouden moeten aanvaarden terwijl de markiezin geen zaken meer wou doen met hen. Cumont stelde voor om toch terug te keren naar het idee om aan de Belgische Staat te schenken, gegrond in zijn vertrouwen dat de politieke situatie opnieuw zou keren. Hij slaagde er echter niet in om de markiezin te overtuigen.¹⁴²

Soldaat-Koning Albert I als hoofd van het dappere België

Intussen namen de internationale spanningen in Europa toe, aangewakkerd door een groeiend nationalisme en versterkt door regionale crises zoals in Marokko en de Balkan. Die onrust bracht politieke, commerciële en koloniale problemen teweeg. Hoewel de spanningen groeiden, werd tot nu toe steeds een compromis gevonden om het gevaar af te wenden. Toch bereidden de grote mogendheden zich voor op de uitbraak van een mogelijke oorlog: ze produceerden wapens en brachten omvangrijke legers op de been.¹⁴³ Net zoals de rest van de wereld voelden de markiezin en haar entourage al aan het begin van de twintigste eeuw de toenemende oorlogsdreiging.¹⁴⁴

¹³⁹ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 39; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 319.

¹⁴⁰ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 9, 39-40, 43-44, 60.

¹⁴¹ Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 411.

¹⁴² Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 411.

¹⁴³ “De geschiedenis van Frankrijk”, [https://nl.ambafrance.org/De-geschiedenis-van-Frankrijk-19218#:~:text=In%20juli%201794%20wordt%20Robespierre,daarna%20keizer%20van%20de%20Fransen](https://nl.ambafrance.org/De-geschiedenis-van-Frankrijk-19218#:~:text=In%20juli%201794%20wordt%20Robespierre,daarna%20keizer%20van%20de%20Fransen;); Hedley Paul Willmot, *Eerste Wereldoorlog* (Tielt: Lannoo, 2004), 9.

¹⁴⁴ Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 237-239.

Begin augustus 1914 brak de Eerste Wereldoorlog officieel uit.¹⁴⁵ De op dat moment 73-jarige markiezin volgde de oorlogsontwikkelingen op de voet door te corresponderen met kennissen en politieke leiders, militaire operaties op wereldkaarten aan te duiden en geallieerde strategieën te proberen begrijpen. Het uitbreken van de oorlog bracht niet alleen een einde aan de organisaties van haar salons en de meeste jaarlijkse zomerse bezoeken van haar Franse vrienden in het Kasteel van Gaasbeek, maar ook aan haar eigen bezoeken aan het landgoed. Het kasteel zelf viel reeds in 1914 onder Duitse bezetting, al zou rentmeester Jules Van Cromphout, tevens ook de toenmalige burgemeester van Gaasbeek, naar eigen zeggen over het kasteel gewaakt hebben en alle kunstobjecten hebben veiliggesteld.¹⁴⁶

Terwijl de meesten er in 1914 nog van overtuigd waren dat de oorlog maar van korte duur zou zijn, was dit idee enkel gebaseerd op de mythe dat de vijand fysiek en moreel zwakker was. De oorlogssituatie wekte gevoelens van hoop én angst op bij de markiezin. Ze ontwikkelde sterke meningen over de gang van zaken. Ze uitte bijvoorbeeld strenge kritiek tegenover de Amerikaanse president omdat ze vond dat de Verenigde Staten laf waren door hun neutraliteit. De Grote Oorlog was nog steeds volop aan de gang toen Duseigneur ernstig ziek werd als gevolg van een longcongestie en daaraan uiteindelijk overleed op 13 maart 1916. Hij was haar adviseur geweest in de samenstelling van haar collectie maar was bovenal haar intieme levenspartner. Dit verlies liet een blijvend verdriet bij haar na waardoor ze contact met haar vrienden verwaarloosde en zich terugtrok in een Parijse kloostercel bij de Augustijnen waar hij het leven had gelaten.¹⁴⁷ Het overlijden van enkele van haar goede vrienden voor de oorlog versterkte bovendien haar depressieve gevoelens. Duseigneurs overlijden betekende een keerpunt in haar leven waarop ze zichzelf eveneens op de dood begon voor te bereiden door zich te focussen op de erfenis en het lot van haar bezittingen. Ze wenste meermaals dat ze hem in de dood zou vervoegen. Cumont schreef in zijn souvenirs hoe ze actief bezig was alle banden met het verleden te verbreken. Hiertoe behoorden een golf van schenkingen ter nagedachtenis aan haar levenspartner.¹⁴⁸

Nadat er enige tijd was verstreken, nam de markiezin haar correspondenties geleidelijk terug op. Haar passie voor politiek stimuleerde haar om haar leven toch opnieuw structuur te geven. Ook wilde ze naar Cumonts voorstel in 1916 het Kasteel van Gaasbeek aanbieden aan koning Albert I. Ze werd daarbij gedreven door een gevoel van bewondering, voortgebracht door haar opvatting dat België Frankrijk had gered tijdens de Eerste Wereldoorlog: “C’est la Belgique qui a sauvé la France.”¹⁴⁹ Ze sloot gedurende de Eerste Wereldoorlog zelfs meermaals haar brieven af met “Vive la Belgique, Vive la France.”¹⁵⁰ Doordat België zich profileerde als onafhankelijke, grondwettelijke en neutrale staat, prees ze het Belgische heldhaftige verzet. De trotse Franse republikeinse bleef België echter wel bekijken vanuit haar Franse blik. De bewondering ging dus voornamelijk terug op haar Franse patriotisme en

¹⁴⁵ Jan Velaers, *Albert I: Koning in tijden van oorlog en crisis 1909-1934* (Tielt: Lannoo, 2009), 190, 195; Willmot, *Eerste Wereldoorlog*, 6, 10.

¹⁴⁶ Jules Van Cromphout, *Le château de Gaesbeek* (Hekelgem: Abbaye d’Affligem, 1939), 4, 25; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 14; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 58, 69, 229, 239, 242; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 52.

¹⁴⁷ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 32–33; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 254; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 230, 248, 255–257; Robert Van Nuffel, ‘Arconati Visconti’, in *Biographie Nationale* (Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1967), 15; Willmot, *Eerste Wereldoorlog*, 36, 71, 133–134, 251.

¹⁴⁸ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 34, 35; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 227; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 230.

¹⁴⁹ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 50; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 240, 255–257, 260, 271.

¹⁵⁰ Bijvoorbeeld: Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Transcripties Lockem interbellum: 1915: Marie Peyrat Arconati Visconti, Brief aan Franz Cumont*, [1915].

anti-Duitse gevoelens en minder op haar verbondenheid met België. Meer specifiek voelde ze dus vooral bewondering voor de koning der Belgen, die het grootste deel van de oorlog doorbracht in De Panne. Aan het hoofd van het Belgische volk had hij volgens haar zijn uitputtende rechtvaardigheid en moed getoond. Hij bekwam de reputatie van ‘Koning-Soldaat’ doordat hij bij zijn soldaten aan het front verbleef en heldhaftig verzet voerde tegen de Duitse invallers. Die reputatie leverde hem op internationaal niveau bekendheid op. Hoewel hij weigerde te strijden voor de Franse en Britse oorlogsdoelstellingen, wilde de markiezin toch haar dankbaarheid betuigen met een schenking van haar kasteel. Bovendien was een schenking aan de koning een alternatief om haar landgoed toch aan België te schenken zonder dat ze de katholieke regering erbij hoefde te betrekken.¹⁵¹

Cumont contacteerde de koning via Beyens, die op dat moment minister van Buitenlandse Zaken was.¹⁵² Het belang van informele contacten komt hier dus opnieuw aan bod. Beyens zelf vond een schenking aan de Staat beter: “une donation faite au Roi entrainerait plus de frais et de difficultés qu’une donation faite à l’Etat.”¹⁵³ De koning toonde zich dankbaar voor het aanbod en was tegelijkertijd verrast en gecharmeerd. Het koningspaar erkende meteen de waarde van het kasteel: “ils ont envisagé avec un plaisir marqué les avantages que Bruxelles pourrait retirer de la proximité d’une Chantilly belge.”¹⁵⁴ Ze vergeleken het landgoed met het Kasteel van Chantilly, dat in het bezit was geweest van het Franse koningshuis. Toch wees de koning het aanbod af omdat hij door de onzekere toekomst midden in de oorlogstoestand het kostelijke landgoed niet kon aannemen. Bovendien beschouwde het kasteel eerder als museum, waardoor hij het niet als woonhuis kon gebruiken. De historische sfeer die de markiezin zo aansprak, interesseerde de koning dus niet. Daarenboven verklaarde de koning dat de overdrachtsbelasting aanzienlijk zou zijn. Als alternatieve optie toonde ook hij zich voorstander van een rechtstreekse schenking aan de Belgische Staat.¹⁵⁵

¹⁵¹ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 36; Laurence Van Ypersele, *Le roi Albert: histoire d’un mythe* (Ottignies: Quorum, 1995), 80; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 244; Pieter Stoop, “Vive le Roi! Il est le Roi-Soldat, le Roi-Héros!” *Een discoursanalyse van de berichtgeving over “Koning-Soldaat” Albert I in de Belgische krantenpers tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Leuven, KU Leuven, 2019), 10; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 240-268; Sophie De Schaepdrijver, ‘De Groote Oorlog: Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog’ (Antwerpen: Houtekiet, 2014), 13, 46; Stengers, ‘Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles’, 409; Velaers, *Albert I*, 8, 9.

Meer informatie over de beeldvorming rond koning Albert I zie: Van Ypersele, *Le roi Albert*.

¹⁵² Emmanuel Gerard e.a., “Regering-De Broqueville II”, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite, geraadpleegd 13 maart 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/debroquevilleii>; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VI (MSVC 268), nr. 68: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 27 juli 1916.

¹⁵³ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Baron Eugène Beyens, *Brief aan Franz Cumont*, 29 mei 1916.

¹⁵⁴ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 27 juli 1916.

¹⁵⁵ “Château de Chantilly”, Château de Chantilly, geraadpleegd 13 maart 2024, <https://chateauduchantilly.fr/>; Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 36; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Baron Eugène Beyens, *Brief aan Franz Cumont*, 16 augustus 1916; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Jules Destrée, *Nota schenking Kasteel van Gaasbeek*, s.d.

Hoofdstuk 3: Tweede keer goede keer: De schenking van het Kasteel van Gaasbeek aan de Belgische Staat

In dit hoofdstuk gaat het onderzoek in op de effectieve bestemming van het Kasteel van Gaasbeek: de Belgische Staat. Toen markiezin Arconati Visconti de Staat voor een tweede maal benaderde, bleek ze meer succes te hebben nadat opnieuw enkele hindernissen overwonnen werden. Daardoor kon de schenkingsakte op 30 augustus 1921 ondertekend worden.

In contact met de Belgische Staat

De Eerste Wereldoorlog zette zich nog een tweetal jaar verder na de afwijzing van het Kasteel van Gaasbeek door koning Albert I. Begin 1916 heerste er optimisme bij de geallieerden. Onterecht, zo bleek: de oorlog op zee escaleerde, de verliezen langs beide kanten namen toe en er ontstonden bijna op elk continent nieuwe fronten. De geallieerde legers moesten steeds meer fronten verdedigen en bovendien was Ruslands positie verzwakt.¹⁵⁶ Intussen had er zich in 1916 een regering van nationale eenheid gevormd nadat de Katholieke Partij sinds 1884 onafgebroken de volledige regering had geleverd.¹⁵⁷ In tijden van oorlog werd een politieke eenheid cruciaal geacht.¹⁵⁸ Hierbij maakten zowel de Katholieke Partij, de Liberale Partij als de Belgische Werkliedenpartij deel uit van regering De Broqueville II. In deze regering zetelden enkele personen uit markiezin Arconati Visconti's persoonlijke kring, waaronder de liberaal gezinde Paul Hymans en Eugène Beyens. Ook Henri Carton de Wiart, die een significante rol had gespeeld bij de mogelijke schenking aan de Belgische Staat aan het begin van de jaren 1910, bekleedde een ministeriële functie binnen deze tripartite regering.¹⁵⁹

De markiezin ervoer in verband met de oorlog steeds meer gevoelens van hoop en angst tegelijkertijd. Ze volgde de ontwikkelingen van de oorlog nog steeds op de voet. Naast haar vaderlandse Franse leger interesseerde ze zich in de toestand van Italië en België, wat waarschijnlijk te maken had met haar rechtstreekse banden met die twee landen door haar geërfde bezittingen. De markiezin hield aan de naar eigen zeggen eindeloos lijkende oorlog, de dood van haar levenspartner Raoul Duseigneur en een aantal andere goede vrienden van voor de oorlog en haar lichamelijke verzwakking een nostalgische blik over op de vooroorlogse periode: "Vous ne trouverez pas que la vie de l'avant-guerre va paraître un rêve?"¹⁶⁰ Ze bekritiseerde dan ook de vernietigende oorlogsvoering. Ze veroordeelde landen die neutraal bleven, wat getuigde van haar overtuigde steun aan de geallieerden. Toen de Verenigde Staten op 6 april 1917 toch aan de Grote Oorlog zouden deelnemen, was ze verheugd.¹⁶¹

De markiezin vreesde in het voorjaar van 1918 dat de oorlogstoestand nog lang zou aanslepen. De uitgeputte geallieerde troepen stonden tegenover de Duitse legers die een numeriek overwicht genoten en het initiatief in handen hadden. Toch keerden de kansen en verzocht de opperbevelhebber van het Duitse leger in augustus 1918 voor het eerst een wapenstilstand. Daaraan werd echter geen

¹⁵⁶ Willmot, *Eerste Wereldoorlog*, 134, 282; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 260.

¹⁵⁷ De Schaepdrijver, *De Groote Oorlog*, 71.

¹⁵⁸ Peter De Wolf, *De driepartijen regering Carton de Wiart, regering van Nationale Unie (20 november 1920 - 9 december 1921)*, (Leuven, KU Leuven, 1998), 4.

¹⁵⁹ Gerard e.a., "Nationale / Federale regering", <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/delacroixii>.

¹⁶⁰ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 135; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 229–230, 248, 250, 257–261, 272.

¹⁶¹ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 135; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 251, 262, 264.

gehoor gegeven. Desondanks zag Duitsland begin oktober de noodzaak van een wapenstilstand in. De onderhandelingen hiervoor gingen begin november van start. Ongeveer een week later was Wapenstilstand officieel van kracht op 11 november 1918. De overgang naar de naoorlogse periode luidde een moeizame tijd in, met lange onderhandelingen die uiteindelijk zouden leiden tot de ondertekening van het Verdrag van Versailles op 28 juni 1919.¹⁶² Intussen had de markiezin op 78-jarige leeftijd het klooster verlaten en verhuisde ze naar haar nieuwe privéwoning op het adres rue Elisée Reclus 10 in Parijs.¹⁶³ Na afloop van de Eerste wereldoorlog hernam ze de organisatie van haar wekelijkse salons waarmee ze bij de uitbraak van de oorlog gestopt was nooit meer.¹⁶⁴

In de naoorlogse periode hield de markiezin zich fervent bezig met de bestemming van haar fortuin en eigendommen. De oorlog had haar omvangrijke schenkingspolitiek afgeremd, die ze hernam en zelfs uitbreidde nu de vrede weergekeerd was. Ze gaf hierbij de voorkeur aan doelen en instellingen die zich inzetten voor de bevordering van intellectuele kennis en esthetische vorming. In die context maakte ze de schenking van het Kasteel van Gaasbeek een prioriteit. Haar geliefde domein was tot het einde van de oorlog bezet gebleven zonder grote schade op te lopen.¹⁶⁵ De laatste jaren was ze erg verzwakt geraakt en meldde ze dan ook regelmatig in brieven dat ze ziek was. Haar vaste dokter Paul Legendre had haar gediagnosticeerd met zenuwschade. In haar dagboeken schreef de markiezin regelmatig over haar frequente eetluststoornissen, reuma en acute pijn veroorzaakt door haar zenuwstelsel.¹⁶⁶ Ze hoopte de schenking nog voor haar dood af te kunnen handelen. Het Gaasbeekse geval past in een algemenere trend van haar verzwakking die gepaard ging met een herschrijving van haar testament, de schenking van haar collecties en de verkoop van andere eigendommen. Al bij de aanvang van de Grote Oorlog ging ze op zoek naar een koper voor Balbianello. Haar Parijse privéwoning in rue Barbet-de-Jouy wilde ze verkopen na afloop van de oorlog.¹⁶⁷

Al meer dan een jaar voor het officiële einde van de Eerste Wereldoorlog was de markiezin vastberaden om haar landgoed als *Gesamtkunstwerk* aan de Belgische Staat te schenken na de bevrijding van het bezette België.¹⁶⁸ Net als bij haar eerdere schenkingspogingen wilde ze het kasteel samen met de collecties, het omliggende park en een bijkomende som van 200 000 frank schenken.¹⁶⁹ Bij de tweede schenkingspoging aan de Staat keerde Carton de Wiart terug ten tonele.¹⁷⁰ Hij beweerde dat ze hem tijdens de oorlog al op de hoogte had gebracht van haar plannen.¹⁷¹ Eind november 1918, slechts enkele weken na het officiële einde van de Eerste Wereldoorlog, nam de markiezin ook Hymans in vertrouwen over die plannen, die enthousiast en dankbaar was: “Je suis très touché de l’intention que vous m’y exprimez de faire donation au gouvernement belge du château de Gaesbeek avec des œuvres

¹⁶² Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 251, 262, 264, 270; Willmot, *Eerste Wereldoorlog*, 171, 246, 266, 282.

¹⁶³ Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 254, 260; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 271.

¹⁶⁴ Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 13.

¹⁶⁵ Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 242.

¹⁶⁶ Baal, ‘Un salon dreyfusard’: 438; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 69, 237; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 321; Van Nuffel, ‘Arconati Visconti’, 15; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 37.

¹⁶⁷ Na de verkoop van haar privéwoning in de rue Barbet-de-Jouy verhuisde ze naar rue Elisée Reclus 10 in Parijs (Informatie uit: Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 254.)

Gaston Renson, *Bouw en ikonografie van het kasteel van Gaasbeek (1240-1970)* (Lennik, 1970), 23; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 63, 237, 254; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 230, 257, 321; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 37.

¹⁶⁸ Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 200, 237.

¹⁶⁹ Renson, *Bouw en ikonografie van het kasteel van Gaasbeek (1240-1970)*, 23.

¹⁷⁰ Gerard, e.a., “Henry Carton de Wiart”,

<http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/46>; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 50.

¹⁷¹ Carton de Wiart, *Souvenirs politique (1918-1951)*, 77.

d'art qu'il contient et la parc qui l'entoure".¹⁷² Bij de tweede schenkingspoging aan de Staat waren informele contacten dus opnieuw van onmiskenbaar belang.

Vanaf 1920 kwam het schenkingsproces ten volle op gang, waarbij Cumont net zoals bij de eerste mogelijke schenkingsondernemingen, een prominente rol bekleedde. Hij nam opnieuw de correspondentie voor het overgrote deel op zich.¹⁷³ Zo stond hij in contact met Pierre Graux, een vriend van hem, Hymans en de Lorthioirs. Graux was een Brusselse doctor in de rechten verbonden aan de *Université Libre de Bruxelles*. Hij was docent, promoveerde tot gewoon hoogleraar en daarna tot buitengewoon hoogleraar. Later werd hij decaan en vicevoorzitter van de Rechtsfaculteit en zetelde hij daarom ook in de Raad van Bestuur.¹⁷⁴ Zowel Cumont als Hymans stonden achter het idee om aan Graux een voorname rol toe te kennen in de voorbereiding van de schenking, waarop Cumont hem introduceerde aan de markiezin. Ze sprak meteen erg positief over hem, waarna hij een cruciaal takenpakket kreeg. Zo stond hij onder meer in voor het geven van juridisch advies en het nalezen van de schenkingsakte, maar vooral voor het opstellen van een ontwerpakte. Samen met deze Brusselse jurist stelde ze de schenkingsvoorwaarden op.¹⁷⁵

Cumont was niet alleen een tussenpersoon maar nam ook een actieve positie in door de markiezin te beïnvloeden. Hij had veel zeggenschap gehad in de keuze voor de Belgische Staat.¹⁷⁶ Cumonts mening vormde daarom één van de motieven voor haar naoorlogse plannen voor het kasteel. Terwijl de hoofdreden voor het afbreken van de eerdere schenkingspoging aan de Belgische Staat in 1912 de verkiezingsoverwinning van de Katholieke Partij was en dus de afwezigheid van Hymans in de regering, was er nu een regering van nationale eenheid, Delacroix I.¹⁷⁷ Dat de macht bij die tripartite regering lag, haalde de markiezin over om het kasteel toch aan de Belgische Staat aan te bieden.¹⁷⁸ Hoewel Hymans geen deel uitmaakte van die eerste naoorlogse regering, werd hij minister van Buitenlandse

¹⁷² Willmot, *Eerste Wereldoorlog*, 282; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume XVII (MSVC 279), nr. 108: Paul Hymans, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 december 1918.

¹⁷³ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1001: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d. [1919]; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VIII (MSVC 270), nr. 94: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 22 december 1919; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume XVII (MSVC 279), nr. 109: Paul Hymans, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 januari 1920.

Zie voorbeeld waar Cumont correspondentie verzorgde: Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: *Correspondance et extraits relatifs à la donation de Gaesbeek*.

¹⁷⁴ "Graux, Pierre", Catalogue des Archives de l'Université libre de Bruxelles, geraadpleegd 12 februari 2024, <https://catalogue.archives.ulb.be/index.php/graux-pierre>.

¹⁷⁵ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1002: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d. [1919]; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VIII (MSVC 270), nr. 27: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VIII (MSVC 270), nr. 68: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VIII (MSVC 270), nr. 112: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.

¹⁷⁶ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 3: Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 28 juni 1921.

¹⁷⁷ Emmanuel Gerard, e.a., "Regering-Delacroix II", Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite, geraadpleegd 20 februari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nlf/gov/govid/fed/delacroixii>; De Schaepdrijver, *De Groot Oorlog*, 71.

¹⁷⁸ Carton de Wiart, *Souvenirs politiques (1918-1951)*, 77.

Zaken in Delacroix II, wat zoals eerder al duidelijk werd een belangrijke voorwaarde was voor de markiezin.¹⁷⁹

In 1920 verschenen de eerste krantenartikelen over de nieuwe overwegingen van de markiezin en werden haar plannen dus bekend bij het brede publiek. Zo schreef *Le Soir* begin maart dat ze had aangekondigd dat ze al enkele jaren als bedoeling had om het kasteel na te laten aan de Staat.¹⁸⁰ In de *L'Indépendance Belge* was in februari al een gelijkaardig artikel verschenen, wat de aandacht trok van de socialistische Jules Destrée, minister van Kunsten en Wetenschappen. Het artikel berichtte dat de markiezin had besloten om de schenking niet langer uit te stellen en dat de onderhandelingen tussen haar en de Staat op dat moment werden afgerond.¹⁸¹ Opmerkelijk was dat Destrée's ministerie beweerde niet op de hoogte te zijn van haar bedoelingen. Daardoor schreef Destrée's kabinetschef een brief aan graaf Guillaume d'Arschot Schoonhoven, de kabinetschef van Albert I: "nous en savons moins que les journaux."¹⁸² Volgens de kabinetschef bleek er zelfs nog geen dossier te bestaan. De enige informatie die de Staat ter beschikking had, kwam via Louis Van Cromphout, advocaat aan het Hof van Beroep en de zoon van Jules Van Cromphout, de voormalige rentmeester en "museumconservator" van het Gaasbeekse kasteeldomein. Van Cromphout wist slechts dat de markiezin vond dat enkel Hymans de schenking kon verzorgen.¹⁸³

Hierop gingen de schenkingsvoorbereidingen definitief van start. De markiezin nam initiatief om in juli 1920 een bijeenkomst te organiseren met Cumont, Destrée en haar notaris.¹⁸⁴ Als toenmalige minister van Kunsten en Wetenschappen stond Destrée in voor de onderhandelingen namens de Staat.¹⁸⁵ De markiezin zelf maakte geen deel uit van de fysieke ontmoetingen, aangezien ze voor de laatste keer in Gaasbeek kwam in 1913. Vanaf dat jaar verbleef ze zonder onderbreking in Parijs.¹⁸⁶ Na de Eerste Wereldoorlog keerde ze nooit nog terug naar haar Gaasbeekse landgoed, dat haar te sterk aan de overleden Duseigneur deed denken.¹⁸⁷ Daarom verdedigde Cumont haar belangen, wat nogmaals zijn rol als sleutelfiguur bevestigt. Daarenboven verklaarde de markiezin op 13 november 1920 dat de Parijse notaris François Bucher machtiging ontving over al haar bevoegdheden om de schenking uit te voeren.¹⁸⁸

De eerste daadwerkelijke onderhandelingen vonden pas plaats in juni 1921, iets meer dan een jaar nadat de eerste krantenartikelen waren verschenen. Hoewel Cumont er ongeveer een half jaar voordien van overtuigd was dat Destrée de waarde van het aanbod zou waarderen, stelden de eerste

¹⁷⁹ Emmanuel Gerard, e.a., "Regering-Delacroix I", Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite, geraadpleegd 20 februari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/delacroixi>.

¹⁸⁰ "Le Château de Gaesbeek", *Le Soir*, 1 maart 1920.

¹⁸¹ "Le Domaine de Gaesbeek", *L'Indépendance Belge*, 23 februari 1920.

¹⁸² Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 78; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 2: Richard Dupierreux, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 4 maart 1920.

¹⁸³ Dupierreux, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 4 maart 1920; Van Cromphout, *Le château de Gaesbeek*, 3-4; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 236.

¹⁸⁴ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 28 juni 1921.

¹⁸⁵ Emmanuel Gerard, e.a., "Jules Destrée", Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite, geraadpleegd 20 februari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/77>.

¹⁸⁶ "Geschiedenis", <https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/nl/geschiedenis>; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 52.

¹⁸⁷ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 76; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 255, 320.

¹⁸⁸ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Schenkingsakte + inventaris*: Alfred Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

onderhandelingen de markiezin en Cumont teleur.¹⁸⁹ Op 27 juni 1921 kwam de Gaasbeekse kwestie voor een eerste keer aan bod tijdens de Ministerraad toen Destrée de bedoelingen van de markiezin toelichtte. Daarbij benadrukte hij dat de middelen van de Staat volgens hem onvoldoende waren om de kosten van het onderhoud te dekken. De meerderheid aanwezig op de Ministerraad vond dat ze ondanks de kosten het genereuze aanbod niet konden afslaan. Ze stelden voor dat Destrée moest proberen de additionele som van 200 000 te laten verhogen, maar dat weigerde de markiezin vastberaden.¹⁹⁰

Destrée bleef nog steeds terughoudend. Cumont beweerde zelfs dat de socialistische minister geen sympathie koesterde voor het kasteel, noch voor de markiezin.¹⁹¹ Doorheen zijn carrière streed Destrée voor socialistische kernthema's en waren zijn verwezenlijkingen talrijk in de onderwijssector, maar toonde hij eveneens belangstelling voor schone kunsten. Daarom leek die aarzeling op het eerste zicht niet bij zijn persona te passen. Als minister maakte hij het zijn missie om te streven naar een culturele democratie, waarbij kunst voor de gehele bevolking ter beschikking moest staan. Onder Destrée werd aan het ministerie van Kunsten en Wetenschappen voor het eerst resoluut de politieke wil uitgespeeld om kunst en kunstenaars te steunen en samen te brengen, en de kunst te democratiseren. Destrée zag namelijk een belangrijke rol voor kunst op vlak van volkseducatie en voor de intellectuele en morele emancipatie van het volk. Museumbezoeken zag hij als een middel hiertoe. Naast zijn ministeriële functie bekommerde hij zich ook in zijn privéleven om artistieke zaken. Hij interesseerde zich persoonlijk voornamelijk voor Italiaanse kunst en oude Waalse meesters. Die interesse leek eveneens in strijd te zijn met zijn twijfel tegenover de aanvaarding van de aanbidding van de collectie van de markiezin, die een beduidend aantal Italiaanse renaissancekunstwerken bevatte.¹⁹²

Toen Destrée in Venetië een debat voorzat over de relatie tussen kunst en de rol van de staat, stelde hij dat "A mon sens l'Etat est sans droits vis-à-vis l'art. Il n'a, à l'égard de celui-ci que des devoirs."¹⁹³ Hij verduidelijkte daarbij dat de staat de plicht heeft van het behoud en de verrijking van het collectieve erfgoed van de natie waardoor tijdgenoten, jongeren en onderwijsinstellingen de mogelijkheid hadden om kennis te verwerven die volgens hem essentieel was voor de ontwikkeling van hun talent. Hij zette zijn schouders onder de democratisering van kunst en nationaal erfgoed zodat alle lagen van de bevolking de kans kregen om van esthetische rijkdom te genieten. In dat licht pleitte hij in de Kamer onder andere meermaals voor de democratisering van het museumbezoek.¹⁹⁴ Die overtuigingen over de plicht van de Staat in verband met de verantwoordelijkheid voor erfgoed lijken tegenstrijdig omdat de aanvaarding van Gaasbeek kon bijdragen tot het behoud en verrijking van het collectieve erfgoed van de natie.

¹⁸⁹ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 22 juni 1921; Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VII (MSVC 269): nr. 58: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 14 oktober 1920.

¹⁹⁰ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Notulen van de Ministerraad*, 1949.00, nr. 32: *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 27 juni 1921; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 13: Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 16 augustus 1921.

¹⁹¹ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 37.

¹⁹² Dumont, 'La genèse des principes directeurs du droit public belge de la culture entre 1830-1940', 35; Georges-Henri Dumont, 'Destrée', in *Nouvelle Biographie Nationale* (Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1999), 121; Jean Tordeur e.a., *Jules Destrée: le multiple* (Brussel: Sabam, 1995), 109; Montens, 'En guise d'introduction', 15; Nys, *De intrede van het publiek*, 284-287; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 78; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 44.

¹⁹³ Dumont, 'Destrée', 123.

¹⁹⁴ Dumont, 'Destrée', 120, 121, 123; Dumont, 'La genèse des principes directeurs du droit public belge de la culture entre 1830-1940', 35; Nys, *De intrede van het publiek*, 285; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 78.

Een eerste reden die kan verklaren waarom Destrée toch een sceptische houding had, was de financiële situatie van de Belgische Staat.¹⁹⁵ De Eerste Wereldoorlog had de Belgische financiën in een toestand gebracht die Destrée als rampzalig beschouwde. De Belgische Staat was daarom gedwongen om te bezuinigen.¹⁹⁶ Bovendien zaten de financiële en administratieve problemen van de aanvaarding van Raoul Warocqué's legaat van Mariemont nog vers in Destrée's geheugen. Hij was immers verantwoordelijk geweest voor de afhandeling van de acceptatie begin mei 1920. Hoewel hij aanvankelijk erg enthousiast was geweest over Mariemont, werd dat gevoel al snel gedwarsboemd door de financiële situatie van de Staat. De markiezin plande nog één jaar na de voltrekking van de schenking de kosten van het onderhoud van het domein op zich te nemen. Toch kon zelfs dit gegeven, de additionele 200 000 frank die de markiezin bij de schenking wou voegen en het argument dat de inkomsten van houtkap en de verhuur van de visvijvers van het domein voldoende zouden moeten zijn om die kosten te dekken Destrée niet overtuigen. Hij achtte de kosten te hoog en vreesde voor een afwijzing door de Minister van Financiën.¹⁹⁷

Daarnaast ervaarde de Staat met Mariemont administratieve moeilijkheden op vlak van de verzoening tussen Warocqué's wil en de eisen van het openbare museum. Onverenigbare eisen van de nalatenschap, het noodzakelijke onderhoud, de instandhouding en beveiliging werden niet gecompenseerd door de waarde van het ontvangen eigendom. Daarenboven veroorzaakten de onnauwkeurig beschreven voorwaarden uit Warocqué's testament moeilijkheden omtrent de interpretatie ervan.¹⁹⁸ Die complicaties zaten eveneens nog vers in Destrée's geheugen gegrift en vormden een bijkomstig obstakel tot de acceptatie van het Gaasbeeks kasteel. Cumont had ook voor die belemmering een tegenantwoord klaar: hij wilde dat de schenkingsakte weinig en geen strikte verplichtingen aan de Staat oplegde.¹⁹⁹

Een volgende reden die Destrée belette om de schenking te aanvaarden was dat hij het kasteel en zijn collectie niet waardevol vond omdat een deel daarvan reproducties waren.²⁰⁰ Die opinie lag in lijn met het negentiende-eeuwse restauratiedebat, waardoor het kasteel volgens hem geen dienst kon doen als collectief erfgoed: "Il ne peut y avoir aucun utilité pour l'enseignement esthétique du peuple à montra du gothique qui date de 1899."²⁰¹ Destrée sloot zich publiekelijk aan bij de kritiek op die maximalistische restauraties, die al eerder in dit onderzoek uit de doeken gedaan werd. Al op het einde van de negentiende eeuw had hij in de Kamer bepleit dat zulke architecten geen respect hadden voor het verleden en historisch belang van het erfgoed.²⁰²

¹⁹⁵ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot*, 28 juni 1921.

¹⁹⁶ Velaers, *Albert I*, 18.

¹⁹⁷ *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 27 juni 1921; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 13; Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 16 augustus 1921; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1001; Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief over schenking kasteel van Gaasbeek*, 16 augustus 1921.

¹⁹⁸ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti(1840-1923) quelques souvenirs*, 37; Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 22 juni 1921; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 9, 50, 58, 109-110.

¹⁹⁹ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot*, 28 juni 1921; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 25 juni 1921.

²⁰⁰ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot*, 28 juni 1921; Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 22 juni 1921; Stengers, 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles', 421.

²⁰¹ Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 22 juni 1921; Stengers, 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles', 421.

²⁰² Maeyer e.a., *Droomburchten en luchtkastelen*, 73, 90; Jan De Maeyer, *Negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en actuele monumentenzorg: handelingen van het Nederlands-Vlaams symposium, Leuven*

De mooie onderhandelingen

Cumont legde zich echter niet neer bij die aarzelingen en probeerde Destrée alsnog te overtuigen. Aangezien Cumont eveneens betrokken was geweest bij Mariemont, was hij geëngageerd geweest bij de keuze voor de vorm van legaat aan de Belgische Staat.²⁰³ Vanuit die ervaring verzekerde Cumont aan Destrée dat "la donation de Gaesbeek ne ressemble en rien au legs de Mariemont dont j'avais prévu tous les inconvénients."²⁰⁴ Vervolgens spitte Cumont zich toe op de financiële twijfels met het argument dat de markiezin altijd al had gevonden dat de voormalige rentmeester Jules Van Cromphout onnodig hoge kosten maakte. De overheid zou als eigenaar de kosten dus aanzienlijk kunnen verminderen.²⁰⁵ Daarenboven benadrukte Cumont de waarde van de kunstwerken. Hij concludeerde dat de investeringen die de overheid zou moeten doen relatief klein waren in vergelijking met het kapitaal dat ze ermee konden verwerven: voor een uitgave van één miljoen frank zou de Staat hun activa verhogen met zeven à acht miljoen frank, aldus Cumonts uiteenzetting.²⁰⁶

Daarna ging Cumont over tot de weerlegging van de terughoudendheid over de artistieke waarde van de reproducties: "Nous avons été frappés de la quantité d'œuvres importantes estimées ridiculement bas que contient le château".²⁰⁷ Cumonts status als breed erkend historisch geleerde en het feit dat hij de inventaris zelf bestudeerd had, voorzagen hem van autoriteit in zijn betoog. Als eerste beargumenteerde hij dat er zich voldoende originele stukken bevonden in de Gaasbeekse collectie om meerdere museumzalen mee te vullen. Hij verdedigde eveneens de reproducties met de motivering dat deze allemaal zorgvuldig waren uitgekozen door Duseigneur, een deskundige kunstkenner wiens interesse vooral uitging naar toegepaste kunsten in de tijd van de Renaissance. Cumont wilde ook op dit vlak de Gaasbeekse kwestie afzetten tegenover Mariemont. Hij wees erop dat de kunststukken uit Gaasbeek steeds waardevol waren, in tegenstelling tot de collectie van Mariemont, waar wetenschappelijke nauwkeurigheid soms ontbrak doordat Warocqué niet altijd beroep had gedaan op experts.²⁰⁸

Vervolgens hamerde Cumont nogmaals op het historisch belang van het kasteel. Hij wees op de verbondenheid met de Brusselse en Belgische geschiedenis, zoals beschreven in hoofdstuk twee.²⁰⁹ Een weigering van de schenking zou ook het verlies betekenen van belangrijke archiefdocumenten die te maken hadden met die historische waarde. Cumont en de markiezin vergeleken het Kasteel van Gaasbeek zelfs met Saint-Germain-en-Laye, Chantilly en Fontainebleau, enkele kastelen van het voormalige Franse koningshuis.²¹⁰ Ten slotte wees Cumont op de erkenning die Destrée zou kunnen krijgen door de schenking te aanvaarden, waardoor zijn naam voor altijd verbonden zou zijn met de

13-14 september 1996, (Leuven: Universitaire pers Leuven, 1999), 84; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 10, 45.

²⁰³ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 22, 26, 32, 39.

²⁰⁴ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²⁰⁵ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 48.

²⁰⁶ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²⁰⁷ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²⁰⁸ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 33.

²⁰⁹ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 33; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 43.

²¹⁰ "Château de Chantilly", <https://chateaudechantilly.fr/>; "Château de Fontainebleau", Château de Fontainebleau, geraadpleegd 13 maart 2024, <https://www.chateaufontainebleau.fr/en/>; Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Note sur le projet de donation du château de Gaesbeek*, s.d; "Histoire du château", Ministère de la Culture: Musée d'Archéologie Nationale, geraadpleegd 13 maart 2024, <https://musee-archeologienationale.fr/histoire-du-chateau>; Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

schenking. Zo probeerde hij in te spelen op Destrées socialistische ideologie door te wijzen op de gunst die de minister kon doen aan de Brusselse arbeidsbevolking door hen van een park te voorzien. Cumont had zelf veel vertrouwen in de effectiviteit van zijn betoog: “Je suis persuadé qu’après avoir pesé le pour et le contre vous deviendrez un partisan convaincu de l’acceptation et que par votre éloquence vous rentirez a (sic) vaincre les hésitations du ministre des Finances.”²¹¹

Destrées aarzeling, die de markiezin als ondankbaar bestempelde, brachten haar tot de overweging om de relevante kunstwerken die zich in het kasteel bevonden aan te bieden aan de *Union centrale des Arts Décoratifs* en het resterende op een openbare verkoop aan te bieden. Het kasteel zou ze aan een Amerikaan verkopen, waarvoor ze zelfs al enkele aanbiedingen had ontvangen, om de opbrengst vervolgens aan de Universiteit van Parijs te geven. De *Union centrale des Arts Décoratifs* was een museum dat tot stand kwam met de opkomst van de Art Nouveau. Vandaag de dag draagt het museum de naam *Musée des Arts Décoratifs*. Cumont kon haar overtuigen toch nog even geduldig te zijn door het *Gesamtkunstwerk*-karakter in te schakelen in combinatie met een emotionele redenering. Hij beklemtoonde namelijk hoe jammer het zou zijn om het “ensemble merveilleux” van Duseigneur uit elkaar te halen. Daarenboven bewijst dit opnieuw hoe het herinneringsmotief een significante stimulans was voor bepaalde keuzes in het schenkingsproces.²¹²

Gedurende de onderhandelingen ontstond er nog een alternatieve schenkingsoptie. Adolphe Max, burgemeester van Brussel vanaf 1909 tot aan zijn dood in 1939, liet midden juli weten dat hij en zijn stad ervoor openstonden om het kasteel te ontvangen. Max had de kwestie zelfs al voorgelegd aan de Brusselse gemeenteraad, waar hem werd opgedragen erover in contact te blijven met de ministers.²¹³ Cumont adviseerde de markiezin echter om nog even af te wachten alvorens op dat voorstel in te gaan, vermoedelijk omwille van zijn positieve verwachting met betrekking tot de aanvaarding door de Staat.²¹⁴ Begin juli had Cumont na zijn ontmoeting met Destrée immers al tegenover de markiezin geuit dat hij de kansen tot acceptatie hoog inschatte: “J’ai gardé une impression très favorable de notre entrevue”.²¹⁵ Destrée had namelijk dankbaarheid getoond en laten blijken dat hij erover in gesprek zou gaan met de toenmalige Minister van Financiën.²¹⁶

De markiezin hield rekening met Cumonts mening. Ze besloot dat ze het landgoed slechts aan Brussel wilde schenken indien de Staat bleef twijfelen. Wel beklemtoonde ze dat de donatie aan Brussel ook haar oorspronkelijke keuze was. Ondanks Cumonts positieve ingesteldheid over de aanvaarding door de Staat, leek hij toch nog wantrouwig te zijn. In zijn briefwisseling met Max speculeerde hij namelijk al over een eventuele noodzaak om de Brusselse gemeenteraad te overtuigen van de waarde van het Gaasbeekse domein. Daarom trachtte hij Max al van een weerwoord te voorzien tegen eventuele financiële bezwaren ter voorbereiding van eventuele toekomstige weerstand van de Brusselse

²¹¹ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²¹² Claire Bernard, ‘Max’, in *Biographie Nationale* (Brussel: L’Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts, 1958), 553–568; Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven*, 28 juni 1921; Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 37; J. Bolacé, ‘Arschot Schoonhoven’, in *Biographie Nationale* (Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1956), 153; “L’Union centrale des Arts décoratifs et l’éclosion d’un art nouveau, 1884-1914”, Musée des Arts Décoratifs, geraadpleegd 6 mei 2024, <https://madparis.fr/l-union-centrale-des-arts>.

²¹³ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 37; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Adolphe Max, *Brief aan Franz Cumont*, 27 juli 1921.

²¹⁴ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 6: Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven*, 14 juli 1921.

²¹⁵ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume VII (MSVC 269), nr. 13: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

²¹⁶ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

gemeenteraad. Een herhaling van de mislukte schenkingspoging aan de stad Brussel onder De Mot en de strubbelingen met Destrée als vertegenwoordiger van de Staat wilde hij ten allen tijde vermijden. “Mits verstandig bestuur”, de verhuur van de moestuin en visvijvers en de verkoop van het hout verkregen uit de houtkap kon de ontvanger al heel wat kosten dekken. Verder benadrukte Cumont opnieuw de esthetische, financiële en historische waarde van het meubilair en de kunstwerken.²¹⁷

Cumont bracht Destrée wel op de hoogte van Max’ voorstel om zo druk uit te oefenen. Hij beklemtoonde daarbij nog eens dat Brussel haar eerste keuze was geweest. Daarin schulde het idee dat de Staat zich vereerd zou moeten voelen. Die urgentie werd nog meer versterkt doordat de markiezin stelde dat indien zowel de Brusselse als de Belgische overheid de schenking niet zou aanvaarden, ze wel met een andere staat of stad een akkoord zou sluiten.²¹⁸ Alle bovenstaande manieren waarop Cumont druk uitoefende, zette hij nog een laatste maal kracht bij door een deadline in te stellen. Als er tegen oktober geen akkoord was met België of met Brussel, zou de markiezin haar aanbod intrekken.²¹⁹

Toch bleef de aanzienlijke kost een breekpunt, met vooral de hoge bewakingskosten. De markiezin wilde dat er een publiek museum opgericht zou worden in het kasteel, zoals dit hoofdstuk later nog uiteenzet. Ze wilde alle voorwerpen laten tentoonstellen in het toekomstige publieke museum, waardoor er nood was aan bijkomende bewakers. Die kost zou de minister van Financiën niet dulden. Daarop kwamen Cumont en Destrée op het idee om de markiezin om toestemming te vragen om gemakkelijk te stelen kunstwerken en voorwerpen in gesloten vitrines te plaatsen.²²⁰ Tegelijkertijd vroeg Destrée ook toestemming tot de mogelijkheid om de voorwerpen te verplaatsen om een betere tentoonstelling aan het publiek te kunnen garanderen. Door dit met haar te bespreken voor de eventuele ondertekening van de akte kon de markiezin er geen aanstoot aan nemen.²²¹

Terwijl Cumont dit voorstelde aan de markiezin, verzekerde hij dat die veiligheidsmaatregel haar wensen niet zou verstoren. Hij bekleedde opnieuw een actieve rol in het beslissingsproces door aan de markiezin duidelijk te maken dat hij zelf voorstander was van de vitrines.²²² De dynamiek tussen Cumont en de markiezin noodzaakte toch haar expliciete toestemming omdat zij nog steeds het beslissingsrecht had over haar eigen fortuin. Ze ging akkoord met beide voorstellen en gaf zelfs aan dat ze wilde dat de Staat alle noodzakelijke maatregelen nam om de veiligheid van de collectie te garanderen. Dit alles wel op voorwaarde dat de bepalingen in de schenkingsakte, die later in het onderzoek nog aan bod komen, daardoor niet in het gedrang kwamen. Bovendien wilde ze dat de voorgestelde wijzigingen pas werden doorgevoerd na afloop van het jaar waarin zij alle kosten van het onderhoud nog op zich zou nemen. Dit alles waren echter nog steeds voorbereidende gesprekken. Ondanks het feit dat er vooruitgang was geboekt, was er nog geen definitieve overeenkomst.²²³

²¹⁷ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Franz Cumont, *Brief aan Adolphe Max*, 6 juli 1921.

²¹⁸ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²¹⁹ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²²⁰ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

²²¹ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

²²² Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

²²³ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d; Cumont, *Brief over schenking kasteel van Gaasbeek*, 16 augustus 1921; Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

De kansen keren: de aanloop naar de ondertekening van de schenkingsakte

Door de twijfelende houding van de Staat, richtte Cumont zich vastbesloten tot het hof. Hij contacteerde koning Albert I via diens kabinetschef graaf Guillaume d'Arschot Schoonhoven om de waarde van het domein dat ze dreigden te mislopen benadrukken.²²⁴ Opnieuw toont zich hier de dynamiek van het belang van informele contacten. Cumont weerlegde daarom nogmaals de financiële argumenten, het historische belang van het domein en de historische waarde van de kunstwerken en archiefstukken. Cumont zette die argumenten kracht bij door ook de schenkingsalternatieven te delen.²²⁵

Cumont kon meteen rekenen op de steun van d'Arschot Schoonhoven: "J'espère que vos efforts aboutiront à une résultat."²²⁶ De kabinetschef was overtuigd van de historisch waarde van het ensemble. Daarom bood hij extra argumenten aan die Cumont des te meer konden wapenen tegen Destrées tegenstribbeling.²²⁷ Die steun van informele contacten voorzag Cumont van nieuwe moed: "Vous verrez que nous aurons de bons alliés pour combattre le ministre, s'il s'obtsine."²²⁸ De eerste motivering greep opnieuw terug op de Mariemont-kwestie. Mariemont had de Staat inderdaad veel geld gekost door de aanstelling van wel vier conservatoren en het behoud van te veel voormalig personeel van Warocqué. Dat was volgens d'Arschot Schoonhoven te wijten aan een slechte aanpak van de Staat. Voor Gaasbeek kon de Staat dus een andere regeling treffen. Het zou volstaan om slechts één conservator aan te stellen. Bovendien konden de kosten nog meer gedrukt worden door een jonge persoon te benoemen waardoor er geen hogere uitgaven moesten gedaan worden door anciënniteit. Door de conservator onderdak te bieden op het domein kon het salaris nog meer verminderd worden.²²⁹

Ten slotte sprak d'Arschot Schoonhoven de premier Carton de Wiart, aan. Hij beschouwde de premier als iemand met een open geest ten aanzien van kunst. Door diens steun te verwerven kon hij een breder draagvlak creëren voor de aanvaarding.²³⁰ Carton de Wiart voelde zich bovendien al verbonden met de schenkingskwestie, gezien zijn persoonlijke betrokkenheid bij de uitgedoofde potentiële donatie aan de Belgische Staat in 1912.²³¹ Carton de Wiart ondernam daarop actie ten voordele van de acceptatie van het kasteel en vervulde zo een onmisbare rol in het schenkingsproces. Begin juli nodigde hij alle ministers uit in zijn plattelandshuis in Sint-Martens-Bodegem dat hij huurde voor de zomerperiode, om hen nadien mee te nemen naar het Kasteel van Gaasbeek. Zo hoopte hij op de regeringsleden in te spelen en hen te overtuigen van de waarde van het landgoed.²³² Bovendien leidde dit bezoek tot de publicatie van een aantal krantenartikelen waardoor de schenkingskwestie de nodige

²²⁴ Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 37; Bolacé, 'Arschot Schoonhoven', 153.

²²⁵ Bernard, 'Max', 553–568; Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 28 juni 1921.

²²⁶ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 4: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 30 juni 1921.

²²⁷ d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 30 juni 1921.

²²⁸ Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

²²⁹ d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 30 juni 1921.

²³⁰ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 9: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 26 juli 1921; d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 30 juni 1921.

²³¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Inventaire des papiers Carton de Wiart*, 697: Cumont, Franz, 1911, s.d., nr. 2: Franz Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 7 september [1911]; Carton de Wiart, *Souvenirs politique (1918-1951)*, 75.

²³² Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, "Conseil de cabinet", *Journal de Bruxelles*, 9 juli 1921; Carton de Wiart, *Souvenirs politique (1918-1951)*, 75.

media-aandacht kreeg.²³³ Het bezoek maakte een positieve indruk op de Ministerraad. Door de toegenomen zichtbaarheid en betrokkenheid van het Belgische volk, verhoogde de drang tot acceptatie. Naar Carton de Wiarts eigen zeggen markeerde dat bezoek aan het “beau domaine de Gaesbeek”, het einde van de mooie onderhandelingen.²³⁴ Cumont en de markiezin stelden het op prijs dat er belang werd gehecht aan haar gulle intenties.²³⁵

Ook Koning Albert I toonde bijstand over de aanvaarding nadat zijn kabinetschef hem op de hoogte had gebracht van de situatie.²³⁶ Als koning had hij de macht om invloed uit te oefenen op de regering en voorstellen te doen.²³⁷ Zoals hij had aangegeven toen hij het aanbod van de markiezin aan hem persoonlijk had afgewezen, vond hij de schenking aan de Belgische Staat een betere optie.²³⁸ Omdat de regering het aanbod dreigde af te wijzen, kwam de koning tussenbeide en zorgde hij ervoor dat de kwestie op de agenda van de Ministerraad van 23 juli 1921 kwam.²³⁹ Op de desbetreffende Ministerraad nam Carton de Wiart ondubbelzinnig stelling in voor de acceptatie: “À cheval donné, on ne regarde pas à la bride.”²⁴⁰ Nadat een aantal ministers op de bijeenkomst nog hadden geopperd dat ze een vermeerdering van de additionele geldsom naar 500 000 frank wensten, besloot de Ministerraad het kasteel toch te aanvaarden. Zo legde de Ministerraad zich ook neer bij de door de markiezin opgestelde voorwaarden.²⁴¹

Vanuit het perspectief van de Staat vormden zowel de historische waarde als de uitbreiding van het nationaal erfgoed doorslaggevende redenen voor de acceptatie. Patriottisme motiveerde het behoud van het kasteel, waar grote namen uit de geschiedenis van het Belgische grondgebied hun sporen hadden achtergelaten.²⁴² Ondanks het gevoel van teleurstelling veroorzaakt door de hoge kosten aanvaardde de Staat het aanbod toch omwille van “L'intérêt historique et artistique du domaine.”²⁴³ Graux stond ter beschikking van de markiezin om de notariële akte voor te bereiden. Naast die voorbereidingsrol, was zijn belang in de correspondentie tussen de markiezin en de Staat niet verwaarloosbaar. Zo wordt het belang van tussenpersonen opnieuw duidelijk. Hij bracht bijvoorbeeld Cumont op de hoogte van de afgesproken datum voor de afhandeling van de ondertekening op 30 augustus 1921.²⁴⁴ Op de laatste Ministerraad voor de ondertekening ontving Destrée de machtiging om de ondertekening van de schenkingsakte te volbrengen.²⁴⁵

²³³ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 10: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 26 juli 1921.

²³⁴ Carton de Wiart, *Souvenirs politique (1918-1951)*, 75.

²³⁵ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 14 juli 1921.

²³⁶ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 14 juli 1921.

²³⁷ De Wolf, *De driepartijen regering Carton de Wiart*, 204.

²³⁸ Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 50.

²³⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Notulen van de Ministerraad*, 1949.00, nr. 34: *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 23 juli 1921; Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot*, 28 juni 1921; Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 48.

²⁴⁰ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 8: Henri Carton de Wiart, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 23 juli 1921; Cumont en Renson, *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*, 48.

²⁴¹ Carton de Wiart, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 23 juli 1921; *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 23 juli 1921.

²⁴² Dumont, ‘La genèse des principes directeurs du droit public belge de la culture entre 1830-1940’, 23; Montens, ‘En guise d'introduction’, 13.

²⁴³ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁴⁴ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 25 juli 1921.

²⁴⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Notulen van de Ministerraad*, 1949.00, nr. 37: *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 23 augustus 1921; Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

30 augustus 1921: de officiële ondertekening van de schenkingsakte

In de aanloop naar de ondertekening uitte de markiezin de wens dat Jules Lorthioir, ter ere van diens overleden schoonvader en goede vriend van de markiezin Émile De Mot, zou optreden als eregetuige bij de ondertekening van de schenkingsakte.²⁴⁶ Bovendien rekende ze op Lorthioir voor enkele praktische zaken. Zo stond hij in voor het vervoer van Bucher naar het Kasteel van Gaasbeek en de verhuizing van spullen uit het kasteel die niet tot de schenking behoorden.²⁴⁷ Als tweede eregetuige koos ze Cumont.²⁴⁸ Die keuze is niet verwonderlijk gezien zijn allesbepalende actieve bijstand en betrokkenheid.²⁴⁹ De markiezin herinnerde haar notaris en Cumont er meermaals aan dat ze in geen geval wilde dat Louis Van Cromphout de schenkingsakte zou signeren. Hoewel ze wel geloofde dat Louis Van Cromphout eerlijk was, wilde ze zijn handtekening toch niet op de akte door haar slechte ervaringen met zijn volgens haar leugenachtige vader Jules Van Cromphout.²⁵⁰ Vermoedelijk wantrouwde de markiezin haar rentmeester doordat ze hem ervan verdacht dat hij zijn kasteelfunctie gebruikte om zijn katholieke electorale belangstellingen te verwezenlijken.²⁵¹

De akte somde precies op wat er tot de inhoud van de schenking behoorde. De grote categorieën daarbij omvatten de gebouwen, de meubels en de geldsom. Onder het gedeelte gebouwen viel het kasteel zelf, alle bijgebouwen, het park en het land. De totale oppervlakte van dat domein omvatte 41 hectaren, 5 aren en 14 centiaren. Tot het onderdeel meubels behoorden alle meubels, schilderijen, wantapijten, kunstobjecten en archieven die zich op het landgoed en in de gebouwen bevonden. De akte deed nog enkele toevoegingen onder de categorie "meubles" van kunstwerken die zich niet op het domein zelf bevonden. De som geld wees op de additionele 200 000 frank die de markiezin bovenop de schenking deed. De akte bepaalde echter dat die som enkel aangewend mocht worden voor het onderhoud van de kunstvoorwerpen. De geschonken goederen en de geldsom kwamen precies één jaar na de ondertekening ervan effectief in het bezit van de Staat. Hieraan voegde de markiezin toe dat de weduwe van haar voormalige rentmeester Van Cromphout het recht had om tot dan in het pand op het kasteeldomein te blijven wonen.²⁵² Hoewel de markiezin aangekondigd had de gehele collectie te willen schenken, verdwenen er toch enkele stukken uit het landgoed. Hedendaagse voorwerpen en meubels, zilverwerk, boeken uit de bibliotheek en documenten toebehorend aan haar vader Alphonse Peyrat liet ze wegnemen.²⁵³ Een aantal van die kunststukken doneerde ze aan het Louvre.²⁵⁴ Het ensemble-idee was dus niet onvoorwaardelijk ondanks de talrijke vermeldingen doorheen het schenkingsproces en de correspondenties.

²⁴⁶ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1002: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁴⁷ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1002: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, 21 augustus [1921]; "Une figure singulière", Bibliothèque numérique de la Sorbonne, geraadpleegd 29 september 2023, <https://nubis.univ-paris1.fr/web/marquise-arconati-visconti/une-figure-singuliere.html>.

²⁴⁸ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁴⁹ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1002: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁵⁰ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 236; Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, 21 augustus [1921]; Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁵¹ Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 49.

²⁵² Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Jules Destrée, *Nota schenking Kasteel van Gaasbeek*, s.d.

²⁵³ "La marquise Arconati Visconti et la bibliothèque du château de Gaesbeek", <https://bib-expositions-virtuelles.ens.psl.eu/exhibits/show/la-marquise-arconati-visconti>; Müller, *Thuis in een museum*, 202; "Une figure singulière", <https://nubis.univ-paris1.fr/web/marquise-arconati-visconti/une-figure-singuliere.html>.

²⁵⁴ De Jong, 'Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en zijn schenkers.', 19.

De akte stelde dat alle objecten tentoongesteld moesten worden en voor het publiek toegankelijk moesten zijn. De markiezin incorporeerde de eis dat het voor de Staat verboden was om het uiterlijk te veranderen, wat niet uitzonderlijk was in die tijdsgeest. Met die voorwaarde legde ze de basis voor het toekomstige publieke kasteel-museum, al gebruikte de akte niet expliciet de term 'museum'.²⁵⁵ De correspondenties daarentegen bevatten wel uitdrukkelijk het idee "de créer à Gaesbeek un nouveau musée."²⁵⁶ De waarde die ze toeschreef aan haar eigen collectie bepaalde mede haar museumwens. Historica Véronique Long toonde aan hoe in het geval van het Louvre de schenkers steeds overtuigd waren van de grootsheid van hun collectie, waardoor enkel een museum er recht aan kon doen. Die tendens was dus ook toepasbaar op de Gaasbeekse collectie.²⁵⁷ Bovendien paste haar museumwens binnen de bredere context van individualisering en diversificatie van de samenleving op dat moment waarbij steeds meer zelfbewuste verzamelaars schenkingen deden aan publieke musea en hun eigen instellingen oprichtten. Daarnaast was het stichten van een museum een manier van vrouwen om publieke zichtbaarheid te verwerven, omdat ze grotendeels uitgesloten waren van hoger onderwijs en de uitvoering van publieke functies. Mogelijks speelde die tendens ook mee bij de markiezin in een wereld die gedomineerd was door traditionele genderrollen.²⁵⁸

De inhoud van de akte behandelde een aantal plechtigheden waaronder de introductie van markiezin Arconati Visconti en haar vertegenwoordiger bij de ondertekening, notaris Bucher. Ze gaf slechts één reden op als officieel motief om de keuze voor de Staat te verklaren: haar bewondering voor de heldhaftige houding van België tijdens de Eerste Wereldoorlog.²⁵⁹ Ze prees de dappere Belgen, net zoals bij haar poging om het kasteel te schenken aan koning Albert I.²⁶⁰ Na de afronding van de schenkingsprocedure wenste de markiezin bovendien een herdenkingsplaat te plaatsen bij het geschonken landgoed om die bewondering te vereeuwigen.²⁶¹ Verder somde de schenkingsakte nog enkele expliciete motieven op: "La donation sera faite afin d'assurer à la Belgique la conservation d'un domaine historique et d'encourager la continuation des richesses artistiques et scientifiques dont il a été le centre."²⁶² Doordat ze geen nakomelingen had, moest ze op andere manieren het voortbestaan van het kasteel verzekeren. Haar idee van de bevordering op artistiek en wetenschappelijk vlak, sloot aan bij haar persoonlijke interesse en bekommernis om kunst en wetenschap. Ook op die manier past de schenking van haar Gaasbeekse domein binnen haar groter geheel van schenkingen.²⁶³ Dit element lag bovendien in lijn met meer algemene schenkingspolitiek. Kunstschenkingen kwamen de culturele educatie van het volk ten goede. Bovenstaand citaat toont dat de markiezin daar eveneens belang aan

²⁵⁵ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Jules Destrée, *Nota schenking Kasteel van Gaasbeek*, s.d; "Home I Kasteel van Gaasbeek", Kasteel van Gaasbeek, geraadpleegd 7 maart 2024, <https://www.kasteelvangaasbeek.be/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/>.

²⁵⁶ Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 14 juli 1921.

²⁵⁷ Long, 'Les collectionneurs d'oeuvres d'art et la donation au musée à la fin du XIXe siècle', 53.

²⁵⁸ Müller, *Thuis in een museum*, 178, 190.

²⁵⁹ Bijvoorbeeld: Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, 13 januari [1919].

²⁶⁰ Brussel, Rijksarchief Brussel, *Archives notariales de l'arrondissement de Bruxelles-Capitale. Accroissements 2000-2005*, Delvaux juillet-decembre 1921, 47256, nr. 228: Leon Bucaille, *Vorbereiding schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 13 november 1920; Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, 13 januari [1919].

²⁶¹ Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, 1002: Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁶² Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

²⁶³ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 8, 35, 57, 147, 171, 172, 189, 193, 229, 244; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 200, 323.

hechte.²⁶⁴ Toegangsprijzen maken echter duidelijk dat die belangstelling voor culturele volkseducatie niet onvoorwaardelijk was, zoals later in dit onderzoek nog aan bod komt.

Een reden die niet in de akte genoemd werd, was haar wens om Raoul Duseigneur te herdenken. Dit element kwam wel aan bod in Cumonts briefwisseling met Destrée omtrent de schenkingsvoorbereidingen: "Certainement un des motifs qui ont engagé la marquise Arconati à faire don de Gaesbeek à la Belgique est le désir de conserver l'œuvre d'un ami très cher qui pendant les vingt dernières années de sa vie a présidé à l'acquisition ou à l'exécution des objets garnissant Gaesbeek."²⁶⁵ Haar herinneringen aan Duseigneur waren levendig verbonden met haar kasteel door zijn rol in de opbouw van de Gaasbeekse kunstcollectie.²⁶⁶ Het herdenkings- en eerbetoonmotief kwam eveneens tot uiting doordat de markiezin alle wegen op haar Gaasbeekse domein voorafgaand aan de schenking namen gaf van personen die haar nauw aan het hart lagen. Zo vernoemde ze bijvoorbeeld paden naar Duseigneur, Cumont en koning Albert I.²⁶⁷ Dit herdenkingselement vond aansluiting bij haar bredere schenkingspolitiek, waarbij ze onder andere prijzen en instituten oprichtte ter nagedachtenis van haar dierbaren.²⁶⁸ Daarnaast was dit element overeenkomstig met een veelvoorkomend idee van algemene schenkingspolitiek waarbij schenkers de vergetelheid probeerden tegen te gaan, al was dit bij de markiezin vooral van toepassing op haar dierbaren en minder op zichzelf. De oprichting van prijzen en straatnaamvernoemingen zoals ook de markiezin dat deed, waren een courante manier om dit te verwezenlijken.²⁶⁹

De akte benoemde expliciet dat het ging om een "domaine historique".²⁷⁰ Dat element vond aansluiting bij de groeiende nationalisering en toenemende patriottistische gevoelens. Zoals Véronique Long stelde, waren die gevoelens één van de belangrijkste drijfveren voor donaties aan het Louvre. Dit idee is ook toepasbaar op de Gaasbeekse schenking.²⁷¹ Kunstschenkingen waren vaak een teken van lokaal en nationaal maatschappelijk engagement.²⁷² Doordat de markiezin vele dagen van haar leven gespendeerd had in haar kasteel en een Belgische vriendenkring had opgebouwd, voelde ze affiniteit met België. Dat kan haar motivatie verklaren om bij te willen dragen aan de opbouw van het nationale erfgoed met behulp van haar schenking, al bleef haar hart steeds toegewijd aan haar Republikeinse Franse vaderland.²⁷³ Een veelvoorkomend schenkingsmotief dat Long onderscheidde bij schenkers aan het Louvre was een sociale missie van schenkers. Donateurs hoopten om de smaak van het publiek te helpen evolueren of perfectioneren. Omdat die zorg past binnen een republikeinse ideologie, is het verwonderlijk dat van deze gedachtegang geen spoor is in de bronnen over de schenking van het Kasteel van Gaasbeek.²⁷⁴

²⁶⁴ Müller, 'Private verzamelaars en het ontstaan van een cultuur van kunstschenkingen in negentiende-eeuws Antwerpen', 47.

²⁶⁵ Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.; "La marquise Arconati Visconti et la bibliothèque du château de Gaesbeek", <https://bib-expositions-virtuelles.ens.psl.eu/exhibits/show/la-marquise-arconati-visconti>.

²⁶⁶ Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 41.

²⁶⁷ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁶⁸ "De Marie Peyrat à la marquise Arconati Visconti", <https://madparis.fr/De-Marie-Peyrat-a-la-marquise-Arconati-Visconti>.

²⁶⁹ Marais, *Histoire du don en France de 1800 à 1939*, 289-336.

²⁷⁰ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

²⁷¹ De Jong, 'Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en zijn schenkers', 17.

²⁷² De Jong, *1818-2018, Schenkingen aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, 47.

²⁷³ Baal, 'Un salon dreyfusard', 437; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 57, 63, 320.

²⁷⁴ Long, 'Les collectionneurs d'œuvres d'art et la donation au musée à la fin du XIXe siècle', 51.

Verder toonde de akte dat de markiezin wenste “que l’Etat Belge subordonne cet accès au paiement d’un droit d’entrée.”²⁷⁵ Op het einde van de negentiende eeuw kwam er met het groeiende socialisme meer druk op de democratisering van het museumbezoek. Volgens de socialistische ideologie waren musea belangrijk voor volkseducatie en moesten het paleizen van het volk worden. Tegen de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was het zelfs gebruikelijk dat sociale bevolkingsgroepen zoveel mogelijk kosteloos toegang kregen. Tegen de Grote Oorlog was de gevoeligheid voor de financiële drempel door entreprijzen voor de minder kapitaalkrachtige bevolking nog sterk toegenomen. Verantwoordelijke minister Destrée was dan ook felle voorstander van gratis entree zodat de arbeidersbevolking evenzeer kon genieten van musea. De democratiserende tendens was bovendien verbonden met de liberale volksoontwikkeling.²⁷⁶ Ondanks het feit dat de markiezin overtuigd republikeins en liberaal was, bepaalde de schenkingsakte dat er toch een toegangsprijs zou ingesteld worden, al vermeldde de akte geen details over het bedrag. Zelfs Destrée hield de entreprijs niet tegen, ondanks het feit dat dit regelrecht inging tegen zijn ideologie. Hij was waarschijnlijk genooddaakt om een pragmatische houding aan te nemen door de financiële omstandigheden van de Staat.²⁷⁷

Hoewel de akte niet specificeerde wat het precieze doel was van die entreprijs, zette Cumonts nota over de schenking wel twee grote doelen uiteen: “Ainsi, celui-ci ne risquerait pas d’être souillé et abîmé par une affluence de visiteurs indifférents (sic). Ce droit permettrait aussi de couvrir une partie des dépenses (...).”²⁷⁸ Dat eerste doel omvatte dat de toegangsprijs kon helpen om ongewenste of een te grote toestroom van bezoekers te vermijden. De markiezin hoopte zo om de komst van bezoekers die zij niet geschikt achtte voor museabezoeken, zoals zwervers, weg te houden. Bovendien bestond de idee dat een kostprijs het publiek kon aansporen om de tentoongestelde stukken beter te bestuderen. Ondanks de toenemende tendens naar meer democratisering, was de instelling van zo’n toegangsprijs voor “publieke” musea niet ongewoon in de eind negentiende-eeuwse tijdsgeest. Hoewel de markiezin de voorwaarde stelde dat de Staat het “public” toegang moest verlenen tot het kasteel en het park, was dit dus toch begrensd.²⁷⁹

Een volgende voorwaarde uit de schenkingsakte had betrekking tot de inhoudelijke tentoonstelling van het toekomstige kasteel-museum. Ondanks het feit dat het domein inclusief de collecties ongeveer één jaar na de ondertekening officieel in het bezit van de Staat kwam, bepaalde de akte dat de privévertrekken van de markiezin pas tien jaar na haar overlijden publiekelijk toegankelijk mochten worden.²⁸⁰ Achter deze bepaling school de invloed van Cumont, wat toonde dat hij op de inhoud van de schenkingsakte eveneens actief invloed uitoefende. Cumont had daarbij aandacht voor de herinnering aan de markiezin, zowel voor de nagedachtenis aan haar artistieke smaak, als voor haar intieme leven. Deze voorwaarde fungeerde eveneens als motief, namelijk de wens dat toekomstige generaties zich haar generositeit zouden herinneren: “Gaesbeek est le seul endroit qui puisse nous conserver un souvenir (...) qui puisse faire sentir un peu à ceux qui viendront après nous, ce que fut

²⁷⁵ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; “Geschiedenis”, <https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/nl/geschiedenis>.

²⁷⁶ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Nys, *De intrede van het publiek*, 293–294, 297–299.

²⁷⁷ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Natali, *Clio au Siècle de l’Histoire*, 9; Parée, *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée*, 79.

²⁷⁸ Cumont, *Note sur le projet de donation du château de Gaesbeek*, s.d.

²⁷⁹ Cumont, *Note sur le projet de donation du château de Gaesbeek*, s.d; Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Marco Beretta, *From Private to Public* (New York: Science History Publications, 2005), 154; Nys, *De intrede van het publiek*, 253, 293–294, 297–299.

²⁸⁰ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

celle qui fit à la Belgique un don magnifique.”²⁸¹ Oorspronkelijk plande de markiezin om enkel de objecten en meubels die qua stijl bij het kasteel pasten te schenken. Om de markiezin te overhalen stelde Cumont voor om haar privévertrekken toch gemeubileerd te maken, maar die als compromis pas twintig jaar na de afhandeling van de schenkingsakte voor het publiek te openen.²⁸² Toch toonde de uiteindelijke periode van twintig jaar hoe de beslissingsmacht toch bij de markiezin bleef.²⁸³ Wel liet ze alle hedendaagse voorwerpen uit de resterende kasteelruimtes weghalen.²⁸⁴

Ook al beweerde de markiezin tijdens de voorbereidingen van de schenking dat ze niets in ruil wilde voor haar genereus gebaar, moet dit, op basis van onderzoek van oud-conservator van het KMSKA in Antwerpen Leen De Jong genuanceerd worden. Ze lichtte toe hoe schenkers iets in ruil willen als ze overtuigd zijn van de waarde van hun schenking. Dit kon bijvoorbeeld persoonlijke erkenning of prestige zijn. Voor museumschenkers specifiek is een vaak voorkomende verwachting voornamelijk onderhoud van hun gift.²⁸⁵ Door bezittingen aan een instelling zoals de overheid toe te vertrouwen verzekerden schenkers het voortbestaan ervan, net zoals bij het Kasteel van Gaasbeek.²⁸⁶ De hierboven behandelde voorwaarden weerspiegelden wat de markiezin in ruil wenste voor haar generositeit: gepast onderhoud van het kasteel. Een tweede frequente hoop van museumschenkers in het algemeen was dat het museum attent bleef voor hen.²⁸⁷ Ook dat element is aanwezig bij de markiezin, onder meer aangezien ze een herdenkingsplakkaat wilde laten installeren bij het kasteel.²⁸⁸

Op 30 augustus 1921 werd om 11 uur de officiële schenkingsakte ondertekend op het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen onder leiding van notaris Alfred Delvaux. Hij trad op ter vervanging van notaris Poelaert die oorspronkelijk voor de kwestie instond. Dit moment legde de definitieve schenking van het Kasteel van Gaasbeek door markiezin Arconati Visconti aan de Belgische Staat vast na een aanslepend proces van onderhandelingen tussen deze partijen van meer dan een jaar.²⁸⁹ Enkele jaren na haar besluit om haar domein een tweede maal aan te bieden aan de Belgische Staat, werd de uitvoering ervan dus voltrokken. Notaris Bucher was door de markiezin naar Brussel gestuurd en handtekende de akte in haar naam.²⁹⁰

Naar wens van de markiezin signeerden Franz Cumont en Jules Lorthioir de akte als haar eregetuigen. Opmerkelijk is dat de twee eregetuigen die ze bij haar eerste onderneming om het kasteel aan de Staat te schenken had uitgekozen hetzelfde waren gebleven. Het is bovendien ook opvallend dat Lorthioir expliciet verwees naar zijn overleden schoonvader De Mot of naar zijn vrouw Laure Lorthioir door te

²⁸¹ Parijs, Bibliothèque numérique de la Sorbonne, *Correspondance de la marquise Arconati-Visconti*, Volume XVII (MSVC 270), nr. 24: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 16 februari [1921].

²⁸² Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 16 februari [1921].

²⁸³ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

²⁸⁴ "Une figure singulière", <https://nubis.univ-paris1.fr/web/marquise-arconati-visconti/une-figure-singuliere.html>.

²⁸⁵ Cumont, *brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 16 augustus 1921; "Leen de Jong", Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, geraadpleegd 13 maart 2024, <https://www.okv.be/author/leen-de-jong>; De Jong, 'Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en zijn schenkers', 15-16.

²⁸⁶ Marais, *Histoire du don en France de 1800 à 1939*, 289-336.

²⁸⁷ Cumont, *brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 16 augustus 1921; De Jong, 'Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en zijn schenkers', 15-16.

²⁸⁸ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁸⁹ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Dossier ivm Koninklijk Besluit schenking Gaasbeek en Lockem als eerste conservator benoemd*: Eugène Hubert en Koning Albert I, *Koninklijk besluit schenking kasteel van Gaasbeek*, 18 augustus 1922; Gaasbeek, Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

²⁹⁰ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Hymans, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 december 1918.

ondertekenen als “J. Lorhtioir-De Mot”. Op die manier getuigde hij respect voor de keuze van de markiezin om hem als getuige aan te stellen ter herdenking van haar reeds overleden goede vriend De Mot. Het is niet verwonderlijk dat de markiezin De Mots schoonzoon vroeg om eregetuige te zijn in de plaats van Laure Lorthioir zelf, dochter van De Mot. De gerechtelijke handelingsbekwaamheid van vrouwen werd immers pas per wet erkend in 1958. Verder werd de notariële akte ondertekend door Alfred Delvaux, de aangestelde notaris, Jules Destrée namens de Belgische Staat en Philippe Vander Elst en Alphonse Leleu, twee extra instrumentele getuigen.²⁹¹ Na de ondertekening volgde nog de officiële communicatie naar het Belgische volk via het Staatsblad.²⁹²

Na het turbulente onderhandelingsproces waarbij eindelijk een akkoord gesloten was, liet het afscheid van haar geliefde domein de markiezin niet koud. Na de afhandeling ervan vroeg ze Cumont om nog een gunst die haar sentimentaliteit aantoonde. Al tijdens de voorbereidingen had ze aan hem gevraagd om in haar plaats afscheid te gaan nemen van haar kasteel, en in het bijzonder haar persoonlijke kamers. Hoewel ze er al jarenlang niet meer geweest was, benadrukte ze wel de 29 gelukkige jaren die ze daar had doorgebracht.²⁹³ Na een jarenlang schenkingsproces was het eindelijk afgerond, en kon de Belgische Staat toewerken naar de opening van het kasteel-museum. Zowel dit onderzoek als markiezin Arconati Visconti sluiten dit dierbare hoofdstuk uit haar leven af met deze emotionele woorden aan Cumont: “Cher et bon ami, que j’aime tout, tout mon coeur dans le baiser que vous envoie pour la dernière fois la Baronne de Gaesbeek. Dernière du nom.”²⁹⁴

²⁹¹ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Inge Puchnatzi, *De beruchte gehoorzaamheid van de gehuwde vrouw: de afschaffing van de maritale macht en de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw door de wet van 30 april 1958*, (Leuven, KU Leuven, 2006), 35-36.

²⁹² Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Dossier ivm Koninklijk Besluit schenking Gaasbeek en Lockem als eerste conservator benoemd: Knipsel artikel uit het Belgisch Staatsblad*.

²⁹³ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.; Vandormael e.a., *Het verleden herbouwd*, 52.

²⁹⁴ Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

Hoofdstuk 4: Na de ondertekening van de schenkingsakte

Dit hoofdstuk gaat in op de periode vlak na ondertekening van de schenkingsakte. Eerst wordt er ingezoomd op het vrijgevege karakter dat de herinnering aan de markiezin vandaag de dag nog steeds typeert. Daarna komen er nog twee laatste obstakels aan bod die moesten overwonnen worden alvorens de officiële opening van het kasteel-museum in Gaasbeek: verwante familie die aanspraak maakte op een deel van de schenking en discussies over de benoeming van de eerste conservator.

“Bienfaitrice professionnelle”²⁹⁵

Net zoals dat de schenkingspolitiek van markiezin Arconati Visconti haar in Frankrijk veel dankbaarheid opleverde, bezorgde haar generositeit ten aanzien van de Belgische Staat haar ook heel wat positieve reacties en dankbetuigingen. Pers en publieke en overheidsfiguren zoals de kabinetschef van de koning graaf Guillaume d'Arschot Schoonhoven spraken van “le don magnifique” en “les sentiments de gratitude profonde.”²⁹⁶ Koning Albert I stuurde haar de dag van de ondertekening van de schenkingsakte zelfs een telegram namens zichzelf en de gehele natie: “Aucun belge ne pourra rester indifférent à la donation du château de Gaesbeek”.²⁹⁷ Die dankbaarheid was er al voor de definitieve afronding van het proces geweest en ook erna bleef ze groot.²⁹⁸ Dit kwam voornamelijk voort uit de overtuiging dat het kasteel een belangrijke toevoeging was aan het nationaal erfgoed. Naast dankbaarheid naar de markiezin toe, was er ook dankbaarheid en bewondering voor de rol van Franz Cumont. d'Arschot Schoonhoven feliciteerde hem bijvoorbeeld voor het bekomen resultaat.²⁹⁹

De schenkingspolitiek van de markiezin was zo gul dat ze van haar dood tot op de dag van vandaag centraal staat in de herinnering aan markiezin Marie Arconati Visconti. Die erkenning was precies één van de drijfveren voor haar grote vrijgevigheid. Gustave Lanson, een goede vriend die haar bijstond in het opstellen van haar testament, zei hierover: “Elle était toute tendresse, toute générosité, elle était aussi toute simplicité. Elle haïssait le tapage et la réclame, l'insolence du faste, l'emphase du discours. Sa largesse inépuisable, dont la spontanéité prévenait sans cesse les demandes, obéissait aux déterminations d'une énergique personnalité.”³⁰⁰ Dit narratief over de markiezin als vrijgevege weldoenster kwam naar voren toen de Universiteit van Parijs haar tot “bienfaitrice professionnelle”

²⁹⁵ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 245.

²⁹⁶ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 10: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 26 juli 1921; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 12: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Note au Colonel Menschaert*, s.d; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 18: Koning Albert I, *Telegram aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 30 augustus 1921; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 254. Bijvoorbeeld krant: “Le Chateau de Gaesbeek”, *Le Soir*, 1 maart 1920.

²⁹⁷ Koning Albert I, *Telegram aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 30 augustus 1921.

²⁹⁸ d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 26 juli 1921; Koning Albert I, *Telegram aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 30 augustus 1921; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 254. Bijvoorbeeld krant: “Le Chateau de Gaesbeek”, *Le Soir*, 1 maart 1920.

²⁹⁹ d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 26 juli 1921; Koning Albert I, *Telegram aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 30 augustus 1921; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 254.

³⁰⁰ “De Marie Peyrat à la marquise Arconati Visconti”, <https://madparis.fr/De-Marie-Peyrat-a-la-marquise-Arconati-Visconti>; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 8, 192, 254; Poulain, *Marie Arconati-Visconti*, 232–234, 317.

maakte.³⁰¹ De universiteit richtte bijvoorbeeld een herdenkingsplakkaat op bij de begraafplaats in Rives-sur-Fure waar ze begraven lag. Lucile Natali beschreef haar in dat licht als de muze en beschermheer van het Franse republikeinse erfgoed.³⁰²

Zelfs na de passage van strubbelingen met Destrée ging de tegenstand nochtans niet liggen. Koning Albert I ontving begin september 1921 een brief ondertekend door drie personen die aanspraak maakten op een deel van de schenking, namelijk Trinette Taverne, Paul Taverne en Léonie Taverne. De drie ondertekenaars hadden in de kranten gelezen dat de schenkingsakte afgerond was. Trinette schreef dat ze de weduwe was van de geadopteerde zoon van markies Guiseppe Arconati Visconti, de vader van de overleden huwelijkspartner van de markiezin, Giammartino Arconati Visconti. Guiseppe was de enige erfgenaam van zijn oom Paul Arconati. De familie Taverne beweerde eerst naar de markiezin geschreven te hebben, maar nooit antwoord te hebben ontvangen. Ze voegden zelfs geboorteaktes van hun grootvader en groottante bij waarop de naam van Paul Arconati vermeld stond als bewijs. Daarna haalden ze aan hoe ze met hun familie steeds hard gewerkt hadden om een bepaalde rang in de samenleving te behouden maar dat ze die positie kwijt waren gespeeld door de Eerste Wereldoorlog. Ze vroegen daarom als “les seuls survivants ayant dans les veines, du sang de cette vieille noblesse latine” om een deel van de geldsom die de markiezin had opgenomen bij de schenking.³⁰³ Of en welke reactie er uiteindelijk op dit verzoek kwam, is helaas onduidelijk.

Georges Lockem als eerste conservator

Zoals afgesproken in de schenkingsakte, kwam het domein te Gaasbeek ongeveer een jaar na ondertekening bij Koninklijk Besluit definitief in het bezit van de Belgische Staat op 18 augustus 1922. Datzelfde Koninklijk Besluit gaf de toenmalige minister van Kunsten en Wetenschappen de machtiging de schenking te aanvaarden en de voorwaarden van de markiezin uit te voeren.³⁰⁴ Intussen was die ministerfunctie niet meer ingevuld door Jules Destrée, maar door Eugène Hubert. Hij was doctor in de wijsbegeerte en letteren, met een specialisatie in moderne geschiedenis vanaf de achttiende eeuw. Aan het begin van de jaren 1880 verzorgde Hubert de cursussen Nationale Geschiedenis en Hedendaagse Geschiedenis aan de Université de Liège. Enkele jaren later werd hij aan diezelfde universiteit benoemd tot hoogleraar. Op 12 november 1918, de dag na Wapenstilstand, werd Hubert zelfs tot rector van de universiteit verkozen. Het was een moeilijke periode om rector te zijn aangezien alle activiteiten nieuw leven ingeblazen moesten worden na de verwoestende oorlog. Naast zijn universitaire carrière was hij lid van de Koninklijke Academie in België en de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.³⁰⁵

Huberts integere houding als rector trok de aandacht van de koning en Georges Theunis, de liberale Eerste Minister en tevens Minister van Financiën, waardoor ze hem vroegen de functie van minister van Kunsten en Wetenschappen op zich te nemen. Aanvankelijk had hij geen interesse in de portefeuille

³⁰¹ Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 245.

³⁰² Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 8, 245.

³⁰³ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 24: Famille de la marquise, *Brief aan Koning Albert I*, 9 september 1921; Natali, *Clio au Siècle de l'Histoire*, 262.

³⁰⁴ Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921; Hubert en Koning Albert I, *Koninklijk besluit schenking kasteel van Gaasbeek*, 18 augustus 1922; Renson, *Bouw en ikonografie van het kasteel van Gaasbeek (1240-1970)*, 23.

³⁰⁵ "Eugène Hubert", Liège Université, geraadpleegd 16 januari 2024, https://www.uliege.be/cms/c_10565619/en/eugene-hubert; 'Hubert', in *Biographie Nationale* 35, (Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1969): 440-448.

en wees hij het aanbod af. Desondanks vervulde hij op 16 december 1921, de dag dat de katholiek-liberale regering Theunis I aantrad, de ministeriële functie zonder officieel aangesloten te zijn bij een politieke partij.³⁰⁶ Dat zou te wijten zijn geweest aan Huberts gevoel van toewijding en het krachtige aandringen van de koning en een aantal hooggeplaatste figuren en vrienden. Hij stelde als formele eis wel om de positie maar voor een korte periode in te vullen. Hubert was vastberaden om de ministeriële functie uit te voeren in een geest van tolerantie, eerlijkheid en ten gunste van het hogere onderwijs. Van zodra de Staat het kasteel definitief in bezit had gekregen, werd er toegewerkt naar de opening van het publiek museum, naar de wens van de markiezin. Daarvoor moesten ze de organisatievorm bepalen, waarbij het aanduiden van de eerste conservator voor discussie zorgde binnen de toenmalige Ministerraad. De spanningen speelden zich vooral af in de briefwisseling tussen Theunis en Hubert.³⁰⁷

Hubert ging daarom op zoek naar een conservator. Ondanks het feit dat hierover niets in de schenkingsakte was opgenomen, hechtte hij toch veel waarde aan de mening van de markiezin daarover: “Personne mieux que la Marquise Arconati n’était qualifiée pour exprimer une opinion à ce sujet.”³⁰⁸ Zij had hem toevertrouwd dat het beter was om mevrouw van Cromphout, de vrouw van de voormalige rentmeester Jules van Cromphout, de functie niet te laten vervullen. Bovendien had ze vermeld dat ze hoopte als conservator een historicus te zien die de volgende eigenschappen had: “formé aux bonnes méthodes et capable de faire un catalogue des oeuvres d’art et de dresser un inventaire des archives.”³⁰⁹ Bij de selectie moest Hubert rekening houden met het feit dat een conservator een grote verantwoordelijkheid kreeg: deze moest op het domein zijn intrek nemen om de collectie te bewaken. Ook moest de conservator in staat zijn het landgoed op een gepaste en financieel gezonde manier te beheren. Hij zocht daarom iemand met het profiel van een geleerde die in staat was om de rijkelijke archiefdocumenten die zich in Gaasbeek bevonden, gepast te bewaren.³¹⁰

Al snel kreeg Hubert de uit Brussel afkomstige Georges Lockem op het oog, een voormalig leerling van hem, die op dat moment aan zijn kabinet verbonden was. Voorheen werkte Lockem als leraar in het Koninklijk Atheneum in Elsene. Als doctor in de wijsbegeerte en letteren achtte Hubert hem geknipt voor de functie. Lockem hield zich onderzoeksmatig vooral bezig met de achttiende eeuw en had zijn proefschrift ook aan deze periode gewijd. Volgens Hubert was Lockem geliefd bij zijn leidinggevers en goed opgeleid om prominente bezoekers gepast te ontvangen. Daarop legde Hubert zijn kandidaat voor aan de koning, die geen bezwaar had tegen de voorgestelde kandidaat.³¹¹ Slechts een week nadat de Staat het Kasteel van Gaasbeek officieel in bezit had gekregen, werd Lockem op 25 augustus 1922 bij Koninklijk Besluit benoemd tot conservator. Op 1 september datzelfde jaar trad de benoeming in werking maar pas op 1 januari 1923 ging zijn ambt van start met als vastgesteld jaarsalaris 12 500 frank.

³⁰⁶ Emmanuel Gerard, e.a., “Theunis I”, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite, geraadpleegd 9 april 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/theunisi>; ‘Hubert’, 456.

³⁰⁷ Emmanuel Gerard, e.a., “Theunis I”, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/theunisi>; Jules Closon, *Eugène Hubert (1853-1931)*, vol. 1, *L’Annuaire de la Commission communale de l’Histoire de l’Ancien Pays de Liège* (Luik: Vaillant-Carmanne, Imprimerie de l’Académie, 1931), 17.

³⁰⁸ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 3193: Eugène Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922.

³⁰⁹ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922.

³¹⁰ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 26: Eugène Hubert, *Brief aan Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven*, 22 augustus 1922; Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922.

³¹¹ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 1654, nr. 27: Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven, *Brief aan Eugène Hubert*, 24 augustus 1922; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Benoeming H. Lockem*: Eugène Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922; Hubert, *Brief aan Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven*, 22 augustus 1922.

Daarbovenop had Lockem recht op huisvesting op het domein en mocht hij gebruik maken van de moestuin en de fruitbomen. Nadat de conservatorpositie ingevuld was, moest Hubert enkel nog zelf het lager personeel benoemen.³¹²

De benoeming lokte al snel reactie uit van Theunis, die het nieuws had opgevangen via een briefing. Eerst en vooral trok hij in twijfel of er überhaupt wel een conservator aangesteld moest worden. Net zoals bij de terughoudendheid over de aanvaarding van de schenking, had dit alles te maken met de financiële situatie van de Belgische Staat na de Eerste Wereldoorlog: “Theunis wees er nogmaals op dat de Staat de schenking alleen had aanvaard met “l’intention de faire les plus grands efforts pour dépenser le moins possible au-delà des revenus de la dotation.”³¹³ Een conservator benoemen betekende namelijk onvermijdelijk de voortbrenging van aanzienlijke kosten: “il avait été entendu que, la donatrice ayant doté le domaine d’un capital dont les intérêts seraient insuffisants pour couvrir les charges, il ne serait pas nommé de conservateur.”³¹⁴ Theunis ging uitdrukkelijk niet akkoord met de begroting opgesteld door Hubert voor het kasteel en verwees daarbij opnieuw naar de last veroorzaakt door de recente aanvaarding van het domein van Mariemont. Het Kasteel van Gaasbeek kan dus niet als een geïsoleerd fenomeen behandeld worden, maar hing financieel samen met de schenking van het domein van Mariemont en de erfenis van de Eerste Wereldoorlog. Een conservator behoorde in zijn ogen niet tot de essentiële kosten. Gewoon een conciërge aannemen zou volgens hem een minder zware financiële last betekenen. Hij zag er zelfs geen probleem in om toch mevrouw Van Cromphout te behouden en hechtte dus geen belang aan de mening van de markiezin. Volgens Theunis was Huberts voorganger Destrée dezelfde mening toegedaan.³¹⁵

Hubert beschouwde een conservator wel als noodzakelijk voor het beheer van het landgoed. Ten eerste vond hij dat ongeacht de gebruikte term, de persoon in kwestie gepast betaald moest worden op basis van de functie en verantwoordelijkheid, niet op basis van hun titel. Geen conservator benoemen zou dus niet betekenen dat de Staat op die manier kon besparen. Een tweede argument was dat een “incompétente” persoon aanstellen om kosten te beperken zoveel risico’s zou inhouden dat het uiteindelijk duurder zou zijn dan een conservator te benoemen.³¹⁶ Bovendien was een conservator niet automatisch duurder aangezien mevrouw van Cromphout als rentmeester een relatief hoog salaris ontving en een onnodig dure begroting opstelde. Volgens Hubert was Destrée bovendien afgestapt van het idee de huidige rentmeester te behouden en deelde hij net zijn mening dat er een “écrivain” als conservator benoemd moest worden.³¹⁷ Om zijn betoog extra geloofwaardigheid te geven verzekerde Hubert dat hij uitsluitend handelde “au point de vue des intérêts de l’Etat et de la

³¹² Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Nomination du conservateur du château de Gaesbeek – Rapport de la commission des finances, chargées d’examiner l’exposée du dissentiment qui s’est produit entre la Cour de Comptes et le ministère des affaires économiques*: Voorzitter van het Rekenhof, *Brief aan de voorzitter van de Senaat*, 18 oktober 1923; Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Nomination du conservateur du château de Gaesbeek – Rapport de la commission des finances, chargées d’examiner l’exposée du dissentiment qui s’est produit entre la Cour de Comptes et le ministère des affaires économiques*: Voorzitter van het Rekenhof, *Brief aan Pierre Nolf*, 7 september 1923; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Dossier ivm Koninklijk Besluit schenking Gaasbeek en Lockem als conservator benoemd*: Eugène Hubert en Koning Albert I, *Koninklijk besluit Domein van Gaesbeek – Personeel*, 25 augustus 1922; Hubert, *Brief aan Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven*, 22 augustus 1922.

³¹³ Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 29 augustus 1922; Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 30 augustus 1922.

³¹⁴ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 3193: Georges Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 29 augustus 1922; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 3193: Georges Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 30 augustus 1922.

³¹⁵ Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 29 augustus 1922; Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 30 augustus 1922.

³¹⁶ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922; Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922.

³¹⁷ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922.

bonne gestion de ce domaine.”³¹⁸ Naast die financiële argumenten was ook de historische waarde belangrijk om toch een conservator aan te nemen.³¹⁹ Daarenboven was het imago van belang: “l’opinion publique n’eut pas admis qu’un Musée aussi précieux et un domaine aussi important fussent confiés aux soins et à la garde d’une vieille personne quasi importante et d’un concierge.”³²⁰ Een ondergeschikt onderhoud zou bezoekers en investeerders kunnen afschrikken.³²¹

De gehele discussie vloeide in feite verder uit onverenigbare interpretaties van de betrokken ministers, dat terugging op een soort machtsstrijd over wiens opinie doorslaggevend was.³²² Naast het financiële pijnpunt beschuldigde Theunis Hubert van “favoritisme”, doordat Hubert een voormalig leerling en tevens medewerker uit zijn kabinet benoemd had tot conservator. Theunis maakte zich zorgen over het beeld dat dit uitdroeg naar de buitenwereld, wat opnieuw teruggaat op het belang van het imago van het kasteel-museum.³²³ Bovendien zit in de beschuldiging van favoritisme opnieuw de rode draad van het belang van informele contacten verscholen.

Begin september vond een onderhoud plaats waar de rekenkundig beampte Pinchart en Fabrice Polderman, kabinetschef van het ministerie van Kunsten en Wetenschappen, de conservatorkwestie bespraken. Hierbij gaven beide mannen aan de goedkeuring niet nodig te vinden.³²⁴ Daarnaast werd opnieuw koning Albert I betrokken bij de Gaasbeekse kwestie. Na de gevoerde briefwisseling tussen Theunis en Hubert, besliste die laatste het briefverkeer door te spelen aan de koning via diens kabinetschef d’Arschot Schoonhoven. Of en hoe de koning hierop reageerde is niet duidelijk. Wat wel een zekerheid is, is dat Theunis uiteindelijk toch instemde met de benoeming van conservator Lockem. Na die benoeming was het laatste obstakel van het moeizame schenkingsproces overwonnen alvorens het kasteel-museum van Gaasbeek kon openen voor het publiek op 11 februari 1924.³²⁵

³¹⁸ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922; Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922.

³¹⁹ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922.

³²⁰ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922.

³²¹ Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922.

³²² Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922; Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 30 augustus 1922.

³²³ Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 30 augustus 1922.

³²⁴ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Conservateur du château de Gaesbeek*, 1922, 859, nr. 8: P. Pinchart, Brief aan Georges Theunis, 14 september 1922; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 3193: *Entretien de Monsieur Pinchart et de Monsieur Polderman*, 1 september 1922; “Portret van professor Fabrice Polderman”, Museum voor Schone Kunsten Gent, geraadpleegd 21 december 2023, <https://www.mskgent.be/collectie/1960-ai>.

³²⁵ Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I: Note*, s.d; Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis, *Kabinet van Koning Albert I*, 3193: Eugène Hubert, *Brief aan Guillaume Comte d’Arschot Schoonhoven*, 30 augustus 1922; Gaasbeek, Archief Kasteel van Gaasbeek, *Benoeming H. Lockem: Krantenknipsel L’Ouverture au Public du Château-Musée de Gaesbeek*, 17 februari 1924; Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, 48.

Conclusie

In deze masterproef wordt het schenkingsproces van het Kasteel van Gaasbeek door markiezin Arconati Visconti onderzocht. Dat verliep echter niet zonder slag of stoot, zoals ook Franz Cumont, die als haar rechterhand het verloop van dichtbij meemaakte, beschreef in zijn *Souvenirs* over de markiezin. Achtereenvolgens bood ze het kasteel aan aan de stad Brussel onder het burgemeesterschap van Émile De Mot, de Belgische Staat en koning Albert I. Toen die schenkingspogingen omwille van uiteenlopende redenen zonder resultaat bleven, wilde ze een tweede poging doen om aan de Belgische Staat schenken, ditmaal met meer succes.

Jules Destrée, de toenmalige socialistische minister van Kunsten en Wetenschappen, was de verantwoordelijke om de zaak af te handelen namens de Staat. De onderhandelingen stuitten echter op enkele obstakels: de slechte financiële situatie van de Staat vlak na de Eerste Wereldoorlog, de artistieke keuzes gemaakt bij de restauratie, en het feit dat de problemen die waren opgetreden bij de aanvaarding van het domein van Mariemont nog vers in zijn geheugen zaten. De rest van de Ministerraad uitte zich positiever tegenover de aanvaarding en ook koning Albert I betuigde zijn steun, waardoor de schenkingsakte uiteindelijk ondertekend kon worden op 30 augustus 1921. Op die manier kwam een publiek museum tot stand op basis van een geschonken privécollectie. De oprichting van zulke musea kende in de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw een opmerkelijke bloei. Na de ondertekening van de schenkingsakte moesten nog twee laatste hindernissen overwonnen worden alvorens het Gaasbeekse kasteel-museum voor het publiek kon worden geopend op 11 februari 1924. Ten eerste was er de aanspraak op een deel van de schenking door enkele nazaten van de Arconati Visconti's. Het allerlaatste obstakel was de benoeming van de eerste conservator, waarbij beschuldigingen van favoritisme vielen. De discussie was geworteld in een machtsstrijd tussen de betrokken ministers.

In het verloop van het schenkingsproces kunnen enkele algemene drijfveren onderscheiden worden. Eerst en vooral ging het daarbij om de (inter)nationale context en ontwikkelingen in haar eigen leven, zoals haar fysieke verzwakking, die bepalend was voor haar beslissing om te schenken, maar ook voor de keuze van bepaalde potentiële ontvangstpartijen. Bovendien beïnvloedde die context eveneens het verloop van de schenkingspogingen. Zo waren bijvoorbeeld de financiële situatie van de mogelijke ontvangers, de casus van Mariemont en het negentiende-eeuws restauratiedebat doorslaggevend. De schenking was dus geenszins een geïsoleerde kwestie. Vooral haar status als welgestelde kinderloze weduwe bepaalden mede de keuzes van de markiezin. Met dat profiel paste ze binnen een veelvoorkomend schenkersprofiel. Toch viel op dat hoewel ze als vrouwelijke donatrice zelf beslissingsmacht had over haar bezittingen, er toch veel in handen lag van mannelijke figuren in haar omgeving. Dat leidt meteen tot een volgende rode draad, die eveneens voorkwam bij vele schenkingen in die periode: het belang van informele contacten en mediërende figuren. Dit uitte zich vanaf de benadering van burgemeester De Mot tot de beschuldigingen van favoritisme bij de benoeming van de eerste conservator Georges Lockem. Toch week deze schenking af van de toenmalige algemene schenkingspolitiek aangezien de ontvangers in de meerderheid van de schenkingen in die periode armen, hulpverlening of de Kerk waren, categorieën waartoe de Belgische Staat duidelijk niet behoorde.

Verder waren de interesses, overtuigingen en ideologie van de markiezin met het proces vervlochten. De katholiek-liberale spanningen waren bijvoorbeeld een doorslaggevende factor. Daarnaast gingen verzamelen en schenken in die tijdsgeest vaak hand in hand. Een volgend invloedrijk aspect was de rol van Cumont. Hij hielp de markiezin door het uitvoeren van haar wensen, maar hij adviseerde en

beïnvloedde haar ook in haar keuzes. Het bepalende *Gesamtkunstwerk*-karakter van het kasteel was één van zijn verdiensten. Een bijkomende motivatie was dat ze het behoud van het landgoed op lange termijn wilde verzekeren, wat ze kon bereiken door een schenking aan een instelling. Ze wilde de oprichting van een museum bekomen, dat toegankelijk was voor publiek mits de betaling van een toegangsprijs. Ten slotte hoopte ze ook de herinnering van zichzelf en van haar dierbare vrienden te verzekeren.

Naast toenmalig veelvoorkomende schenkersprofielen, beantwoordde het verloop volkomen aan haar eigen bredere schenkingspolitiek. Na afloop van de Eerste Wereldoorlog schakelde Arconati Visconti in haar schenkingspolitiek namelijk een versnelling hoger, waarbij ze mede gedreven werd door de dood van enkele dierbaren en vooral door de dood van haar levenspartner Raoul Duseigneur. Ze wilde met haar schenkingen vooral het hoger onderwijs en wetenschappelijke en artistieke instellingen bevorderen. Met de schenking van het kasteel hoopte ze eveneens te kunnen bijdragen aan het artistieke en wetenschappelijke domein. Bovendien leverde deze schenking, net als vele van haar andere vrijgevheden, haar grote dankbaarheid op. Zelfs tot op de dag van vandaag wordt Arconati Visconti herinnerd als gulle weldoenster. Toch was de Gaasbeekse casus niet helemaal in overeenstemming met haar andere schenkingen: het Kasteel van Gaasbeek schonk ze als een *Gesamtkunstwerk*, dat op zichzelf diende te blijven bestaan, terwijl haar overige donaties vaak aan een al bestaande instelling geschonken werden.

Specifiek voor de schenkingspoging aan koning Albert I en de werkelijke schenking aan de Belgische Staat was er nog sprake van een specifieke drijfveer: de bewondering van de markiezin voor het dappere België, dat haar geliefde vaderland Frankrijk gered had tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daarbij was vooral haar Franse vaderlandsliefde belangrijk. Dit idee had alles te maken met het historisch belang dat de markiezin toeschreef aan het kasteel, waardoor ze met de schenking dacht bij te kunnen dragen aan het nationaal patrimonium.

Voor verder onderzoek kan het interessant zijn toe te spitsen op de omvorming van het Kasteel van Gaasbeek tot een publiek museum. Daarbij kan het boeiend zijn om te kijken of en in welke mate er rekening werd gehouden met de wensen van de markiezin. Toekomstig onderzoek kan zich eveneens focussen op de eerste jaren museumwerking onder de eerste conservator Lockem en hoe zijn aanpak in lijn lag met de visie van de markiezin. Daarbij kan dan ook onderzocht worden of en in welke mate Cumont betrokken bleef bij het kasteel-museum.

Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

Brussel. Algemeen Rijksarchief

Conservateur du château de Gaesbeek, 1922, 859

Nr. 8: P. Pinchart, *Brief aan Georges Theunis*, 14 september 1922.

Inventaire des papiers Carton de Wiart, 697

Cumont, Franz, 1911, s.d.

Nr. 1: Franz Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 30 augustus 1911.

Nr. 2: Franz Cumont, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 7 september [1911].

Nomination du conservateur du château de Gaesbeek – Rapport de la commission des finances, chargées d'examines l'exposée du dissentiment qui s'est produit entre la Cour de Comptes et le Ministère des Affaires économiques

Voorzitter van het Rekenhof, *Brief aan de voorzitter van de Senaat*, 18 oktober 1923.

Voorzitter van het Rekenhof, *Brief aan Pierre Nolf*, 7 september 1923.

Notulen van de Ministerraad, 1949.00

Nr. 32: *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 27 juni 1921.

Nr. 34: *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 23 juli 1921.

Nr. 37: *Conseil de cabinet proces-Verbal*, 23 augustus 1921.

Brussel. Archief van het Koninklijk Paleis

Archief graaf en gravin Edmond Carton de Wiart

Voorlopig nr. exwx21.

Kabinet van Koning Albert I, 1654

Nr. 2: Richard Dupierreux, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 4 maart 1920.

Nr. 3: Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 28 juni 1921.

Nr. 4: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 30 juni 1921.

- Nr. 6: Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 14 juli 1921.
- Nr. 7: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 16 juli 1921.
- Nr. 8: Henri Carton de Wiart, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 23 juli 1921.
- Nr. 9: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Henri Carton de Wiart*, 26 juli 1921.
- Nr. 10: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 26 juli 1921.
- Nr. 12: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Note au Colonel Menschaert*, s.d.
- Nr. 13: Franz Cumont, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 16 augustus 1921.
- Nr. 15: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Franz Cumont*, 27 augustus 1921.
- Nr. 18: Koning Albert I, *Telegram aan markiezin Arconati Visconti*, 30 augustus 1921.
- Nr. 24: Familie Taverne, *Brief aan Koning Albert I*, 1 september 1921.
- Nr. 26: Eugène Hubert, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 22 augustus 1922.
- Nr. 27: Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven, *Brief aan Eugène Hubert*, 24 augustus 1922.
- Nr. 31: *Correspondance échange entre Ministre Theunis et Ministre Hubert au sujet de la nomination d'un conservateur au château – la nomination est admise par Ministre Theunis*, 30 augustus 1922.

Kabinet van Koning Albert I, 3193

- Entretien de Monsieur Pinchart et de Monsieur Polderman*, 1 september 1922.
- Eugène Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 30 augustus 1922.
- Eugène Hubert, *Brief aan Guillaume Comte d'Arschot Schoonhoven*, 30 augustus 1922.
- Georges Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 29 augustus 1922.
- Georges Theunis, *Brief aan Eugène Hubert*, 30 augustus 1922.
- Note*, s.d.

Brussel. Rijksarchief Brussel

Archives notariales de l'arrondissement de Bruxelles-Capitale. Accroissements 2000-2005, Delvaux
juillet-decembre 1921, 47256

- Nr. 228: Alfred Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.
- Nr. 228: Leon Bucaille, *Vorbereiding schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 13 november 1920.

Gaasbeek. Archief Kasteel van Gaasbeek

- Adolphe Max, *Brief aan Franz Cumont*, 27 juli 1921.
- Baron Eugène Beyens, *Brief aan Franz Cumont*, 29 mei 1916.

Baron Eugène Beyens, *Brief aan Franz Cumont*, 16 augustus 1916.

Franz Cumont, *Brief aan Adolphe Max*, 6 juli 1921.

Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

Franz Cumont, *Brief aan Jules Destrée*, s.d.

Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d. [1919].

Franz Cumont, *Brief over schenking kasteel van Gaasbeek*, 16 augustus 1921.

Franz Cumont, *Note sur le projet de donation du château de Gaesbeek*, s.d.

Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 22 juni 1921.

Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 25 juni 1921.

Jules Destrée, *Brief aan Franz Cumont*, 25 juli 1921.

Jules Destrée, *Nota schenking Kasteel van Gaasbeek*, s.d.

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, 13 januari [1919].

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, 21 augustus [1921].

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Raoul Warocqué*, 20 december 1911.

Pierre Graux, *Brief aan Franz Cumont*, 30 juni 1921.

Benoeming H. Lockem

Eugène Hubert, *Brief aan Georges Theunis*, 2 september 1922.

Krantenknipsel L'Ouverture au Public du Château-Musée de Gaesbeek, 17 februari 1924.

Correspondance et extraits relatifs à la donation de Gaesbeek.

Dossier ivm Koninklijk Besluit schenking Gaasbeek en Lockem als eerste conservator benoemd.

Eugène Hubert en Koning Albert I, *Koninklijk besluit schenking kasteel van Gaasbeek*, 18 augustus 1922.

Eugène Hubert en Koning Albert I, *Koninklijk besluit Domein van Gaesbeek – Personeel*, 25 augustus 1922.

Knipsel artikel uit het Belgisch Staatsblad.

Schenkingsakte + inventaris

Alfred Delvaux, *Schenkingsakte Kasteel van Gaasbeek aan Belgische Staat*, 30 augustus 1921.

Transcripties Lockem interbellum: 1905-1910

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d.

Transcripties Lockem interbellum: 1911

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911].

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1911].

Transcripties Lockem interbellum: 1912

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, s.d. [1912].

Transcripties Lockem interbellum: 1915

Marie Peyrat Arconati Visconti, *Brief aan Franz Cumont*, [1915].

Parijs. Bibliothèque numérique de la Sorbonne

Correspondance de la marquise Arconati-Visconti

Volume V (MSVC 267)

Nr. 27: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 21 maart 1911.

Nr. 32: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 14 september 1911.

Nr. 42: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 2 augustus 1911.

Nr. 47: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 22 juli 1911.

Nr. 74: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d. [1911].

Nr. 76: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.

Nr. 123: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 31 maart 1911.

Nr. 127: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 29 juli 1911.

Volume VI (MSVC 268)

Nr. 68: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 27 juli 1916.

Volume VII (MSVC 269)

Nr. 13: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 juli 1921.

Nr. 58: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 14 oktober 1920.

Volume VIII (MSVC 270)

Nr. 27: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.

Nr. 68: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.

Nr. 94: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 22 december 1919.

Nr. 112: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, s.d.

Volume XVII (MSVC 279)

Nr. 24: Franz Cumont, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 16 februari [1921].

Nr. 108: Paul Hymans, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 december 1918.

Nr. 109: Paul Hymans, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 1 januari 1920.

Nr. 115: Paul Hymans, *Brief aan Marie Peyrat Arconati Visconti*, 30 oktober 1919.

Uitgegeven bronnen

Gaasbeek. Archief Kasteel van Gaasbeek

Cumont, Franz en Renson, Gaston. *La marquise Arconati-Visconti (1840-1923) quelques souvenirs*. Gaasbeek: Rijksdomein Gaasbeek, 1977.

Gedrukte bronnen

Brussel. Archief van het Koninklijk Paleis

Kabinet van Koning Albert I, 1654

“Le Chateau de Gaesbeek”. *Le Soir*. 1 maart 1920.

“Le Domaine de Gaesbeek”. *L'indépendance Belge*. 23 februari 1920.

Brussel. Koninklijke Bibliotheek van België

“Conseil de cabinet”. *Journal de Bruxelles*. 9 juli 1921.

Gaasbeek. Archief Kasteel van Gaasbeek

Carton de Wiart, Henri. *Souvenirs politique (1918-1951)*. vol. 2. Brussel: La Renaissance du livre, 1981.

Werken

Allard, Dominique en De Feijter, Iris. *Privéverzamelaars: passie en overdracht*. Brussel: Koning Bouwdewijnstichting, 2015.

Baal, Gérard. 'Un salon dreyfusard, des lendemains de l'affaire a la grande guerre: La marquise arconati-visconti et ses amis', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 28 (1981): 433–463.

Balmand, Pascal, Bernstein, Serge en Milza, Pierre. *Geschiedenis van Frankrijk*. Utrecht: Het Spectrum, 1996.

Beretta, Marco. *From Private to Public*. New York: Science History Publications, 2005.

Bergvelt, Ellinoor, Meijers, Debora en Rijnders, Mieke. *Kabinetten, galerijen en musea. Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden*. Zwolle: Waanders, 2005.

Bernard, Claire. 'Max'. In *Biographie Nationale*. Brussel: L'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts, 1958. 30: 552-568.

Bolacé, J. 'Arschot Schoonhoven'. In *Biographie Nationale*. Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1956, 29: 154-156.

Bronne, Carlo. *La marquise Arconati, dernière châtelaine de Gaasbeek*. Tervuren: Cahier historiques, 1970.

Buyst, Erik. 'Van industriële grootmacht tot de "zieke man" van West-Europa'. In *België, een land in crisis (1913-1950)*. Antwerpen: Standaard, 2006.

Closon, Jules. *Eugène Hubert (1853-1931)*. Vol. 1. *L'Annuaire de la Commission communale de l'Histoire de l'Ancien Pays de Liège*. Luik: Vailant-Carmagne, Imprimerie de l'Académie, 1931.

De Jong, Leen. *1818-2018, Schenkingen aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*. Tielt: Lannoo, 2020.

De Jong, Leen. 'Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en zijn schenkers. Een kennismaking'. In *1818-2018, Schenkingen aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*. Tielt: Lannoo, 2020: 10-37.

De Maeyer, Jan. *Negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en actuele monumentenzorg: handelingen van het Nederlands-Vlaams symposium, Leuven 13-14 september 1996*. Leuven: Universitaire pers Leuven, 1999.

De Maeyer, Jan, Heyrman, Peter, Vanackere, Luc en Van Santvoort, Linda. *Droomburchten en luchtkastelen: van Gaasbeek tot Neuschwanstein, een Europees fenomeen*. Leuven: Davidsfonds, 2009.

De Ruyt, Franz. 'Notice sur Franz Cumont, membre de l'Académie', In *Annuaire de 1981*. Brussel: Académie Royale de Belgique, 1980: 99-114.

De Schaepdrijver, Sophie. *De Groote Oorlog: Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Antwerpen: Houtekiet, 2014.

De Wolf, Peter. *De driepartijen regering Carton de Wiart, regering van Nationale Unie (20 november 1920 - 9 december 1921)*. Leuven, KU Leuven, 1998.

Dumont, Georges-Henri. 'Destrée'. In *Nouvelle Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1999, 5: 117-123.

Dumoulin, Michel. *Les Stoclets: Microcosme d'ambitions et de passions*. Brussel: Le Cri, 2011.

Forth, Christopher E. en Accampo, Elinor. *Confronting modernity in fin-de-siècle France: bodies, minds and gender*. Londen: Palgrave Macmillan, 2009.

Harris, Ruth. 'Two Salonnières during the Dreyfus Affair: The Marquise Arconati Visconti and Gyp'. In *Confronting Modernity in Fin-de-Siècle France: Bodies, Minds and Gender*, 2010: 235-249.

'Hubert'. In *Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1969, 35: 440-448.

'Inventaris van de personeelsdossiers van diverse wetenschappelijke instellingen, beheerd door de POD Federaal Wetenschapsbeleid en diens rechtsvoorgangers, 1902-2003'. Het Rijksarchief in België.

Lannoy, Annelies en Praet, Danny. *The Christian Mystery: Early Christianity and the Ancient Mystery Cults in the Work of Franz Cumont and in the History of Scholarship*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2023.

Long, Véronique. 'Les collectionneurs d'oeuvres d'art et la donation au musée à la fin du XIXe siècle: l'exemple du musée du Louvre'. *Romantisme* 112 (2001): 45-54.

Marais, Jean-Luc. *Histoire du don en France de 1800 à 1939. Dons et legs charitables, pieux et philanthropiques*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1999.

Michel, Denis en Lagrée, Michel. *L'affaire Dreyfus et l'opinion publique, en France et à l'étranger. Collection 'Histoire' L'affaire Dreyfus et l'opinion publique, en France et à l'étranger*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1995.

Montens, Valérie. 'En guise d'introduction: finances publiques et art en Belgique (1830-1940)'. In *L'argent des arts: la politique artistique des pouvoirs publics en Belgique de 1830 à 1940*. Brussel: Ed. de l'Université de Bruxelles, 2001, 13-22.

Müller, Ulrike. 'Private verzamelaars en het ontstaan van een cultuur van kunstschenken in negentiende-eeuws Antwerpen'. In *Schenken aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, 1818-2018*, 2020: 38-51.

Müller, Ulrike. *Thuis in een museum: het verhaal van Henriëtte en Fritz Mayer van den Bergh*. Veurne: Hannibal Books, 2021.

Natali, Lucile. *Clio au Siècle de l'Histoire: Culture historique et mécénat de Marie Peyrat, marquise Arconati-Visconti (1840-1923)*. Parijs: Sorbonne Université, 2019.

Nohlen, Dieter en Stöver, Philippe. *Elections in Europe: a data handbook*. Baden-Baden: Nomos, 2010.

Nys, Liesbet. *De intrede van het publiek: Museumbezoek in België 1830-1914*. Leuven: Universitaire pers Leuven, 2012.

Parée, Daphné. *Du rêve du collectionneur aux réalités du musée: l'histoire du musée de Mariemont (1917-1960)*. Brussel: Universitaire pers Brussel, 2017.

Paul Hymans 1865-1941: sa vie, sa pensée, son action. S.l.: s.n., s.d.

Pomian, Kryztof. *Collectionneurs, amateurs et curieux*. Parijs: Gallimard, 1987.

Poulain, Martine. *Marie Arconati-Visconti: La Passion de la République*. Parijs: Puf, 2023.

Puchnatzi, Inge. *De beruchte gehoorzaamheid van de gehuwde vrouw: de afschaffing van de maritale macht en de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw door de wet van 30 april 1958*. Leuven: KU Leuven, 2006.

Ranieri, Liane. 'De Mot'. In *Nouvelle Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale de Belgique, 2010, 10: 138-141.

Renson, Gaston. *Bouw en ikonografie van het kasteel van Gaasbeek (1240-1970)*. Lennik, 1970.

Schmitz, Yves. 'Carton de Wiart'. In *Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1985, 44: 164-178.

Stammers, Tom. *The purchase of the past: collecting culture in post-Revolutionary Paris, c.1790-1890*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Siegel, Jonah. *The emergence of the modern museum: an anthology of nineteenth-century sources*. New York: Oxford university press, 2008.

Stengers, Jean. 'Le projet de donation du château de Gaasbeek à la ville de Bruxelles'. In *Mélanges offerts à Claire Dickstein-Bernard*. Brussel: Bibliothèque royale Albert 1er, 1999: 399-413.

Stengers, Jean. 'Une intellectuelle misogyne la marquise Arconati-Visconti'. *Sextant* 13 (2000): 211–225.

Stoop, Pieter. "Vive le Roi! Il est le Roi-Soldat, le Roi-Héros!" *Een discoursanalyse van de berichtgeving over "Koning-Soldaat" Albert I in de Belgische krantenpers tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Leuven: KU Leuven, 2019.

Stynen, Herman. *De onvoltooid verleden tijd: een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940*. Brussel: Stichting Vlaams Erfgoed, 1998.

Swenson, Astrid. *The rise of heritage: preserving the past in France, Germany and England, 1789-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Tollebeek, Johan. 'De historische wereld van Arthur Merghelynck. Over het "familiale verleden" van de negentiende-eeuwse adel.' In *Een slapeloos doordenken van alle dingen. Over geschiedenis en historische cultuur*. Amsterdam: Prometheus, 2017: 49-76.

Tollebeek, Johan. 'Het verleden in de negentiende eeuw Arthur Merghelynck en het Kasteel van Beauvoorde'. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1999, 107–147.

Tollebeek, Johan, Van Assche, Eline en Derez, Mark. *Ravage: kunst en cultuur in tijden van conflict*. Brussel: Mercatorfonds, 2014.

Tordeur, Jean, Trousson, Raymond, Dumont, Georges-Herni, Jones, Philippe, en Detemmerman, Jacques. *Jules Destrée: le multiple*. Brussel: Sabam, 1995.

Van Cromphout, Jules. *Le château de Gaesbeek*. Hekelgem: Abbaye d'Affligem, 1939.

Van Hentenryk, Ginette Kurgan, en Montens, Valérie. *L'argent des arts: la politique artistique des pouvoirs publics en Belgique de 1830 à 1940*. Brussel: Ed. de l'Université de Bruxelles, 2001.

Van Loo, Anne. 'Monumentenzorg'. In *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, 274–281. Antwerpen: Mercatorfonds, 2003.

Van Nuffel, Robert. 'Arconati Visconti'. In *Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1967, 43: 8-17.

Van Santvoort, Linda. 'Restauratie en conservatie van de 19e eeuw tot 1931'. In *Restauratie en conservatie*. Brussel: Crahay, 2011: 13-41.

Van Uytven, Raymond, Bruneel, Christophe, Koldeweij, Jos, van de Sande, A.W.F.M. en van Oudheusden, Jan. *Geschiedenis van Brabant: van hertogdom tot heden*. Zwolle: Waanders, 2011.

Van Ypersele, Laurence. *Le roi Albert: histoire d'un mythe*. Ottignies: Quorum, 1995.

Vandormael, Herman. *Kasteel van Gaasbeek*. Musea Nostra 9. Brussel: Gemeentekrediet van België, 1988.

Vandormael, Herman, Goossens, B., Vandenbreeden, J., Van Santvoort, Linda en Decoodt, W. *Het verleden herbouwd: Charle-Albert en de restauratie van het kasteel van Gaasbeek (1889-1898)*. Gaasbeek: Kasteel van Gaasbeek, 1999.

Velaers, Jan. *Albert I: Koning in tijden van oorlog en crisis 1909-1934*. Tielt: Lannoo, 2009.

Weis, Monique. 'De troebelen van de 16de eeuw in de Brusselse herinnering. Geschiedenis en gedachtenis van een meervoudige oorlog'. *Erfgoed Brussel* 11, nr. 2 (2014): 9–23.

Willequet, Jacques. 'Aumale'. In *Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences et des beaux-arts de Belgique, 1956: 167-168.

Willmot, Hedley Paul. *Eerste Wereldoorlog*. Tielt: Lannoo, 2004.

Digitale informatie

"Carlo Bronne". Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique. Geraadpleegd 2 mei 2024, <https://www.arlfb.be/composition/membres/bronne.html>.

"Château de Chantilly". Château de Chantilly. Geraadpleegd 13 maart 2024, <https://chateaudechantilly.fr/>.

"Château de Fontainebleau". Château de Fontainebleau. Geraadpleegd 13 maart 2024, <https://www.chateaufontainebleau.fr/en/>.

Danny Praet. "Cumont, Franz (1868-1947)". UGentMemorie. 16 augustus 2010, <https://www.ugentmemorie.be/personen/cumont-franz-1868-1947>.

"De geschiedenis van Frankrijk". Ambassade de France aux Pays-Bas. Geraadpleegd 10 januari 2024, <https://nl.ambafrance.org/De-geschiedenis-van-Frankrijk-19218#:~:text=In%20juli%201794%20wordt%20Robespierre,daarna%20keizer%20van%20de%20Fran sen.>

"De Marie Peyrat à la marquise Arconati Visconti". Musée des Arts Décoratifs. Geraadpleegd 31 augustus 2023, <https://madparis.fr/De-Marie-Peyrat-a-la-marquise-Arconati-Visconti.>

"Dr Thomas Stammers". Durham University. Geraadpleegd 13 mei 2024, <https://www.durham.ac.uk/staff/t-e-stammers/>.

"Eugène Hubert". Liège Université. Geraadpleegd 16 januari 2024, https://www.uliege.be/cms/c_10565619/en/eugene-hubert.

"Fabrice Polderman". Museum voor Schone Kunsten Gent. Geraadpleegd 21 december 2023, <https://www.mskgent.be/collectie/1960-ai.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Eugène Beyens". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 25 maart 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/43.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Henry Carton de Wiart". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 4 maart 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/46.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Jules Destrée". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 20 februari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/pers/personsid/0/77.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Nationale/Federale regering". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 16 januari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/governmentoverview/fed.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Regering-De Broqueville II". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 13 maart 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/debroquevilleii.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Regering-Delacroix I". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 20 februari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/delacroixi.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Regering-Delacroix II". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 20 februari 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nlF/gov/govid/fed/delacroixii.>

Gerard, Emmanuel e.a. "Theunis I". Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: Belelite. Geraadpleegd 9 april 2024, <http://www.commissionroyalehistoire.be/belelite/nl/gov/govid/fed/theunisi>.

"Geschiedenis". Kasteel van Gaasbeek. Geraadpleegd 7 oktober 2023, <https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/nl/geschiedenis>.

"Graux, Pierre". Catalogue des Archives de l'Université libre de Bruxelles. Geraadpleegd 12 februari 2024, <https://catalogue.archives.ulb.be/index.php/graux-pierre>.

Harvey Mansfield. "Niccolò Machiavelli". Britannica Academic. Geraadpleegd 9 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/Niccol%C3%B2-Machiavelli/49739>.

"Herman Vandormael – Een historicus verovert Gaasbeek". Openbaar Kunstbezit Vlaanderen. Geraadpleegd 15 april 2024, <https://www.okv.be/artikel/herman-vandormael-een-historicus-verovert-gaasbeek>'.

"Histoire du château". Ministère de la Culture: Musée d'Archéologie Nationale. Geraadpleegd 13 maart 2024, <https://musee-archeologienationale.fr/histoire-du-chateau>.

"Home | Kasteel van Gaasbeek". Kasteel van Gaasbeek. Geraadpleegd 7 maart 2024, <https://www.kasteelvangaasbeek.be/httpswww.kasteelvangaasbeek.be/>.

Jacques Chastenot de Castaing. "Léon Gambetta". Britannica Academic. Geraadpleegd 15 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/L%C3%A9on-Gambetta/35954>.

Jean-Bertrand Barrère. "Victor Hugo". Britannica Academic. Geraadpleegd 15 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/Victor-Hugo/41435>.

"La crise boulangiste". Gallica Bibliothèque nationale de France. Geraadpleegd 2 mei 2024, https://gallica.bnf.fr/dossiers/html/dossiers/Zola/Chrono/ZolaHis2_Boul.htm.

"La marquise Arconati Visconti et la bibliothèque du château de Gaesbeek". École Normale Supérieure. Geraadpleegd 13 oktober 2023, <https://bib-expositions-virtuelles.ens.psl.eu/exhibits/show/la-marquise-arconati-visconti>.

"Leen de Jong". Openbaar Kunstbezit Vlaanderen; Geraadpleegd 13 maart 2024, <https://www.okv.be/author/leen-de-jong>.

"L'Union centrale des Arts décoratifs et l'éclosion d'un art nouveau, 1884-1914". Musée des Arts Décoratifs. Geraadpleegd 6 mei 2024, <https://madparis.fr/l-union-centrale-des-arts>.

"Mariemont". Musée royal de Mariemont. Geraadpleegd 8 april 2024, <http://www.musee-mariemont.be/index.php?id=4008>.

“Onderzoek Ulrike Müller”. Universiteit Antwerpen. Geraadpleegd 14 mei 2024,
<https://www.uantwerpen.be/nl/personeel/ulrike-muller/onderzoek/>.

“Park van het Kasteel van Gaasbeek met omgeving”. Inventaris onroerend erfgoed. Geraadpleegd 1 augustus 2023, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/134745>.

“Paul Hymans – Biographie”. Université Libre de Bruxelles, Bibliothèques & Information Scientifique. Geraadpleegd 17 november 2023, <https://bib.ulb.be/fr/documents/digitheque/personalia/paul-hymans/biographie>.

Ricardo Quinones. “Dante”. Britannica Academic. Geraadpleegd 9 april 2024, <https://academic-eb-com.kuleuven.e-bronnen.be/levels/collegiate/article/Dante/109641>.

Schrever, Rudi. “De moord op volksheld Everaard t’ Serclaes”. Historiek. Geraadpleegd 6 mei 2024, <https://historiek.net/moord-volksheld-everaard-t-serclaes/73451/>.

“Une figure singulière”. Bibliothèque numérique de la Sorbonne. Geraadpleegd 29 september 2023, <https://nubis.univ-paris1.fr/web/marquise-arconati-visconti/une-figure-singuliere.html>.